

कोरोनाचे महासंकट

प्राचार्य डॉ.जे.बी.अंजने, प्रा.डॉ.नीता एस.वाणी,
प्रा.विलास एच.पाटील, प्रा.डॉ.संदिप एस.साळुंके

२१ व्या शतकाकडील वाटचाल आणि कोरोनाचे महासंकट

संपादक

प्राचार्य, डॉ. जे. बी. अंजने,
डॉ. एन. एस. वाणी
प्रा. व्ही. एच. पाटील,
डॉ. एस. एस. साळुंके,

प्रकाशक

प्राचार्य, सरदार वल्लभभाई पटेल कला व विज्ञान महाविद्यालय, ऐनपूर

२१ व्या शतकाकडील वाटचाल आणि कोरोनाचे महासंकट

संपादक: प्राचार्य, डॉ. जे. बी. अंजने,

डॉ. एन. एस. वाणी

प्रा. व्ही. एच. पाटील,

डॉ. एस. एस. साळुंके,

978-81-946921-1-9

ISBN क्रमांक : 978-81-946921-1-9

DDC वर्गीकरण क्र. 330

महाविद्यालय प्रकाशन क्र. 04

पहिली आवृत्ती: डिसेंबर २०२०

प्रकाशक: प्राचार्य, स.व.प. कला व विज्ञान महाविद्यालय, ऐनपूर

प्रकाशन स्थळ: ऐनपूर ता. रावेर, जि. जळगाव, [महाराष्ट्र] पिन. ४२५५०७

मुखपृष्ठ संकल्पना : डॉ. संदीप एस. साळुंके.

अक्षरजुळणी व मुद्रण: प्रकाशन विभाग, स.व.प. कला व विज्ञान महाविद्यालय, ऐनपूर

मूल्य: १०० रुपये

© प्राचार्य, स.व.प. कला व विज्ञान महाविद्यालय, ऐनपूर

ईमेल: svpca123@yahoo.com, svpca.librarian@gmail.com

संकेतस्थळ: <http://ainpurcollege.org/>

- या पुस्तकात प्रकाशित झालेल्या लेखातील मते हि ज्या त्या लेखकांची आहेत. त्यांच्याशी प्रकाशक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही.
- या पुस्तकातील कोणत्याही भागाचे पुनर्निर्माण अथवा वापर, इलेक्ट्रॉनिक अथवा यांत्रिकी साधनांनी-फोटोकॉपींग, रेकॉर्डिंग किंवा कोणत्याही प्रकारे माहिती साठवणुकीच्या तंत्रज्ञानातून प्रकाशकांच्या लेखी परवानगीशिवाय करता येणार नाही. सर्व हक्क राखून ठेवले आहेत.

भारताचे संविधान

उद्देशिका

आम्ही, भारताचे लोक, भारताचे एक सार्वभौम
समाजवादी धर्मनिरपेक्ष लोकशाही गणराज्य घडविण्याचा
व त्याच्या सर्व नागरिकांस:

सामाजिक, आर्थिक व राजनैतिक न्याय;

विचार, अभिव्यक्ती, विश्वास, श्रद्धा

व उपासना यांचे स्वातंत्र्य;

दर्जाची व संधीची समानता;

निश्चितपणे प्राप्त करून देण्याचा

आणि त्या सर्वांमध्ये व्यक्तीची प्रतिष्ठा

व राष्ट्राची एकता आणि एकात्मता

यांचे आश्वासन देणारी बंधुता

प्रवर्धित करण्याचा संकल्पपूर्वक निर्धार करून;

आमच्या संविधानसभेत

आज दिनांक सव्वीस नोव्हेंबर, १९४९ रोजी

याद्वारे हे संविधान अंगीकृत आणि अधिनियमित

करून स्वतःप्रत अर्पण करीत आहोत.

प्रस्तावना

कोरोना व्हायरस हे गेल्या १०० वर्षातील सर्वात मोठे आर्थिक आणि आरोग्यसंकट आहे. कोविड-१९ मुळे जागतिक अर्थव्यवस्थेच्या विकासात घट झाली आहे जागतिक स्तरावर सर्वोच्च स्थानी असलेल्या अमेरिके सारख्या अर्थव्यवस्थेला कोरोनाच्या प्रसाराची झळ जागतिक स्तरावर सर्वात जास्त बसली आहे भारतातही जगातील प्रत्येक घटकावर प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्षपणे त्याचा विपरीत परिणाम झाला आहे अजूनपर्यंत जग अनेक आजारांना सामोरे गेले आहे पण कुणालाही कोरोनाचे आगमन, प्रसारण, परिणाम, टिकावयाबाबत काहीही कल्पना नव्हती नकळतपणे या नवीनच संसर्गजन्य आजाराने संपूर्ण जगाला विळख्यात घेतले. सुरुवातीला सर्वांना असे वाटले हा आजार फक्त शहरी भागापुरता मर्यादित राहील ग्रामीण भागापर्यंत येणार नाही पण तसे झाले नाही देशाचा कानाकोपराही या गंभीर आजारातून सुटला नाही.

कोविड-१९ चे राजकीय, सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक क्षेत्रावर विपरीत परिणाम झाले आहेत, होत आहेत आणि दुसरी लाट आली तर आणखी वाईट परिणाम होण्याची भीती सर्वांना वाटत आहे. पण तेवढे घाबरण्याची गरज नाही दक्षता आणि सावधानता बाळगली तर निश्चितपणे मानव समाज या आजारा पासून दूर राहून आपण कोविड-१९ वर नियंत्रण आणू मात्र त्यासाठी जनतेच्या सहकार्याची आवश्यकता आहे जनता नियमांचे पालन करित नसल्यामुळे कोविडचा प्रसार वाढत आहे.

प्रस्तुत ई-बुक प्रकाशनामागे जनजागृती व्हावे तसेच कोरोनाची गंभीरता, परिणाम, उपाययोजना याबाबत अभ्यासकांची मते अजमावता यावी त्याचे प्रसारण करून जनजागृती करावी हा उद्देश आहे समाधानकारक प्रतिसाद आम्हाला या उपक्रमाला मिळाला महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. जे. बी. अंजने यांच्या कल्पनेतून प्रस्तुत ई-बुकची निर्मिती झाली त्यासाठी संपादक मंडळाकडून शोधनिबंधकाचे मनपूर्वक आभार . संपादक मंडळात महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. जे. बी. अंजने, अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख डॉ. नीता एस. वाणी, प्रा. विलास एच. पाटील, डॉ. संदिप एस. साळुंके यांचे अनमोल सहकार्य लाभले.

संपादक मंडळ

प्राचार्याचे मनोगत

चिन देशातील वुहान शहरातील ५७ वर्षीय महिला मासे बाजारात १० डिसेंबर २०१९ रोजी सर्दी-पडसे व खोकल्याने आजारी आढळली. ती १६ डिसेंबर २०१९ ला दवाखान्यात गेली असता जगातील ती पहिली महिला कोरोना रुग्ण आढळली. ३० जानेवारी २०२० रोजी केरळमधील युवती जी वुहान शहरात शिक्षणासाठी गेली होती ती भारतात आपल्या घरी आली होती. तिच्या आजाराची तपासणी केली असता ती भारतातील पहिली कोरोना रुग्ण आढळली आणि हळूहळू कोरोना विषाणू ने साऱ्या जगावर आक्रमण केले. संपूर्ण जगच स्थिर झाले. जगाच्या अर्थचक्राची गती थांबली. आपल्या देशात प्रधानमंत्री मा. नरेंद्र मोदी यांनी सुरुवातीला २२ मार्च २०२० रोजी जनतेने स्वयंप्रेरणेने टाळेबंदी पाळण्याचे आवाहन केले. कोरोना विषाणूचा वाढता प्रारंभ पाहता २४ जून २०२० पासून संपूर्ण देशात टाळेबंदी घोषित केली. भारताचे अर्थचक्र थांबले, भारतातील छोटे-मोठे उद्योग व्यवसाय बंद झाले. जनतेला बाहेर न पडण्याचे आव्हान करण्यात आले. वर्क फ्राम होम चे आदेश देण्यात आले. त्याचवेळी पोलिस, डॉक्टर, नर्स, पॅरामेडिकल स्टाफ, सफाई कर्मचारी, आशा वर्कर्स, पालिका, नगरपालिका, महानगरपालिका कर्मचारी मात्र कोरोना योद्धे म्हणून कार्य करीत होते. रस्त्यावरची वाहने थांबली होती, कारखान्यातील घरघर बंद झाली होती, कार्यालयात स्मशान शांतता पसरली होती आणि बाजारातील अत्यावश्यक सेवा वगळता सर्व दुकाने बंद झाली होती. मजुरांचे स्थलांतर होत होते. अश्या परिस्थितीत जगाच्या अर्थव्यवस्थेबरोबर भारताच्या अर्थव्यवस्थेवरही निश्चित परीणाम होणार अश्या चर्चा होत होत्या. अनेक विचारवंत आपले विचार व्यक्त करत होते. सरकार वेळोवेळी आपले धोरण जाहीर करत होते. आणि या सर्व गोष्टींचा सारासार विचार करून “२१व्या शतका कडील वाटचाल आणि कोरोनाचे महासंकट” या विषयावर प्राध्यापक, संशोधक, विद्यार्थी यांच्या कडून लेख मागविणासाठी महाविद्यालयाच्या अर्थशास्त्र व ग्रंथालय विभागाने आहवान केले. त्या आहवानास प्रतिसाद म्हणून १४ शोध निबंध प्राप्त झाले. सर्वच शोध निबंध अभ्यासपूर्ण असून वाचकांच्या ज्ञानात भर घालणारे आहेत सदर शोध निबंधांचे आय. एस. बी. एन. क्रमांक असलेले ई-बुक प्रकाशित करतांना खूप आनंद होत आहे. हा ई-ग्रंथ सर्वच क्षेत्रातील वाचकांना मार्गदर्शक ठरेल याची मला खात्री आहे. हा ई-ग्रंथ प्रकाशित करण्यासाठी ग्रंथपाल डॉ. संदिप साळुंके तसेच अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख डॉ. नीता वाणी, अर्थशास्त्राचे प्राध्यापक विलास पाटील यांनी मेहनत घेतली. ऐनपूर परिसर शिक्षण प्रसारक मंडळाच्या व्यवस्थापन मंडळाच्या मार्गदर्शनाखाली सदर ई-ग्रंथाचे प्रकाशन करीत आहोत. आपणास हा ई-ग्रंथ निश्चितच मार्गदर्शक ठरेल अशी आशा व्यक्त करतो. ई-ग्रंथ प्रकाशित करीत असतांना काही त्रुती राहिल्या असतील तर त्या केवळ आमच्या असतील त्या बदल वाचक आम्हांस क्षमा करतील अशी आशा बाळगतो. व आपण सर्व या ई-ग्रंथाचे स्वागत कराल अशी खात्री बाळगतो.

धन्यवाद !!

डॉ. जे. बी. अंजने

प्राचार्य

अनुक्रमणिका

अ. क्र	शिर्षक	पान क्र
१	कोविड-१९च्या दृष्ट चक्रातुन भारतीय अर्थव्यवस्थेला सोडविण्यासाठी दिर्घकालीन उपाय योजना. -प्रा. डॉ. प्रकाश मांगीलाल राठोड	१
२	कोविड-१९ या महामारीचे भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील विविधांगी परिणाम -प्रा. भगवान लालचंद महाजन	६
३	कोविड-१९ मुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर व पर्यावरणावर होणाऱ्या परिणामांचे अध्ययन करणे. -श्री. पंकज एकनाथ भोईर	१५
४	२१ व्या शतकाकडे भारतीय अर्थव्यवस्थेची वाटचाल आणि कोरोनाचे संकट -कु. माधुरी शिवाजी भोकरे	२५
५	कोविड-१९ आणि भारतीय अर्थव्यवस्थेची दशा व दिशा -प्रा. डॉ. वर्षा कमलाकर नेहेते	३६
६	कोविड -१९ आणि भारतीय अर्थव्यवस्थेची दशा व दिशा -प्रा. गोविंद पुंडलिक पवार	४७
७	कोविड -१९ विषाणूचा कृषी क्षेत्रावर विध्वंसक परिणाम -डॉ. प्रविण म. चंद्रगिरीवार	५५
८	वैश्विक महामारी कोरोना विषाणू : भारतीय अर्थव्यवस्थे वरील विविधांगी परिणाम व त्यावरील उपाय - गणेश तम्मा जाधव	६१
९	कोविड -१९ मुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामाचे अध्ययन -मयुरी वानखेडे	६८
१०	Corona's Overall Impact and Awareness on the Indian Economy -Prasad Pramod Yawalkar	७६
११	भारतीय अर्थव्यवस्थापर कोरोना वायरस का प्रभाव -डॉ. जगदीश प्रेमजीभाई तंकोरीया	८०
१२	कोविड - १९ मुळे मध्यम व लघु उद्योगांवर झालेले परिणाम -प्रा. विवेक अरुण जोशी	८४
१३	कोविड २०१९ मुळे शिक्षण प्रक्रियेत झालेल्या बदलातील शिक्षक,पालक,विद्यार्थी,शिक्षणसंस्था,समाज यांची भूमिका -प्रा. डॉ. निता एस. वाणी	९१
१४	Impact of COVID-19 in Economical, Education and Social changes in India. - Prof. V. H. Patil	९७

कोविड-१९च्या दृष्ट चक्रातुन भारतीय अर्थव्यवस्थेला सोडविण्यासाठी दिर्धकालीन उपाय योजना

-प्रा. डॉ. प्रकाश मांगीलाल राठोड

या भुतलावर अनेक प्राणी बघायला मिळतात. मात्र या साऱ्या प्राण्यांमध्ये मनुष्यप्राण्याला निसर्गतः आचार-विचार करण्याची शक्ती असल्याने या मनुष्यप्राण्याने आपल्या बुद्धिमत्तेच्या जोरावर साऱ्या विश्वात आपले अधिराज्य गाजवले आहे एकविसाव्या शतकाच्या प्रवाहातील या चढा-ओढीच्या शर्यतीत मानव आपला भविष्यकाळ विसरतांना दिसतो आणि त्याचे सुंदर उदाहरण म्हणजे साऱ्या विश्वाला धडकी भरवणारा साथीचा आजार कोविड-१९ होय आज जगाच्या पाठीवर अनेक साथीच्या रोगांनी धुमाकूळ घातला आहे उदा . इन्फ्ल्यूएन्झा ,कांजण्या ,चिकनगुनिया ,टायफाईड, डांग्या खोकला, डेंगू ,देवी ,धनुर्वाद ,नारू ,मलेरिया, पटकी ,कॉलरा ,पोलिओ ,प्लेग, कुष्ठरोग ,क्षय असे कितीतरी साथीचे आजार आपल्या कुटुंबीयांनी ऐकलेले असतील अथवा प्रत्यक्ष पाहिलेलीही असतील मात्र आज एकविसाव्या शतकाकडे जाणारा मानव सारे विश्व एक करू पाहतांना व चंद्र-सूर्याला गीळू पाहणारा मानव आज कोरोना सारख्या साथीच्या आजाराने थरकापत आहे मोठ-मोठ्या बलाढ्य शक्तींची हुंकार देणारे देश देखील आज सुन्न नजरेने पहातांना दिसत आहे त यावरून एक बाब निश्चित विचारात घेणे गरजेचे आहे कि मनुष्य अति विकासाच्या नादात भरकटत तर नाही ना हा एक प्रश्नचिन्ह निर्माण होताना दिसून येत आहे

उद्देश -

१) एकविसाव्या शतकातील भारतासारख्या विकसनशील देशांसमोरील नव आव्हानांचा अभ्यास करणे.

२) कोरोना सारख्या महाभयानक साथीच्या आजारामुळे मोडकळीस आलेल्या भारतीय अर्थव्यवस्थेला पूर्ववत आणण्यासाठी उपाय सुचवणे.

संशोधन पद्धती - प्रस्तुत संशोधन विषयाचा अभ्यास करताना प्राथमिक व व द्वितीय सामग्रीचा वापर केला आहे प्राथमिक सामुग्री प्रत्यक्ष कामानिमित्ताने शहरात फिरताना घेतली असून द्वितीय सामुग्री वर्तमानपत्रे टीव्ही इंटरनेट च्या माध्यमातून घेतली आहे

साथीचा आजार म्हणजे काय ? तर एका गावात राहणाऱ्या बऱ्याच लोकांना जेव्हा एक सारख्या आजाराची लागण होते मग तो खोकला सर्दी किंवा एकमेकांच्या संपर्कात आल्यामुळे एक सारखे त्रास लागण झालेल्यांना होऊ लागतो.

मात्र आज जग एकविसाव्या शतकाकडे जात असताना जगाच्या पाठीवर असणाऱ्या बलाढ्य देशांपैकी चीन या देशात एका महाभयानक अशा साथीच्या आजाराने तोंड काढले यामुळे विज्ञानाला देखील शरमेने खाली मान घातल्याशिवाय पर्याय उरलेला दिसून येत नाही आणि तो म्हणजे कोविड-१९ १ डिसेंबर २०१९ मध्ये कोरोना या आजाराचा पहिला रुग्ण चीनच्या वूहान प्रांतात आढळला मात्र याकडे फारसे लक्ष दिले गेले नाही या लहानशा चिंगारीने जगातील लहान-मोठ्या 231 देशांना हादरून सोडले अल्पविकसित देश तर दूरच मात्र प्रगत व महासत्ता असणारे देशांना देखील या आजाराची झळ मोठ्या प्रमाणात सोसावी लागली हे विशेष कित्येक निष्पाप बळी गेले महत्त्वाचे म्हणजे वैद्यकीय शिक्षणाचे महत्त्वाचे केंद्र असलेल्या चीन या देशातील या प्रांतात अनेक देशातील विद्यार्थी वैद्यकीय शिक्षणाचे धडे घेत असतात या प्रांतातून याची सुरुवात होणे अतिशय धक्कादायक ठरते.

एकविसाव्या शतकाच्या स्पर्धेत जगातील देश आपापल्या देशांच्या विकासासाठी नवनवीन योजना आखत असतानाच या साथीच्या आजाराने जगाला आज आर्थिक संकटात आणून सोडले

आहे व्यवसाय नोकरी व शेती यातून येणारी उपासमारी यामुळे प्रगत देश देखील आज विचारात पडले आहेत .मग यातून भारत कसा सुटेल भारतात देखील आज संपूर्ण अर्थव्यवस्था ठप्प झालेली दिसून येते .आजाराची साथ थांबायला तयार नाही त्यामुळे कुठलेही विकास निर्णय राज्यांना किंवा देशाला घेणे अवघड आहे मात्र काहीही असो देशातील जनतेसाठी कोलमडलेल्या अर्थव्यवस्थेला नव उभारणी देणे महत्त्वाचे असल्याने त्यासाठी काही उपाय योजना अपेक्षित वाटतात

उपाय योजना

- १) लोकसंख्या वाढ रोखण्यासाठी कठोर पावले उचलणे आवश्यक आहे कारण लोकसंख्या वाढीचे दुष्परिणाम आज आपण भोगत आहोत लोकसंख्या झपाट्याने वाढत चाललेली आहे मात्र अर्थव्यवस्थेमध्ये ही लोकसंख्या सांभाळण्याची ताकद नसल्याने अर्थव्यवस्था कोलमडत चाललेली आहे या संकटातून अर्थव्यवस्थेला तारायचे असेल तर लोकसंख्या रोखावी लागेल
- २) लघुउद्योगांना सवलतीच्या दरात कर्ज उपलब्ध करून द्यावे पूर्वापार चालत आलेली बारा बलुतेदारी म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या ग्रामीण क्षेत्राशी संबंधित अशा लहान मोठ्या उद्योगांना आणि हस्त व्यवसायांना किंवा नवीन व्यवसायाची उभारणी केलेल्या नवउद्योजकांना सरकारने सवलतीच्या दरात कर्ज उपलब्ध करून नवसंजीवनी द्यावी.
- ३) शेती व्यवसायाला प्राधान्य द्यावे शेती व्यवसायात गुंतलेल्या पारंपारिक व निराशावादी शेतकरी व शेती व्यवसायाला नवचैतन्य निर्माण होईल या भावनेतून व स्थलांतरित होणाऱ्या ग्रामीण कष्टकरी वर्गाला गावातच थांबवण्यासाठी विशेष लक्ष केंद्रित व्हावे.
- ४) ज्या राज्यांना साथीच्या आजारांमुळे मोठी झळ सहन करावी लागली आहे अशा राज्यांना केंद्राने आर्थिक समानता म्हणून विशेष पॅकेज उपलब्ध करून द्यावीत व त्या राज्यांना पूर्वस्थितीत येण्यासाठी विशेष लक्ष द्यावे.

५) ग्रामीण भागांसाठी शासनस्तरावरून आलेल्या नवनवीन योजना ज्या ग्रामपंचायत ,पंचायत समिती व त्यांची अंमलबजावणी यंत्रणा तलाठी ग्रामसेवक यांनी कर्तव्याने व निष्ठेने या योजना मुळापर्यंत व १००% प्रत्ययास आणाव्यात .

६) अर्थव्यवस्थेला ठप्प ठेवून उपयोग नाही कारण देशातील कायदे चांगले आहेत मात्र लोकशाहीप्रधान देशात या कायद्यांची धार थोडी गंजलेली ठेवावी लागते मात्र आता असे करून उपयोग नाही . कायद्याचे पालन व नियमांचा वापर आता मात्र करावा लागेल कारण देश पुन्हा मोठी आर्थिक झळ सहन करू शकणार नाही .

७) आयात निर्यातीवरील बंधने शिथिल करावीत कारण देशातील आयात व निर्यात घटकांवरील निर्बंध व्यापारी शेतकरी व उद्योजकांसाठी शिथिल व्हावी त त्यातून देश आर्थिक मजबूतीकडे येण्यास मदत होईल.

८) देशातील कंपनी मालकांना प्रोत्साहन द्यावे लहान-मोठ्या उद्योगांना शासनाने प्रोत्साहन देणे गरजेचे आहे मोठ्या कंपनीमध्ये हजारो कामगारांना पोटाची खळगी भरण्या कंपन्यांच्या पाठीशी शासनाने सकारात्मक उभे रहावे व त्यांना आवश्यक ती मदत करता येईल का याची काळजी घ्यावी.

९) मोफत अन्नधान्य वाटप हा प्रकार बंद व्हावा कारण हा प्रकार गरजूंपर्यंत पोहोचताना दिसून येत नाही याचा फायदा ज्यांना नको आहे असेच उचलताना दिसत आहेत ज्यांना अन्नधान्य वाटप करावयाचा आहे त्यांना कष्टाची देखील जाणीव असावी यासाठी त्यांना आपात्कालीन परिस्थितीत काही काम देता येईल यासाठी योजना आखाव्यात.

१०) गरीब-श्रीमंत निकष ओळखण्यासाठी सत्यता पथके असावी त देशातच गरीब-श्रीमंत सत्यता निकष ओळखण्यासाठी शासकीय प्रणाली कमी पडताना दिसत आहे .यासाठी नवीन कठोर निकष असावेत जेणेकरून शासनाला योग्य आर्थिक मदत करणे सोयीचे होईल.

११) थेट मदत प्रणाली शासनाने गरजु व लाभार्थी घटकांपर्यंत पोहोचणारी प्रणाली सशक्त व्हावी कारण गरजुन पर्यंत अजूनही शासनाची थेट मदत मिळतांना दिसून येत नाही.

१२) नौकरी गेलेल्या कामगारांसाठी विशेष लक्ष असावे ज्या कामगारांच्या नोकऱ्या गेलेल्या आहेत व त्यावरच त्यांचा उदरनिर्वाह असल्याने त्या कामगारांना आर्थिक मदत व्हावी व त्यांना पुन्हा आपल्या उद्योगांमध्ये परतता यावे यासाठी नियोजन व्हावे.

१३) जनतेला नवीन संदेशाची गरज कोरोना सारख्या या महाभयानक साथीच्या आजाराने प्रत्येक मनुष्याच्या जीवनाची खरी कात काढून टाकलेली असून एकविसाव्या शतकाकडे धावणाऱ्या देशांमध्ये असे प्रसंग पुन्हा येणार याची सावधगिरी बाळगूनच आपला प्रवास सुरू ठेवावा लागेल त्यासाठी प्रत्येकाने वेळोवेळी विशेष काळजी घेणे गरजेचे अत्यंत महत्त्वाचे आहे.

कोविड— १९ या महामारीचे भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील विविधांगी परिणाम

— प्रा.भगवान लालचंद महाजन

प्रास्तावीक — कोविड १९ या महामारीने जगभर आपले पाय रोवले आहेत दिनांक २४-५-२०२० पर्यंत जगात ५४,६७,०० एकुण रूग्ण होते भारतात १,३१,८६८ एकुण रूग्ण असुन ५४,४४० रूग्ण बरे झालेले आहेत व ३८६७ रूग्ण मृत्युझालेले आहेत अमेरिका,स्पेन,इटली, इंग्लंड या देशात रूग्णसंख्या अधिक आहे.

कोविड—१९ महीमारीचे लक्षणे :-

- १) शिंका येणे, सर्दी होणे,
- २) अंगात ताप राहणे
- ३) सतत खोकला येणे
- ४) श्वास घेण्यास त्रास होणे
- ५) एकमेकांच्या संपर्कात आल्याने याच्या प्रसारात वाढ होते

कोविड—१९ चे प्रतिबंधात्मक उपाय :-

- १) हातांना सॅनिटायझर लावणे
- २) मास्कचा वापर करणे
- ३) कमीतकमी एक मीटर अंतर ठेवून व्यवहार करणे.
- ४) वेळोवेळी कमीतकमी २० सेकंद हाताला सबाण लावून धुणे

५) लॉकडाऊनच्या काळात घरातच थांबणे

६) प्रशासनाच्या सुचनांचे तंतोतत पालन करणे.

अभ्यासाचे उद्देश :-

१) आकास्मीत आलेल्या कोविड १९ महामारिमुळे निर्माण झालेल्या संकटाचा देशातील आर्थिक, सामाजीक, सांस्कृतीक

घटकांवरील परिणाम अभ्यासणे.

२) कोविड —१९ महामारी नियंत्रणात आणण्यासाठी सरकारने केलेल्या उपाययोजनांचा अभ्यास करणे

गुहितके :-

१) कोविड —१९ या महामारीचा देशातील विविध घटकांवर परिणाम दिसून येत आहे.

२) सरकारच्या प्रयत्नाने कोविड —१९ या महामारीवर नियंत्रण आणण्याचा प्रयत्न केला जात आहे.

२०१९ मध्ये चिन मधील वुहान प्रांतात कोरोना विषाणुचे बांधित रूग्ण आढळले. देशांन व इतर देशांमध्ये कोविड —१९ ने बांधित रूग्ण वाढु लागले. भारतात ३० जानेवारी २०२० रोजी कोविड —१९ चा पहिला रूग्ण आढळला याचा प्रसार देशभरात वेगाने वाढु लागला. हा विषाणु अदृश्य स्वरूपात असुन त्याचे बाधीत रूग्ण शोधणे हे जिकरीचे कार्ये प्रशासनापासुन सामान्य नागरीकांपर्यंत करावे लागत आहे. कोविड—१९ नियंत्रण आणण्यासाठी देशातील हॉस्पिटल्स मधील डॉक्टस, नर्सेस, सफाई कामगार, रूग्णांची वाहतुक व अंत्यसंस्कार करण्यासाठी असलेली यंत्रणा, पोलिस अधिकारी कर्मचारी अहोरात्र आपली सेवा पुरवित आहेत. कोविड—१९ रूग्णांची देखभाल करण्यासाठी देशातील व्यक्ती, संस्था यांनी इमारती उपलब्ध करून दिल्या आहेत. देशात कोविड—१९ मुळे महाराष्ट्र हे राज्य सर्वात प्रभावित झाले आहे. त्यातही मुंबई पुणे, नागपुर, नाशिक,

पिंपरी चिंचवड, अकोला, अमरावती, जळगाव इ. महानगरे व जिल्हे प्रभावित झाले आहेत.

कोविड—१९ चे सामाजिक परिणाम :—

कोविड—१९ चे सामाजिक, सांस्कृतिक आर्थिक घटकांवर परिणाम दिसत आहे. यातील सामाजिक परिणाम खालीलप्रमाणे दिसत आहे.

१) लग्न समारंभ पुढे ढकलण्यात येत आहेत.

२) स्त्री —पुरुष, वयोवृद्ध, लाहान मुले यांना घराबाहेर पडता येत नसल्याने त्यांच्या मानसिकतेवर तणाव निर्माण झाला आहे.

३) सर्व धर्मीयांचे सण, उत्सव महापुरुषांच्या जयंत्या, पुण्यतिथी घरातच साजरे केले जात आहेत.

४) महिला आयोगाच्या महितीनुसार, कौटुंबिक हिंसाचारात वाढ होत आहे.

५) मोबाईलवरील मॅसेज, व्हॉटअप, फेसबुक, टिकॅटाक इ. मधुन सायबर गुन्हेदेशात वाढत आहेत.

६) मदयविक्री विकायला सरकारने नुकतीच परवानगी दिलेली असल्याने या दुकानांसमोर मदयपीच्या रांगा व बॅकासमोर ग्राहकांच्या रांगा दिसत आहेत.

७) स्थलांतरीत कामगारांना त्यांच्या राज्यात जाण्यासाठी कुटूंबातील सदस्यांसहीत पायपीट करावी लागत आहे. त्यात त्यांचे प्रचंड हाल होत असुन मयत ही होत आहेत.

८) राज्यात, परराज्यात, शिक्षण, प्रशिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांना आपआपल्यागावी जाण्याची ओढ लागली आहे.

९) समाजात एखाद्या व्यक्तीचे निधन झाल्यास त्यांच्या अंत्यविधी, उत्तरक्रियेला हजेरी लावण्यास निर्बंध असल्याने

कुटूंबियांच्या भेटीला जाणे ही अवघड होऊन बसले आहेत.

१०) सकाळी फिरायला जाणे, संध्याकाळी फिरायला जाणे यावर नियंत्रण आणल्याने विचारांची देवाणघेवाण होत नसल्याने मोबाईलव्दारे संबंध साधून घरातच बसून वेळ काढला जात आहे.

११) या व्यतिरिक्त काही समाजासाठी अनुकूल बाबी दिसून येतात जसे प्रदुषण कमी झाले आहे परराज्यातील स्थलांतरीत कामगार शहरामधील विविध स्तरावरील नोकर, अधिकारी लहान मोठे व्यावसायिक आपआपल्या गावीपरतून ग्रामीण संस्कृती पुन्हा रूजु लागल्याचे आशादयी चित्र दिसत आहे नातेबंधनाना बळकटी मिळत आहे अपघात व व्यसनावर कोविड—१९ मुळे नियंत्रण आली आहेत.

सांस्कृतिक परिणाम :-

जगात व भारतातही कोविड —१९ मुळे सांस्कृतिक परिणाम दिसून येत आहे. कुटूंबातील प्रौढ यक्ती, वयोवृद्ध, बालके अशा सर्वांना फावल्या वेळात मनोरंजनची गरज असते या मनोरंजनाच्या संधी कमी झाल्या आहेत.

जसे,

१) चित्रपट गृहे, नाट्य गृहे, सार्वजनिक उद्याने सांस्कृतिक कार्यक्रमापासून कुटूंबेदुर जात आहेत

२) दुरदर्शनवरील मालिकांचे चित्रीकरण बंद असल्याने मागचेच मालिकांचे प्रसारण केले जात आहे.

३) गायक, गायिका , अभिनेते, अभिनेत्री खलनायक इतर कलाकार व त्याची पूर्ण टीम घरातच बसून वेळ घालवत आहे.

४) देशात परदेशात आयोजित करण्यात येत असलेले सांस्कृतिक कार्यक्रमांबाबिले आहेत.

आर्थिक परिणाम :-

कोविड—१९ मुळे भारतीय अर्थव्यवस्थे पुढे मोठे आर्थिक संकट निर्माण झाले आहे शेती , उद्योग, व्यापार, वाहतुक व दळणवळण , सेवा या क्षेत्रांवर कोविड —१९ चा प्रतिकूल परिणाम होत आहे. सार्वजनिक, सहकार व खाजगी क्षेत्रावर कोविड—१९ चा परिणाम झालेला आहे. यात संक्षिप्त रूपाने पुढील बाबींचा समावेश करता येईल

१) भारतातील आर्थिक विकासदर या वर्षी ०% वर येईल असे मत रिझर्वबँकेचे गव्हर्नर श्री शक्तीकांत दास यांनी दि २२/५/२०२० रोजी जाहीर केले आहे देशात दररोज ३२००० कोटी रूपयांचे नुकसान होत आहे.

२) शेती क्षेत्रातील अन्नधान्य,फळे , पालेभाज्या यांच्या वाहतुकीला सुट दिलीअसली तरी उत्पादीत झालेल्या शेतमालास मागणीच्या अभावी नाशवंत वस्तुचे उत्पादन शेतात पडून आहे.

३) उद्योग क्षेत्राला मोठ्या प्रमाणात नुकसानीला सामोरे जावे लागत आहे. उत्पादीत वस्तुंना मागणी नसल्याने पडून आहेत. जसे,देशात एप्रिल २०२०मध्ये वाहन विक्री शुन्यावर आली होती. लघु,कुटीर,मध्यम उद्योग अधिक प्रभावितझाले आहेत.

४) कोविड—१९ मुळे देशातील बेरोजगारीत प्रचंड वाढ होत आहे. फेब्रुवारी२०२० मध्ये बेरोजगारीचे प्रमाण ७.८% होते त्यात मार्च एप्रिल २०२०मध्ये १९.३१ % ने वाढझाली

५)या आर्थिक वर्षात जागतीक व्यापारात १३ ते ३२ % घट होऊ शकतेअसा अंदाज जागतीक व्यापार संघटनेने व्यक्त केला आहे.

६) भारतात प्रति दिवसाला १२,६२७ प्रवासी रेल्वेगाडया व ७,४२१ मालवाहतुक करणाऱ्या रेल्वे गाडया धावतात. दररोज सरासरी २३ दशलक्ष प्रवासी व सरासरी ३ दशलक्ष टन मालाची वाहतुक होते भारतात ७३४९ स्टेशन आहेत. आर्थिक वर्ष २०१८—१९ या आर्थिक वर्षात ६०.१४ अब्ज रूपये एवढे निव्वळ उत्पन्न केंद्र

सरकारला मिळाले होते लॉकडाऊनमुळेरेल्वे महसुलातील तुट १०,००० को रू पर्यंत जाईल असाअंदाज आहे. तसेच, रेल्वे स्टेशनवर खादय पदार्थ बनविणे, विकणे, प्रवासीवाहतुककरणारे, ऑटो चालक इ. घटकांचे उत्पन्न थांबले आहे.

७) देशातील मोठ्या कंपन्या जशा, लारसान अॅण्ड टुर्बो, आल्ट्राटेक सिमेंट, आदित्य बिरला ग्रुप, टाटा मोटर्स इ. नी उत्पादन थांबविले आहे.

८) देशातील विविध राज्यांमधील बस सेवा, ऑटो प्रवासी वाहतुक करणाऱ्याखाजगी ट्रॅव्हल्स कंपनी च्या गाड्या सर्व गाड्यांची चाके थांबलेली आहेत.यातुन कोटयावधी रूपयांचे नुकसान होत आहे. या व्यतिरिक्त इतर विभागांवरही लॉकडाऊनच्या परिणाम दिसुन येत आहे.

९) जागतिक बँकेच्या अंदाजानुसार भारतातील १.२ कोटी लोक दारिद्र्यात ढकलले जाऊ शकतात.

कोविड—१९ वरील सरकारच्या उपाययोजना :-

कोविड—१९ मुळे बाधित झालेल्या अर्थव्यवस्थेतील सर्वच घटकांसाठी केंद्र सरकार राज्य सरकारे स्थानिक स्वराज्य संस्था प्रयत्न करीत आहेत. यासंबंधीच्या उपाययोजना पुढिलप्रामणे

१) कोविड —१९ ची परिस्थिती मार्चच्या शेवटच्या आठवडयापासुन ते ३१ मे २०२० दरम्यान चार टप्पयात केंद्र व राज्य सरकारने लॉकडाऊन केलेलेअसुन लोकांनी घरातच सुरक्षित रहावे यासाठी प्रयत्न केला आहे. केवळ वैद्यकिय गरजा पुर्ण करणे, जीवनावश्यक वस्तुंची खरेदी करणे, यासाठीचमास्क लावुन घराबाहेर पडण्यास

देशातील, राज्यांमधील नागरीकांना सांगितलेआहे. रेल्वे प्रवासी वाहतुक, हवाईवाहतुक, प्रवासी वाहतुक करणारी वाहने विविध वस्तुंचे मॉल्स, कटिंग, सलुन, शाळा, महाविद्यालये, सार्वजनिक समारंभ इ. बाबीवर निर्बंध घातले आहेत.

२) केंद्र सरकारने आर्थिक परिस्थिती सावरण्यासाठी दारिद्र्य रेषेखालील बेरोजगार व इतर घटकांसाठी १.७ लाख कोटी रूपयांचे पॅकेज दिले आहे.जन—धन योजनेतील २०.४० कोटी महिलांच्या बँक खात्यात तीनमहिण्यापर्यंत १५०० रू टाकले जात आहेत. दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंबांनाप्रति व्यक्ती दरमहा ५ किंग्र. गहु/तांदुळ तीन महिण्यापर्यंत मोफत दिले जात आहेत.

३) मान. पंतप्रधान नरेंद्रजीमोदी यांनी पंतप्रधान केंद्र सरकारचे मंत्री खासदाराच्या वेतनात वर्षभर ३०%कपात करणे पुढील २ वर्षासाठी खासदार निधी स्थगीत करणे महामहीम राष्ट्रपती व मा.राज्यपाल यांनी ऐच्छीक वेतन कपातीचे ठरविले आहे.

४) कोवडि —१९ चा उपद्रवावर नियंत्रण करण्यासाठी तातडीचे सहाय्य म्हणुनजागतीक बँकेने भारताला १ अब्ज डॉलर्सची मदत जाहीर केली आहे.

५) लॉकडानच्या काळात २.५ लाख टन शेतमालाची निर्यात करण्यात आली यात मसाले, आंबे केळी, द्राक्षे लिंबु याशिवाय ३२ लाख टन साखरेची निर्यात करण्यात आली आहे.

६) सरकारने मे २०२० च्या सुरुवातीच्या आठवडयात ५० लोकांच्या उपस्थित १ मिटर सामाजिक अंतर ठेवुन विवाहाला परवाणगी दिली आहे. एखादी व्याक्ती मयत झाल्यास अंत्ययोजनेसाठी १ मीटर सामाजिक अंतर ठेवुन २० लोकांना उपस्थित राहण्याची परवाणगी दिली आहे.

७) सरकारने दुरदर्शन व्दारे रामायण, महाभारत, श्रीकृष्ण, विष्णुपुराण, साईबाबा,इ. मालीकांमधुन सांस्कृतीक कार्यक्रमांची उणीव भरून काढण्याचा प्रयत्नकेला आहे.

८) केंद्र सरकारने दिनांक १२ मे २०२० पासुन १५ प्रवासी रेल्वे गाडयासामाजीक अंतर ठेवुन व कोविड —१९ ची बाधा नसल्याचे निश्चित झाल्यावरच प्रवास करता येणार आहे

९) महाराष्ट्रात मा. मुख्यमंत्री उद्धवजी ठाकरे यांनी या वर्षी नेकर भरती केलीजाणार नाही व खर्चाला ६७% कात्री लावण्याचे दिनांक ४-५-२०२०जाहीर केले आहे. नविन बांधकामांना स्थगिती देण्यात आली आहे.

१०) महाराष्ट्रात विदेशी गुंतवणुक वाढण्यासाठी राज्याचे उद्योगमंत्री श्री सुभाषदेसाई यांनी विशेष कुतीदलाची स्थापना केली आहे

११) अनेक ठिकाणी अडकुन राहिलेले विद्यार्थी विविध नागरिक परप्रांतीयस्थलांतरीत मजुर यांच्यासाठी महाराष्ट्राने बसची सुविधा राज्याच्या सिमेपर्यंत,विशिष्ट भागापर्यंत १ मीटर अंतर ठेवून उपलब्ध करून दिली आहे.

१२) दि १२-५-२०२० रोजी मा. प्रंतप्रधान नरेंद्र मोदीजीनी २० लाख कोटी रू अर्थव्यवस्थेच्या उभारणीसाठी केंद्राकडून मदतीच्या स्वरूपात देण्याचे जाहीर केले

निष्कर्ष :-

कोविड — १९ चा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर विविधांगी परिणाम दिसून येत आहे. या विषाणुचा प्रसार वेगाने वाढत असून केंद्र सरकार, राज्य सरकारने स्थानिक स्वराज्य संस्था, रूग्णांवर इलाज करणारे डॉक्टर्स,नर्सेस, सफाई कामगार, रूग्णवाहीका, शववाहीकांचे वाहक त्यांची पुर्ण यंत्रणा पोलीस अधिकारी, कर्मचारी, आवश्यक वस्तुंचा पुरवठा करणारी यंत्रणा रात्रदिवस कामात व्यस्त आहे. अर्थव्यवस्थेच्या पुनर्उभारणीसाठी १५ लाख कोटी रूपयांचे पॅकेज हवी अशी मागणी सी. आय.आय. कॉन्फेडरेशन ऑफ इंडियन इंडस्ट्री या अग्रगण्य उद्योगात महासंघाने केले आहे. नजीकच्या भविष्यकाळात भारतातुन कोविड-१९ हद्दपार होईल व अर्थव्यवस्था पुर्व पदावर येईल अशी अपेक्षा करता येईल.

संदर्भ—

- इंटरनेट
- दुरदर्शनवरील न्युज चॅनलस
- लोकमत दैनिक वुत्तपत्र जळगांव आवृत्ती दिनांक ४/४/२०२० पेज ०९,

- लोकमत दैनिक वुत्तपत्र जळगांव आवृत्ती दिनांक ७/४/२०२० पेज १,२
लोकमत दैनिक वुत्तपत्र जळगांव आवृत्ती दिनांक ८/४/२०२० पेज ७,
- लोकमत दैनिक वुत्तपत्र जळगांव आवृत्ती दिनांक १०/४/२०२० पेज ५
- लोकमत दैनिक वुत्तपत्र जळगांव आवृत्ती दिनांक ३/५/२०२० पेज ५
- लोकमत दैनिक वुत्तपत्र जळगांव आवृत्ती दिनांक ५/५/२०२० पेज १,
- लोकमत दैनिक वुत्तपत्र जळगांव आवृत्ती दिनांक ६/५/२०२० पेज ७
- लोकमत दैनिक वुत्तपत्र जळगांव आवृत्ती दिनांक ८/५/२०२० पेज ४,५
- लोकमत दैनिक वुत्तपत्र जळगांव आवृत्ती दिनांक ९/५/२०२० पेज १
- लोकमत दैनिक वुत्तपत्र जळगांव आवृत्ती दिनांक १०/५/२०२० पेज १
- लोकमत दैनिक वुत्तपत्र जळगांव आवृत्ती दिनांक ११/५/२०२० पेज ३
- लोकमत दैनिक वुत्तपत्र जळगांव आवृत्ती दिनांक २४/५/२०२० पेज १

कोविड-19 मुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर व पर्यावरणावर होणाऱ्या परिणामांचे अध्ययन करणे.

-पंकज एकनाथ भोईर.

प्रस्थावना :-

कोरोना व्हायरस हा एक विषाणूचा गट आहे. कोविड-19 हा संसर्गजन्य रोग आहे. जो शिकण्याने, खोकल्याने हवेत विषाणू पसरल्याने होणारा आजार आहे. कोरोना हा आजार लहान मुले व वृद्ध व्यक्तींना लवकर होतो. कोविड-19 विषाणूच्या वाढत्या प्रादुर्भावामुळे भारतामध्ये २५ एप्रिल २०२० रोजी लॉकडाऊन घोषित करण्यात आला होता. लॉकडाऊन म्हणजे देशातील सर्व कारखाने, उद्योग धंदे, व्यवसाय बंद करून सर्व जनतेला घरात बसून सरकारला परिस्थिती हाताळण्यासाठी सहकार्य करणे होय. रोगाचा वाढता प्रादुर्भाव कमी करण्यासाठी काही काळासाठी पुकारलेली बंदीची स्थिती होय. भारतात कोरोना रुग्णांची संख्या सतत वाढत आहे. म्हणून भारत सरकारने घसरत्या अर्थव्यवस्थेला व देशातील जनतेला रोगापासून वाचवण्यासाठी पुढील चार टप्प्यात लॉकडाऊन घोषित केले. पहिला टप्पा-२५ मार्च ते १४ एप्रिल या दोन आठवड्यांमध्ये भारतात कोरोनामुळे ग्रस्त रुग्णांची संख्या ५६२ होती. तर कोरोनामुळे मृत्यू पावणाऱ्या व्यक्तींची संख्या १३ इतकी होती. तसेच महाराष्ट्र कोरोनामुळे ग्रस्त रुग्णांची संख्या १२२ होती, तर महाराष्ट्र राज्यात मृतांची संख्या ३ इतकी होती. दुसरा टप्पा-१५ एप्रिल ते ३ मे या १८ दिवसांमध्ये भारतात कोरोनामुळे ग्रस्त रुग्णांची संख्या १२३८ होती तर कोरोनामुळे मृत्यू पावणाऱ्या व्यक्तींची संख्या ४१४ इतकी होती. महाराष्ट्र राज्यात कोरोनामुळे ग्रस्त रुग्णांची संख्या २९१६ होती तर महाराष्ट्र राज्यात मृतांची संख्या १६७ इतकी होती. तिसरा टप्पा-४ मे ते १७ मे या १३ दिवसांमध्ये भारतात कोरोनामुळे ग्रस्त रुग्णांची संख्या ४२५३३ होती. तर कोरोनामुळे मृत्यू पावणाऱ्या व्यक्तींची संख्या १३७३ इतकी होती. महाराष्ट्र राज्यात कोरोनामुळे ग्रस्त रुग्णांची संख्या १२९७४ होती तर महाराष्ट्र राज्यात

मुतांची संख्या ५४८ इतकी होती. चौथा टप्पा-१८ मे ते ३१ मे या १३ दिवसांमध्ये भारतात कोरोनामुळे ग्रस्त रुग्णांची संख्या १०११३९ होती. तर कोरोनामुळे मृत्यू पावणाऱ्या व्यक्तींची संख्या ३१६३ इतकी होती. महाराष्ट्र राज्यात कोरोनामुळे ग्रस्त रुग्णांची संख्या ३५०५८ होती तर महाराष्ट्र राज्यात मृतांची संख्या १२४९ इतकी होती.

आज दिनांक २७ मे २०२० रोजी देशात ऐकून केसेस १,५१,७६७ रुग्ण संख्या ८३,००४ मुतांची संख्या ४,३३७ पूर्णपणे बरे झालेल्या रुग्णांची संख्या ६४,४२५ इतकी आहे. भारताची लोकसंखेचा विचार करता भारतात लॉकडाऊन हा लसी प्रमाणे ठरला आहे. देशात सध्या चौथ्या टप्प्यातील लॉकडाऊन चालू आहे. २०१९-२० या वित्तीय वर्षात भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या वृद्धी दारात घट होऊन ५% पर्यंत स्थिर राहिल. तसेच २०२०-२१ च्या तुलनेच्या आधारावर अर्थव्यवस्थेचा आर्थिक वृद्धी दर मोठ्या प्रमाणावर घटणार आहे. तो २.८% वर राहिल. चालू वित्तीय वर्षात भारतातील जीडीपी विकास दर हा आंतरराष्ट्रीय मुद्रा कोषाच्या नुसार १.९% राहण्याचा अनुमान दर्शविला आहे. लॉकडाऊनमध्ये सर्वच क्षेत्रे ठप्प झाली आहेत. उद्योग धंद्यांना आर्थिक फटका बसला आहे. तसेच बँकांच्या व पतपेढीच्या व्याज दारात हि घट झालेली दिसून येते. तसेच नोकरदार वर्गाला पगार मिळत नसल्याने त्याच्यावर उपासमार व बेरोजगारी सारखी समस्या निर्माण झाली आहे. कोविड-१९ मुले आरोग्य कर्मचारी, सुरक्षा कर्मचारी याच्यावर अतिरिक्त ताण पडत आहे. तसेच कोविड-१९ मुले प्रयावानांवर अनुकूल परिणाम होत आहेत तर अर्थव्यवस्थेवर विपरीत परिणाम होत आहेत.

कोविड-१९ ची लक्षणे व त्याचा प्रभाव :-

कोविड-१९ ची सामान्य लक्षणामध्ये ताप, खोकला, श्वास लागणे यांचा सामावेश आहे. तर इतर लक्षणामध्ये थकवा, स्नायू दुखणे, अतिसार, घसा खवखवणे, गंध कमी होणे आणि पोट दुखी यांचा समावेश होतो. त्याच्या मानवी जीवनावर अतिशय वाईट परिणाम होतो. हा आजार व्यक्तीस झाल्यास त्याला योग्य वेळी उपचार न केल्यास त्या

व्यक्ती पासून तो रोग इतरांना हि होतो. वेळेमध्ये व्यक्तीचा उपचार न झाल्यास तो मरण हि पावतो.

कोविड-19 चा इतिहास :-

कोविड-19 व्हायरस मुळे सस्तन प्राण्यांना आणि पक्षांना विविध रोग होतात. या विषाणूचा प्रसार मानवामध्ये श्वसन संसर्गाने होतो. कोरोना व्हायरस प्रथम चीन मधील वूहानमध्ये डिसेंबर २०१९ रोजी याची ओळख करण्यात आली. कोरोना व्हायरस हा या आधी १९६० च्या दशकात सापडले होते. सर्वात आधी सापडलेल्यांमध्ये कॉबड्यांमध्ये एक संसर्गजन्य बॉन्कायटीस विषणूचा आणि सामान्य सर्दी असलेल्या दोन रुग्णामध्ये (नंतर ह्युमन कोरोना व्हायरस २२ E आणि ह्युमन कोरोन व्हायरस ओसी named 43 असे नाव देण्यात आले होते. २००३ मध्ये सार्ससी ओव्ही एच सी ओव्ही एन एल २००४ मध्ये एच क्युव २०१९, मर्स सौ ओव्ही आणि एस ए आर एस कोव्ही-२, पूर्वी २०१९ एनसी ओव्ही म्हणून ओळखले जाणारे. २०२० साली महाराष्ट्र राज्यात कोरोन विषाणूचा उद्रेक झाला. कोरोना व्हायरसचा प्रतिबंध करणारी लस किंवा रोग झाल्यास घ्यावयाची ANTY व्हायरस औषधे आजूनही उपलब्ध नाहीत. जगभरातील अनेक देशात विविध पातळीवर औषधासाठी संशोधन चालू आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :-

वरील विषयानुसार हा अभ्यास कोविड-19 या विषाणूमुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेतील घटकांवर व पर्यावरणावर होणाऱ्या परिणामांचे अध्ययन आणि अर्थव्यवस्था सावरण्यासाठी उपाय योजना कशा करता येतील यासाठी पुढील उद्दिष्टे निश्चित करण्यात आली आहे ते पुढील प्रमाणे -

- १) कोविड-19 मुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेतील प्राथमिक, द्वितीय व तृतीय क्षेत्रावर होणाऱ्या परिणामांचे अध्ययन करणे.

- २) कोरोना प्रार्दुर्भाव काळामध्ये सरकारने देशातील नागरिकांना दिलेल्या सबसिडीमुळे सरकारला सोसावा लागणारा अतिरिक्त कर्ज / होणाऱ्या खर्चाचा अभ्यास करणे.
- ३) कोविड-19 मुळे पर्यावरण व मानवी जीवनावर होणाऱ्या परिणामाचे अध्ययन करणे.
- ४) कोविड-19 विषाणूमुळे घसरलेली अर्थव्यवस्था सुधारण्यासाठी उपाययोजना सुचविणे.

संशोधन गृहीतके :-

- १) कोविड-19 मुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेतील प्राथमिक, द्वितीय व तृतीय क्षेत्रावर वाईट परिणाम झाले आहेत.
- २) कोविड-19 मुळे सरकारी खर्चात वाढ झाली आहे व अर्थव्यवस्थेच्या विकासाची गति मंदावली आहे.
- ३) कोविड-19 मुळे पर्यावरणावर चांगले तर मानवी जीवनावर वाईट परिणाम झाले आहेत.
- ४) कोविड-19 मुळे शेतमजूर, कामगार वर्ग व मध्यम वर्गातील कुटुंबावर तणावाची/ उपासमारीची वेळ आली आहे.

संशोधन पद्धती :-

सदर संशोधनासाठी द्वितीय संशोधन पद्धतीचा वापर वापर करण्यात आला आहे. यामध्ये वर्तमानपत्रे / ई-वर्तमानपत्रे, विकिपीडिया, वृत्त वाहिन्या, आर्टिकल्स, इंटरनेट, पुस्तके या माध्यमांच्या साहाय्याने माहिती संकलित करून तिचे विश्लेषण करण्यात आले आहे.

कोविड-19 चे पर्यावरणावर, मानवी जीवनावर आणि भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेले चांगले व वाईट परिणाम

अ) वाईट परिणाम पुढील प्रमाणे :-

कोविड-19 मुळे पर्यावरण व अर्थव्यवस्थेतील अनेक घटकांवर वाईट परिणाम झालेले दिसून येतात. याचे विश्लेषण पुढील मुद्द्यांच्या व आकडेवारीच्या साहाय्याने स्पष्ट करता येईल”.

१) शेतकऱ्याला शेतमाल फेकून द्यावा लागला :-

कोविड-19 मुळे लॉकडाऊन घोषित केल्यामुळे सुरुवातीच्या काही दिवसांमध्ये शेतकऱ्याला आपला शेतमाल गुरांना व फेकून द्यावा लागला. त्यामुळे शेतकऱ्यांना मोठ्या प्रमाणावर आर्थिक नुकसान सहन करावा लागला.

उदा :- कलिंगड पिक, टरबूज, टमाटर तसेच सर्व प्रकारचे नाशवंत शेतमाल फेकून द्यावा लागला.

२) सरकारी खर्चात वाढ झाली आहे :-

मोठ्या प्रमाणावर सरकारला जनतेच्या सुरक्षिततेसाठी तसेच कोविड 19-च्या विषाणू पासून रक्षण करण्यासाठी सरकारला संरक्षण PACKAGE द्यावे लागले. त्यामुळे सरकारी खर्चात वाव कर्जात मोठ्या प्रमाणावर वाढ झाली.

उदा :- १८ मे २०२० रोजी लॉकडाऊनमुळे ढासलेल्या अर्थव्यवस्थेला मदत म्हणून जीडीपीच्या १०% ऐवढी म्हणजे २० लाख कोटी रुपयाची आर्थिक मदत जाहीर केली होती. या २० लाख कोटी रुपया मधून उपासमारीने होणारे मृत्यू व कामगारांना मदत म्हणून १०% रक्कम म्हणजे २ लाख कोटी रुपये रेशनवर खर्च केले गेले व मजुरांच्या बँक खात्यात जमा करण्यात आले. उरउरीत रक्कम बँक ग्यारंटी, बँक कर्ज, खेळते भांडवल, विकास योजनांवर खर्च आणि अर्थसंकल्पात तरतूद केलेली रक्कम या स्वरूपात खर्च करण्यात येणार आहे.

३) मोठ्या प्रमाणावर स्थलांतर :-

लॉकडाऊनमुळे संपूर्ण देशभरातील कामगार वर्ग ,मध्यमवर्गीय कुटुंब यांनी पैश्याच्या कमतरतेमुळे गरजेपोटी शहराकडून गावाकडे स्थलांतर केले.

उदा:- महाराष्ट्र राज्यातून व मुंबई मधून या लॉकडाऊनमुळे ३० लाख परप्रांतीयांनी स्थलांतर केले आहे .शहराकडून गावाकडे स्थलांतर यामध्ये महाराष्ट्र राज्यात होणाऱ्या स्थलांतराच्या

प्रमाणात वाढ झाली आहे. तसेच मुंबई शहरातून गावकडे होणाऱ्या स्थलांतरात वाढ झाली आहे.

४) दरडोई उत्पन्नात घट :-

कोविड-19 च्या परिस्थितीत देशभरातील लॉकडाऊनमुळे अनेक मोठे उद्योग, कारखाने बंद करण्याचे आदेश सरकारने दिले त्यामुळे देशाच्या आर्थिक विकासाची गती मंदावली आहे. त्यामुळे कामगारांच्या वेतनात व उत्पन्नात घट होऊन दरडोई उत्पन्नात घट झाली आहे.

५) अर्थव्यवस्थेच्या विकासाची गती मंदावली :-

लॉकडाऊनमुळे देशभर सर्व उद्योग बंद असल्याने भारतीय अर्थव्यवस्था डबघाईला आली आहे. तेसेच अर्थव्यवस्थेच्या विकासाची गती मंदावली दिसून येते. अर्थव्यवस्थेत येणाऱ्या उत्पन्नाचे मार्ग म्हजेच येणारा कर, निर्यातीमुळे येणारे परकीय चलन व इतर कर येणे बंद झाले / घट झाली आहे.

६) मृत्यू दरात वाढ झाली आहे :-

कोविड-19 विषाणूच्या वाढत्या प्रादुर्भावामुळे भारतात सध्या स्थितीत मोठ्या प्रमाणावर जन्म दरापेक्षा मृत्यू दरात वाढ झाली आहे. या मध्ये २७ मे २०२० पर्यंत कोरोनामुळे मुतांची संख्या हि ३१६३ एवढी आहे.

७) कोविड-19 मुळे पेश्याचा तुटवडा निर्माण होऊन उपासमारीची वेळ आली

आहे:-

सर्वच काही बंद असल्यामुळे लोकांच्या उत्पन्नाचे स्तोत्र हि बंद आहेत. अचानक वाढलेल्या बेरोजगारीमुळे व पेश्याच्या वाढत्या मागणीमुळे पेश्याचा तुटवडा निर्माण झाला आहे. ग्रामीण भागात काम नसल्याने पैसे कामगारांच्या हातात मिळत नाहीत. अर्थव्यवस्थेत सर्वजण उपजीविकेसाठी हातात असेलेला पैसा खर्च करत आहेत.

उदा :- महाराष्ट्र राज्यातील ८ लाख कामगारांवर उपास मारीची वेळ आली आहे. उदा :- मठ परिसरातील १५० बंगल्यांचा उपयोग चित्रपट आणि मालिकांच्या चित्रीकरणासाठी होत होता मात्र चित्रीकरण बंद असल्याने मालवणी ते मठ येथील जवळपास १२०० कुटुंबाचे उत्पन्न बंद झाले आहे. तसेच समुद्र किनारी मच्छिमार करणाऱ्या छोट्या मच्छी मारांवर उपास मारीची वेळ आली आहे.

८) उत्पन्नापेक्षा खर्च जास्त :-

कोरोनामुळे महाराष्ट्र राज्य एसटी महामंडळाला ६००० कोटी पेक्षा जास्त तोटा झाल्याचे महाराष्ट्र राज्य एसटी महामंडळाकडून सांगण्यात आले आहे.

उदा :- लॉकडाऊनमध्ये परप्रांतीयांनी त्यांच्या राज्यात सोडण्यासाठी (बस-४५७ गाड्यांमधून वेगवेगळ्या राज्यात लोकांना सोडले गेले. (बसच्या फेऱ्या २००७).

९) चैनीच्या वस्तूंच्या किंमतीत वाढ व शेअर बाजारात घसरण :-

लॉकडाऊनमुळे भारतात चैनीच्या वस्तूंच्या किंमतीत मोठ्या प्रमाणावर वाढ झाली आहे.

उदा :- सोने-किंमत-४६००० हजार प्रति १० ग्राम. शेअरबाजरात ही घसरण झालेली दिसून येते.

१०) PACKAGE मुळे सरकारी खर्चात अतिरिक्त वाढ :-

कोविड-19 मुळे सरकारने कामगारांना मदत केली आहे. त्यामुळे सरकारला ऐकून ६७५० करोड रुपये खर्च करावे लागले आहेत.

उदा :- यामध्ये देशातील ७२ लाख कामगारांना म्हणजेच ज्यांचा पगार १५ हजारांच्या वर आहे अशा कामगारांना P.F पुढील तीन महिने जून, जुलै व ऑगस्ट सरकार कडून देण्यात येणार आहे. याचे योगदान १२% वरून १०% करण्यात आला आहे.

ब) चांगले परिणाम :-

कोविड-19 मुळे पर्यावरण व अर्थव्यवस्थेतील अनेक घटकांवर चांगले परिणाम झालीले दिसून येतात. याचे विश्लेषण पुढील मुद्द्यांच्या व आकडेवारीच्या साहाय्याने स्पष्ट येईल.

१) देशातील नद्यांच पाणी स्वच्छ झाले आहे :-

कोविड-19 मुळे देशभरात लॉकडाऊन घोषित केल्यानंतर काही दिवसातच देशातील सर्व देशातील नद्यांच्या प्रवाहात स्वच्छ पाणी वाहताना दिसून आले.

उदा :- देशातील सर्वात लांब नदी म्हणजेच गंगा नदीच्या प्रवाहात स्वच्छ पाणी वाहत आहे.

२) ओझनचा भगदडा कमी होत आहे :-

कोविड-19 मुळे व लॉकडाऊनमुळे पर्यावरणावर सकारात्मक परिणाम झालेले दिसून आले आहेत. पर्यावरण स्वच्छ झाले आहे. प्रवासाची सर्व साधने बंद असल्याने हवेत कमी प्रमाणात कार्बन डाय ऑक्साईड उत्सर्जित होत आहे. त्यामुळे ओझनच्या थरावर सकारात्मक परिणाम होत आहे.

३) गुन्हेगारीत घट झाली आहे :-

सर्वजण घरातच राहत असल्यामुळे व सर्व उद्योग बंद असल्यामुळे गुन्हेगारीत काही प्रमाणात घट झाल्याची दिसून येते. तसेच मोठ मोठ्या वाद-विवादात हि घट झालेली दिसून येते.

४) खर्चाच्या प्रमाणात घट झाली आहे :-

अर्थव्यवस्था कोरोनामुळे ठप्प झाल्याने सर्व कामगार वर्गाचे उत्पन्नाचे स्रोत बंद झाले आहेत. त्यामुळे त्यांच्या हातात पैसा नसल्यामुळे व उत्पन्न कमी झाल्याने लोकांच्या खर्च करण्याच्या वृत्तीत घट झाल्याचे दिसून येते व बचतीत थोड्या प्रमाणावर वाढ झालेली दिसून येते.

४) हवा, ध्वनी, मृदा व जल प्रदूषणात घट :-

लॉकडाऊनमुळे हवा प्रदूषणात मोठ्या प्रमाणावर घात झालेली दिसून येते. हवेतील नायट्रोजनमध्ये ३८% घट झालेली दिसून येते. म्हणजेच पर्यावरणावर कोविड-19 चा सकारात्मक परिणाम हा पर्यावरणावर झाला आहे.

उदा :- मागील ५० वर्षांनंतर पंजाब मधील जालीमदार शहरातून हिमाचल प्रदेशातील बर्फाचे सफेद डोंगर स्पष्टपणे दिसू लागले आहेत. ध्वनी प्रदूषणात घट होऊन पृथ्वीच्या कंपनात घट झालेली आहे. तसेच वन्य प्राणी हे जंगल सोडून शहरातील रिकाम्या रस्त्यांवर आनंदाने विहार करताना दिसून आले आहेत

५) संपूर्ण देशाचं लक्ष एकाच गोष्टीकडे केंद्रित :-

चीनने दिलेल्या कोरोनामुळे पूर्ण जगाचे लक्ष एकाच ठिकाणी केंद्रित होऊन विवादात घट झाली आहे. संपूर्ण जगाच एकाच ध्येयाकडे लक्ष केंद्रित झाले आहे. सर्व आपापसातील मतभेद विसरून कोरोनावर विजय मिळवण्याच्या विचाराने एकाच ध्येयाकडे लक्ष केंद्रित झाले आहे.

उपाययोजना :-

- १) कोविड-19 च्या पुढील काळात सरकारने कारामध्ये सवलत द्यावी.
- २) शेतकऱ्यांच्या शेतमालास योग्य किंमत द्यावी.
- ३) कर्जाची परत फेड करण्यासाठी व्याजदरात शिथिलता द्यावी.
- ४) कोविड-19 मुळे बेरोजगार झालेल्या कामगारांना रोजगार उपलब्ध करून द्यावा.
- ५) सरकारने प्राथमिक क्षेत्राचा विकास करण्यावर जास्त भर द्यावा.
- ६) पर्यावरण संरक्षणासाठी सरकारने दर वर्षी ३ ते ७ दिवसासाठी लॉकडाऊन-बंदची घोषणा करावी.

निष्कर्ष :-

वरील सर्व विवेचनावरून आपणास असे लक्षात येते की, लॉकडाऊनमुळे अर्थव्यवस्था घसरली असता पर्यावरण उंचावतो. कारण की, कोरोना व्हायरस व लॉकडाऊन हे निसर्गासाठी आणि पर्यावरणासाठी वरदान ठरतो आहे आणि कोरोना हा अर्थव्यवस्थेसाठी शाप ठरतो आहे.

भारतासह कोरोनामुळे अनेक देशांना आर्थिकदृष्ट्या व रोगाच्या वाढत्या प्रभावाला तोंड द्यावे लागत आहे.

संदर्भ सूची :-

१) पुण्यनगरी वर्तमान पत्र :- २० एप्रिल २०२०. (पा.नं- २, ४, ७)

२) लोकमत वर्तमानपत्र :- २७ मे २०२०. (पा.नं- ५, ३)

३) सकाळ वर्तमानपत्र :- २० एप्रिल २०२०. (पा.नं- २, ५)

१७ एप्रिल २०२०.

२५ मे २०२०. (पा.नं- ११ व इतर)

४) लोकसत्ता वर्तमानपत्र :- १३ एप्रिल २०२०.

२५ मे २०२०.(लेख)

५) ABP माझा वृत्त वाहिनी :- २२ मे २०२०.

२० मे २०२० .

६) ECONOMICS TIMES :- ३ मार्च २०२०.

७) TV9 मराठी :- २ मार्च २०२० (लेख)

८) m.marathi.thewire.in/artical

९) WWW.WIKIPEDIA.com

२१ व्या शतकाकडे भारतीय अर्थव्यवस्थेची वाटचाल आणि कोरोनाचे संकट

-माधुरी शिवाजी भोकरे.

प्रस्तावना :-

कोरोना संकट हे भारता समोरीलच नाही तर जागतिक पातळीवरील आर्थिक संकट बनले आहे. 1929 च्या महामंदी नंतरचे हे सर्वात मोठे आर्थिक संकट होय. कोरोना व्हायरसचा संसर्ग चीनमधील हुबई प्रांतातील वुहान या शहरातून झाला. याचा परिणाम जगाच्या अर्थव्यवस्थेवर होत असताना दिसून येत आहे. भारतीय अर्थव्यवस्थेमध्ये कोरोना संकट हे लॉकडाऊनमुळे आर्थिक संकट बनले आहे. लॉकडाऊन म्हणजेच काय ? लॉकडाऊन ही आपात्कालीन प्रणाली आहे. जी एखाद्या साथीच्या किंवा आपत्तीच्या वेळी अधिकृत शहरात लागू केली जाते. ज्या ठिकाणी लॉकडाऊन केले आहे त्या ठिकाणच्या लोकांना घरात राहणे बंधनकारक असते. त्यांना बाहेर पडण्याची परवानगी नसते. लोकांना केवळ औषधे अन्नधान्य अशा आवश्यक गोष्टी साठीच बाहेर येण्याची परवानगी असते. Covid-19 पासून देशाचे संरक्षण करण्यासाठी जागतिक पातळीवर लॉकडाऊनचा पर्याय निवडलेला आहे. भारतीय अर्थव्यवस्थेतील कृषी, उद्योग, सेवा अशा तिन्ही क्षेत्रावर सकारात्मक व नकारात्मक स्वरूपात परिणाम झाल्याचे दिसून येत आहे. कृषी क्षेत्रामध्ये प्रामुख्याने शेतमालाची विक्री करण्यासाठी बाजारपेठ व वाहतूक साधने लॉकडाऊनमुळे बंद यामुळे मालाची विक्री करण्यात अडचणी येत आहेत. Covid-19 चे उद्योग व सेवा क्षेत्राचा पाया मोडला आहे भारतामध्ये लॉकडाऊन घोषित केल्यामुळे सर्व नागरिकांना कोरोना विषाणूचा संसर्ग होऊ नये म्हणून घरी रहावे लागत आहे. कारखाने उद्योगधंदे सूक्ष्म मध्यम लघुउद्योग सर्व बंद झाले आर्थिक व्यवहार ठप्प झाले. कंपन्या, उद्योग धंदे बंद उत्पादनात घट कामगार हे मोठ्या प्रमाणावर बेरोजगार झाले. कच्चा मालाच्या उपलब्धतेत अडचणी आल्या बाजारपेठ बंद यामुळे बेरोजगार मजुरांनी शहरी

भागाकडून ग्रामीण भागाकडे मोठ्या प्रमाणावर स्थलांतर केले. सेवा क्षेत्रामध्ये पर्यटन हॉटेल या यांचा प्रामुख्याने समावेश होतो. covid-19 संकटामुळे सगळ्यात मोठा फटका पर्यटनाला बसला आहे. टुरिस्ट कंपन्या बंद होण्याच्या मार्गावर असून सर्वात जास्त बेरोजगार हे सेवा क्षेत्रां मधून झाले आहे. पर्यटकांचे प्रमाण घटले लॉक डाऊनमुळे रेस्टॉरंट हॉटेल, बंद आहेत. करोना विषाणूमुळे आर्थिक विकासाचे इंजिन असलेली निर्यात पूर्णपणे ठप्प झाली आहे. निर्यातीमध्ये मोठ्याप्रमाणावर अडथळे येत आहेत त्याच बरोबर जागतिक पातळीवर महाशक्ती असलेल्या अर्थव्यवस्था अमेरिका, जपान यासारख्या देशांचा देखील, जीडीपी दर घसरला असून या देशाच्या देखील अर्थव्यवस्था डगमगल्या Covid -19 हे संकट डिजिटल अर्थव्यवस्थेला चालना देणारे असून याचा चांगला परिणाम म्हणून याकडे पाहिले जाते. ऑनलाईन खरेदी विक्री व ऑनलाईन पेमेंट चे प्रमाण वाढले असून त्याचबरोबर लॉकडाऊन मुळे शाळा कॉलेज बंद आहेत. विद्यार्थ्यांचे शैक्षणिक नुकसान होऊ नये म्हणून ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली सुरू करण्यात आली. अर्थातच ई-लर्निंगला चालना मिळाली आहे. Covid-19 मुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेला आता 348 दशलक्ष डॉलर चे नुकसान झाले आहे. हा फक्त लोकसंख्या घटवणारा रोग नाही तर औद्योगिक उत्पादन घट, रोजगार घट, प्रतिकूल आयात-निर्यात बदल, वाहतूक घट, पर्यटन घट, सामाजिक राजकीय तणाव कुटुंबाची अस्थिरता राजकीय चढ-उतार होत आहेत. एकविसाव्या शतकाच्या घडलेल्या साथीमुळे जगावर मोठे परिणाम होणार याचे कारण जिवित हानी असणार नसून जगाच्या अर्थव्यवस्थेवर गंभीर परिणाम झाले आहेत हे असणार आहेत. लॉक डाऊन मुळे 87 देशातील उद्योग धंदे ठप्प झाले आहेत. सेवा क्षेत्राचे तर कंबरडेच मोडले आहे. एक सूक्ष्म विषाणूला घाबरून संपूर्ण जगभरात एकसमान स्थिती निर्माण झाली आहे. भारतीय अर्थव्यवस्थेत 2020-21 मध्ये आर्थिक विकासाचा दर 7% असण्याचा अंदाज वर्तवण्यात आला होता मात्र covid-19 परिणामामुळे यावर नकारात्मक परिणाम होत असताना दिसून येत आहेत. आर्थिक विकास दर 1.5% पर्यंत आला आहे.

सरकारचे उत्पन्न कमी व खर्च अधिक अशी स्थिती अर्थव्यवस्थेमध्ये प्रामुख्याने covid-19 मुळे निर्माण झाली असून सरकारला मिळणारी कर प्राप्ती बंद झाली आहे. कारण नागरिकांचे उत्पन्नाचे मार्ग बंद आहेत. त्याच बरोबर अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या covid 19 च्या परिणामामुळे सरकारला पॅकेजची घोषणा करावी लागत आहे खर्चासाठी सरकारला कर्जाचा आधार घ्यावा लागणार आहे. यामुळे चालू खात्यात अस्थिरता निर्माण होणार असून महसुली उत्पन्न कमी व महसुली तूट वाढत आहे. एकविसाव्या शतकाकडे भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या वाटचाल होत असताना कोरोना संकटामुळे येणाऱ्या अडचणीचे प्रमाण सर्वाधिक आहे.

COVID-19 म्हणजे काय ?

Covid - 19 = Co - Corona , Vi - Virus , D -Disease

व्हायरसने संक्रमित रुग्ण सर्वप्रथम डिसेंबर 2019 चीनमध्ये आढळून आला म्हणून 19 असे संबोधले जाते अश्या प्रकारे करून कोरोना व्हायरस ला **COVID - 19** असे नाव पडले .

अ) कोरोना ची कमी सामान्य लक्षणे :-

- १) ताप २) कोरडा खोकला. ३) कमी सामान्य लक्षणे.
- ४) ठणक व वेदना होणे. ५) घसा खवखवणे. ६) थकवा.

ब) कोरोना ची सामान्य लक्षणे :-

- १) ठणक व वेदना होणे. २) घसा खवखवणे. ३) जुलाब होणे. ४) डोळे लाल होणे. ५) डोळे दुखणे. ६) चव व गंध नकळणे ७) त्वचे वर पुरळ येणे.

क) कोरोना विषाणू चे गंभीर लक्षणे :-

- १) श्वास घेण्यास त्रास होणे. २) छातीमध्ये दुखणे. ३) बोलता न येणे.

एखाद्या व्यक्तीला लागण झाल्यास त्या व्यक्तीची लक्षणे दिसून

येण्यासाठी पाच ते सहा दिवसाचा कालावधी लागत असे असले तरीही त्यास सुमारे चौदा दिवस देखील लागू शकतात. Covid-19 होण्यास कारणीभूत असलेल्या व्हायरसचे संक्रमण एखादी संक्रमित व्यक्ती खोकल्याचे शिंकल्यास बाहेर पडणाऱ्या सूक्ष्म बिंदू द्वारे किंवा त्या व्यक्तीच्या श्वासोच्छ्वास द्वारे होते तेथे खूप जड असल्याने ते हवेत न राहता लगेच जमिनीवर पडतात.

संशोधनाची उद्दिष्टे :-

- १) covid-19 मुळे जागतिकीकरणाच्या गतीवर झालेल्या परिणामांचे अध्ययन करणे.
- २) कोरोना संकटामुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेतील कृषी, उद्योग, सेवा क्षेत्रावर होणाऱ्या विविध परिणामांचे अध्ययन करणे.
- ३) covid-19 मुळे जागतिक आर्थिक मंदी, जीडीपी दरात झालेली घट, उत्पादनात झालेली घट व कामगारांच्या स्थलांतराचे अध्ययन करणे .
- ४) covid-19 मुळे 21 व्या शतकाकडे भारतीय अर्थव्यवस्थेची वाटचाल होत असताना आर्थिक विकासाच्या मार्गात येणाऱ्या अडथळ्यांचे अध्ययन करणे.
- ५) कोरोना संकटामुळे डगमगलेल्या भारतीय अर्थव्यवस्थेला वर आणण्यासाठी उपाययोजना सुचविणे.

गृहितके :-

- १) covid-19 मुळे जागतिकीकरणाच्या गतीवर मोठ्या प्रमाणावर परिणाम झाले आहेत.
- २) कोरोना संकटामुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेतील कृषी उद्योग सेवा क्षेत्रावर विविध परिणाम झाले आहेत.
- ३) covid-19 मुळे जागतिक मंदी जीडीपी दर घट कंपन्या उद्योगबंद बेरोजगार कामगारांचे मोठ्या प्रमाणात स्थलांतरण झाले आहे.
- ४) 21 व्या शतकाकडे भारतीय अर्थव्यवस्थेची वाटचाल होत असताना covid-19 मुळे आर्थिक

विकासाच्या मार्गात येणारे अडथळ्याचे प्रमाण अधिक आहे.

संशोधन पद्धती :-

सदर संशोधनासाठी द्वितीय संशोधन पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. यामध्ये वर्तमानपत्रे / ई वर्तमानपत्रे, विकिपीडिया, वाहिन्या, आर्टिकल्स, इंटरनेट या माध्यमाच्या सहाय्याने माहिती संकलित करून तिचे विश्लेषण करण्यात आले आहे.

कोरोना संकटामुळे अर्थव्यवस्थेवर होणारे सकारात्मक व नकारात्मक परिणाम

पुढील प्रमाणे :-

अ) सकारात्मक परिणाम :-

१) covid-19 मुळे पर्यावरणातील प्रदूषणाचे प्रमाण घटले :-

लॉकडाऊनमुळे उद्योग धंदे बंद यामुळे पर्यावरणावर सकारात्मक परिणाम जाणवत आहे. आवाज कमी, पेट्रोल डिझेलचा वापर कमी प्रदूषण पातळी 110 % वरून 41% पर्यंत आली आहे. अशाप्रकारे प्रदूषण 50% पर्यंत कमी झालेले आहे.

२) आंतरराष्ट्रीय पातळीवर कच्चा तेलाच्या किमतीत घट :-

आंतरराष्ट्रीय कच्चा तेलाच्या किमतीमध्ये ऐतिहासिक घसरण नोंदवली गेली आहे. कोरोना संक्रमणामुळे सर्व व्यवहार ठप्प मागणीत मोठी घसरण अमेरिकेमध्ये प्रामुख्याने कच्चा तेलाच्या किमतीत आज पर्यंत तिची सर्वात मोठी घट 37\$ इतकी झाली आहे.

३) covid-19 मुळे डिजिटल अर्थव्यवस्थेला चालना मिळाली आहे :-

कोरोना संक्रमणामुळे लॉकडाऊन घोषित ऑनलाइन खरेदी विक्री कॅशलेस व्यवहारांमध्ये वाढ होत आहे. त्याच बरोबर शाळा-कॉलेज महाविद्यालय बंद असल्यामुळे ई-लर्निंग ला देखील चालना मिळाली आहे.

४) आयात संपूर्ण ठप्प भारताला आत्मनिर्भर होण्यास प्रोत्साहन :-

कोरोना संकटामुळे संसर्ग होऊ नये म्हणून आयात संपूर्णपणे ठप्प केलेली आहे. आयात उत्पादनाची निर्मिती देशात करण्याचा निर्णय घेण्यात आला रक्षा क्षेत्रातील उत्पादनाच्या यातील भारताचा दुसरा क्रमांक लागत असून या क्षेत्रातील आयात 50% केली जाते याचे उत्पादन देशांतर्गत केले असता भारतात मोठ्या प्रमाणात रोजगार निर्मितीला चालना मिळून उत्पादन वाढ होऊन जीडीपी दर वाढीला चालना मिळेल..

५) अर्थव्यवस्थेत मंदी असल्यामुळे लहान कंपन्यांना बाजारपेठेत प्रवेश मिळू शकेल :-

कोरोना संकटामुळे अर्थव्यवस्थेमध्ये मंदी सारखी स्थिती निर्माण झाली आहे. जीडीपी चा दर देखील 7% असण्याचा अंदाज पर्यंत 2.8% घसरत आला आहे. यामुळे मोठ्या प्रमाणात उद्योग बाहेर पडत आहेत. जीडीपी चा दर वाढवण्यासाठी व उत्पादन वाढीला चालना देण्यासाठी लहान कंपन्यांना देखील बाजारपेठेत प्रवेश मिळू शकेल

६) ई-लर्निंग ला चालना मिळाली :-

कोरोना संक्रमणामुळे लॉकडाऊन घोषित सर्व शाळा कॉलेज महाविद्यालय बंद आहेत. विद्यार्थ्यांचे शैक्षणिक नुकसान होऊ नये म्हणून केंद्रीय ऑनलाईन मानव संसाधन विकास मंत्रालयाने राष्ट्रीय कार्यक्रम विद्यादान 2.0 सुरू केले आहे. विद्यार्थ्यांचे यांचे सातत्यपूर्ण शिक्षण चालू ठेवण्याचा प्रयत्न केला जात आहे. अशाप्रकारे ई-लर्निंग ला चालना मिळाली.

ब) नकारात्मक परिणाम पुढीलप्रमाणे :-

१) भारतीय अर्थव्यवस्थेतील जीडीपीच्या दर घटला :-

कोरोना संक्रमणामुळे लॉकडाऊन घोषित संपूर्ण कंपन्या उद्योगधंदे बंद उत्पादनाचे प्रमाण मोठ्या प्रमाणात घटले असून 2020-21 मध्ये जीडीपी 7% असण्याचा अंदाज होता

सध्या स्थितीत जीडीपीच्या दर 5% वरून 1.87% पर्यंत घटला आहे याचे अर्थव्यवस्थेवर नकारात्मक परिणाम होत आहेत..

२) covid-19 मुळे कंपन्या उद्योगधंदे बंद बेरोजगारांच्या संख्येत वाढ :-

Covid-19 मुळे लॉकडाऊन जाहीर यामुळे उद्योग कारखाने बंद कामाचे तास कमी होणे पगार कपात अशा गोष्टीमुळे बेरोजगारीचे प्रमाण मोठ्या प्रमाणात वाढत असून बेरोजगार कामगारांचे मोठ्याप्रमाणावर शहरी भागातून ग्रामीण भागाकडे स्थलांतर होत आहे.

३) पर्यटन इन्व्हेट्स हॉटेल या क्षेत्राला सगळ्यात जास्त हानी झाली :-

विशेष करून पर्यटन क्षेत्राचे कोरोना विषाणूमुळे कोट्यावधी रुपयांचे नुकसान झाले आहे. कारण विषाणूचे संक्रमण होऊ नये म्हणून लॉकडाऊन घोषित पर्यटक सुरक्षिततेसाठी घरी थांबत आहे एका अहवालानुसार पर्यटन उद्योगातील भारतीय कंपन्यांचे आत्तापर्यंत 3500 कोटी (500 दशलक्ष \$) नुकसान झाले आहे पन्नास हजार चिनी पर्यटकांनी सर्व बुकिंग या रद्द केलेल्या आहेत विदेशी पर्यटकांच्या माध्यमातून 30 अब्ज \$ इतके विदेशी चलन भारतीय तिजोरीत जमा होत असे.

४) covid- 19 संसर्गामुळे रोख व्यवहाराचे प्रमाण घटले :-

कोरोना विषाणूचे संक्रमण हे प्रमुख्याने एकमेकांच्या संपर्कात आल्याने होते. यामुळे सुरक्षिततेसाठी लॉकडाऊन जाहीर ऑनलाईन खरेदी विक्री वाडी सोबत ऑनलाईन अर्थात कॅशलेस पेमेंट केले जात आहे. यामुळे रोग व्यवहाराचे प्रमाण घटले आमच्या कालावधीमध्ये फक्त 11% रोख व्यवहार झाले.

५) कोरोना संकटामुळे अत्यावश्यक वस्तू व सेवा यांच्या किमतीत वाढ यामुळे महागाई चा दर वाढला :-

कोरोना विषाणूने संक्रमण होऊ नये संपूर्ण जागतिक पातळीवर लॉकडाऊन जाहीर बाजारपेठा कंपन्या उद्योग कारखाने बंद कृषिमाल देखील बाजारपेठेमध्ये पोहोचण्यास अडचणी

येत आहेत यामुळे मागणीच्या तुलनेत पुरवठा याचे प्रमाण घटले व महागाई मध्ये वाढ झाली कोरोना संकटात महागाई वाढेल असा अंदाज आशियाई विकास बँकेने वर्तवला खाद्यपदार्थ व पेयाच्या उच्च दरामुळे महागाई वाढू शकते 2021 मध्ये महागाई दर 23% पर्यंत पोहोचण्याची शक्यता आहे. परंतु कोरोना संक्रमणामुळे मागणीच्या तुलनेत पुरवठा करण्यात अडथळे येत आहेत. यामुळे किमतीमध्ये वाढ होऊन महागाईचा दर वाढत आहे त्याच्या नकारात्मक स्वरूपाचा परिणाम हा अर्थव्यवस्थेवर होत आहे.

कोरोना संकटामुळे डगमगलेल्या भारतीय अर्थव्यवस्थेला वर आणण्यासाठी उपाय योजना :-

१) डगमगले ल्या भारतीय अर्थव्यवस्थेला गती देण्यासाठी विकासाचे इंजिन असलेल्या निर्यातीला चालना देणे :-

विकासाला गती देण्याचे काम निर्यात करते. यामुळे रोजगार निर्मिती ती होऊन उत्पादन वाढ जीडीपीमध्ये वाढ त्याच बरोबर बॅलेन्स ऑफ पेमेंट सुधारतो. देशातील साधनसामग्रीचा पर्याप्त वापर केला जातो. परकीय कर्जाची परतफेड करता येते म्हणजेच मोठ्या प्रमाणावर निर्यात वाढवणे अपरिहार्य आहे कारण आवश्यक परकीय चलनाची प्राप्ती ही निर्यात व्यापारातून प्राप्त होते .

२) राज्य अंतर्गत रोजगाराच्या संधी उपलब्ध करून देणे :-

संकटामुळे घाई घाईने घोषित केलेल्या लॉकडाऊनमुळे बेरोजगारी व दारिद्र्याच्या दरीत लोक लोक ढकलली गेली. हजारो लाखो मजूर आपल्या गावी निघाले. मोठ्या प्रमाणावर शहरी भागातून ग्रामीण भागात स्थलांतर झाले (उदा. महाराष्ट्राची राजधानी मुंबई येथून उत्तर प्रदेश या राज्यात मोठ्या प्रमाणावर स्थलांतर झाले. कारण लॉकडाऊनमुळे 12 कोटी लोक बेरोजगार झाल्याचा अंदाज आहे यातले बहुतांश रोजंदारीवर काम करणारे मजूर होय. पुन्हा यूपी राज्यातील ग्रामीण भागातून महाराष्ट्रातील शहरी भागात स्थलांतर होऊन नये म्हणून राज्य

अंतर्गत रोजगाराच्या संधी सरकारने उपलब्ध करून द्याव्यात यामुळे राज्य अंतर्गत स्थलांतराचे प्रमाण हे कमी होईल. व समतोल साधला जाईल

३) शाश्वत/सातत्यपूर्ण विकास करणे :-

कोरोना संकटामुळे पर्यटकांचे प्रमाण कमी झाले असून पर्यटन क्षेत्राला हानी झाली आहे कोरोना विषाणू चा प्रादुर्भाव कमी झाल्यानंतर शाश्वत पर्यटनाला चालना देणे व देशांतर्गत पर्यटन करणे शाश्वत पर्यटन म्हणजे वर्तमान व भावी पिढीला स्वच्छ व सुंदर प्रदूषित न होऊ देता पर्यटन स्थळ राखून ठेवणे शाश्वत पर्यटन करताना पर्यावरणामध्येहोणारा त्रास लक्षात घेऊन नवनवीन योजनांचा वापर करून पर्यटन स्थळे दूषित होण्यापासून बचावने त्याच बरोबर लॉकडाऊन मुळे उद्योगधंदे बंद पर्यावरणातील प्रदूषणाचे प्रमाण कमी झाले आहे. पुढे उद्योग सुरू झाल्यावर प्रदूषणाचे प्रमाण कमी ठेवून उत्पादन वाढीला चालना देणे. अर्थात पर्यावरणाला हानी न पोहोचवता. कृषी उद्योग व सेवा क्षेत्रात सातत्यपूर्ण विकास घडवून आणणे.

४) अर्थव्यवस्थेमध्ये कॅशलेस व्यवहारांना प्रोत्साहन देणे :-

रोख व्यवहारात तुमचा संपर्क कोरोना बाधित व्यक्तीशी होऊ शकतो त्यामुळे कोरोना संसर्ग अधिकाधिक होऊ शकतो. हे रोखता यावे म्हणून कॅशलेस व्यवहार यांना प्रोत्साहन देणे त्याचबरोबर कॅशलेस अर्थव्यवस्थेमुळे काळ्या पैशांना व्यसन देखील घालता येते. परकीय कर्जाची परतफेड करता येते म्हणजेच मोठ्या प्रमाणावर निर्यात वाढवणे अपरिहार्य आहे कारण आवश्यक परकीय चलनाची प्राप्ती ही निर्यात व्यापारातून प्राप्त होते.

५) महागाई दर नियंत्रित करण्यासाठी उत्पादनात वाढ करणे व वाटप सार्वजनिक वितरण प्रणाली मार्फत अन्न धान्याच्या पुरवठा करणे :-

कोरोना विषाणूचे संक्रमण होऊ नये म्हणून लॉक डाऊन घोषित संपूर्ण बाजारपेठेची साखळी तुटली वाहतूक ठप्प कच्यां मालाची अनुपलब्धता पुरवठा घट मागणी वाढ झाली. अशा जीवनावश्यक वस्तूचे अर्थात कमी किमतीत दारिद्र्य रेषेखालील नागरिकाना सार्वजनिक

वितरण प्रणाली मार्फत शासनातर्फे दारिद्र्यरेषेखालील रेशन कार्डधारकांना वाजवी दराने वाटप करावे त्याच बरोबर वस्तू व सेवा च्या उत्पादनामध्ये वाढ करणे व पुरवठा वाढवून किंमत नियंत्रित ठेवणे.

COVID-19 च्या प्रभाव अंतर्गत 2020-21 मधील डिजिटल पेमेंट वर सकारात्मक परिणाम :-

वायरस आणि त्यानंतरच्या लॉकडाऊन चा परिणाम भारतीयांमध्ये केलेल्या सर्वेक्षणानुसार बहुसंख्य उत्तर दात्यांनी किराणामाल औषधे आणि इतर वस्तूंची खरेदी करण्यासाठी डिजिटल पेमेंट चा वापर केल्याची माहिती दिली. ऑनलाइन पेक्षा किरकोळ स्टोअरमध्ये याचा जास्त वाटा होता. 25 मार्च 2020 मध्ये भारतात लॉक डाऊनजाहीर करण्यात आला होता

प्रकारानुसार	प्रतिसादकांचा वाटा
किरकोळ दुकानात किराणा सामान / औषधे	35%
किराणामाल/औषधे ऑनलाईन	25%
मोबाईल रिचार्ज	12%
डिजिटल देयके वापरली नाहीत	11%
इतर सेवा	8%
टॅक्सी /वाहतूक सेवा	5%
अन्न वितरण	3%
रेस्टॉरंट	1%

(Source : www.statists.com)

निष्कर्ष:-

वरील विवेचनावरून असे दिसून येतो की, कोरोना संकटापासून बचावासाठी लॉकडाऊन घोषित कोरोना संकट लॉकडाऊनमुळे आर्थिक संकट बनले. याचा भारतीय त्याचबरोबर जागतिक अर्थव्यवस्थेवर सकारात्मक व नकारात्मक स्वरूपाचे परिणाम आढळून आले.

उद्योगधंदे कारखाने, कंपन्या, सूक्ष्म लघु मध्यम उद्योग सर्व बंद उत्पादनात घट जीडीपी दर घट हजारो कामगार बेरोजगार झाले. रोजंदारीवरील मजुर वाहतूक व्यवस्था ठप्प असल्यामुळे पायीच गावी निघाले यामुळे मोठ्या प्रमाणात स्थलांतर झाले. Covid-19 याचे भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील सकारात्मक परिणाम तुलनेने कमी प्रदूषणाची पातळी घटली कच्च्या तेलाच्या किमतीत घट त्याच बरोबर covid-19 मुळे भारताला आत्मनिर्भर होण्यास प्रोत्साहन व डिजिटल अर्थव्यवस्थेला चालना मिळाली.

संदर्भसूची :-

- १) m.marathi.thewire.in/artical
- २) pudhari.news/editorial. Date. 18 may 2020 page no 1.
- ३) maharashtratimes.com Date. 3 May 2020
- ४) www.statists.Satstistics.com.
- ५) lokmat.online.news paper Date 14 April 2020
- ६) in.marathi.com. 6 may 2020
- ७) marathiteach.in
- ८) http://arthsanket.in

कोविड-19 आणि भारतीय अर्थव्यवस्थेची दशा व दिशा

-प्रा. डॉ. वर्षा कमलाकर नेहेते

प्रस्तावना :-

चीनमधून लागण झालेल्या कोविड 19 अर्थात कोरोना विषाणूच्या प्रसाराचा भारतासह संपूर्ण जगातील प्रत्येक घटकावर अत्यंत खोलवर परिणाम झाला आहे. कोरोनाच्या धोक्यापासून वाचविण्यासाठी जगातील अनेक देशात टाळेबंदी सुरू आहे. लोकसंख्येच्या बाबतीत जगात दुसऱ्या क्रमांकावर असलेला भारतही त्याला अपवाद नाही. टाळेबंदीमुळे भारतातील सर्व व्यवहार बंद आहेत. दैनंदिन जीवन ठप्प झाले आहे. रस्ते जवळपास निर्मनुष्य आहेत. सरकारच्या सूचनेप्रमाणे लोक आपापल्या घरात बंदिस्त आहेत. 'घरी रहा सुरक्षित रहा' हा मंत्र सारेच जपत आहेत. 24 एप्रिल 2020 पासून टाळेबंदीला भारतात सुरुवात झाली. आतापर्यंत टाळेबंदीचे चार टप्पे पूर्ण होत आहे. या कालावधीत देशाची अर्थव्यवस्था ठप्प झाली आहे. हातावर पोट असलेल्या गोरगरिबांपासून गर्भश्रीमंत उद्योगपतींपर्यंत सारेच अडचणीत सापडले आहे. उद्योग व्यवसाय बंद पडल्याने लाखो लोक बेरोजगार झाले आहेत. या कोरोनाचा परिणाम उद्योग व्यवसाय, व्यापार, सेवाक्षेत्र, शेतीक्षेत्र या सर्वांवर पडलेला दिसतो. जरी लॉकडाऊन सुरू असले तरी जगातील तसेच भारतातील कोरोना बाधितांची संख्या कमी होण्याचे चिन्ह अजून तरी दिसत नाही.

या कोरोना संकटामुळे भारताची अर्थव्यवस्था एकदम थांबली आहे. अर्थव्यवस्थेचे चक्र मंदावलेले आहे. सदर लेखात कोरोनामुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेची सामाजिक व आर्थिक

स्थितीची दशा स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न करण्यात येऊन कोरोना पश्चात अर्थव्यवस्थेच्या दिशा कोणत्या असु शकतात हे स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे.

कोरोना आणि भारतीय अर्थव्यवस्थेची सामाजिक स्थिती :-

सध्या काही ठिकाणी हा आजार पसरत आहे तिथे एका विशिष्ट धर्माला कारणीभूत मानले जात आहे. त्यामुळे समाजात धार्मिक तेढ वाढण्याची शक्यता नाकारता येत नाही. देशातील बऱ्याच भागात तसेच आदिवासी भागात शहरातून येणाऱ्या लोकांना गावात प्रवेश दिला जात नाही. रोजी रोट्टी साठी स्थलांतरीत झालेले कामगार शहरातील कारखाने व्यवसाय बंद पडल्यामुळे त्यांच्या हाताला काम नाही म्हणून पैसा नाही. उदर निर्वाह कसा करावा अशा चिंतेत आहे. शहरात हलाखीचे दिवस काढण्यापेक्षा मुळ गावी जावे या उद्देशाने पाऊलवाट पकडून मूळ गावाकडे निघाली. परंतु काही ठिकाणी गावकऱ्यांनी गावात प्रवेश बंदी करून गावाच्या वेशीवर झाडे, काटे, दगड किंवा कच्च्या भिंतीदेखील बांधल्याचे समोर आले आहे. आदिवासी भागात व ग्रामीण भागातील काही ठिकाणी अंधश्रद्धा देखील फोफावली आहे. त्यामध्ये भगत किंवा गावचा पुजारी तर्फे किंवा इतर कोणी बुवाबाजीच्या सांगण्यावरून या संकटातून वाचविण्यासाठी बळी देणे, एखाद्या व्यक्तीला संशयावरून गावाबाहेर काढण्याचे प्रकार होत आहेत. काही भागात या आजाराच्या बाबतीत उलट सूट चर्चेमुळे असे प्रकार घडत असल्याचे दिसते. ¹

समाजात पर्यायी नशेचे व्यसन प्रचंड वेगाने वाढू लागले आहे. दिल्ली, मुंबई, पाटणा, लखनौसह अनेक मोठ्या शहरातील मुले या नशेच्या आहारी गेली आहेत. पोलीसांच्या म्हणण्यानुसार महानगरे आणि अन्य शहरांमधील झोपडपट्ट्यांमध्ये नशेचा व्यवसाय आधीपासून फोफावला होता. परंतु नशेचे पदार्थ महाग असल्यामुळे आणि आजच्या स्थितीत

तर लॉकडाऊनमुळे विशेषतः तरुण मुले स्वस्त नशेच्या शोधात विषारी रसायनांचे सेवन करू लागली आहे. व्हाईटनर तसेच सॅनिटायझर यासारखी किंवा इतर विषारी रसायनांचे सेवन करून नशेची भूक थांबविली जात असल्याचे समोर आले आहे. दुसरीकडे समाजामध्ये कोरोनामुळे भितीचे वातावरण निर्माण झाले आहे. ²

देशातील संपूर्ण लॉकडाऊन मागे घेतला जाईल, अशी सध्याची स्थिती नाही. कोरोना संसर्गामुळे सोशल आयसोलेशन किंवा सामाजिक विलगीकरण करावे लागत आहे. यामुळे लोकांना समस्या उद्भवू लागल्या आहेत. कारण माणूस हा निसर्गतः सामाजिक प्राणी आहे. एकटे राहणे ही संकल्पनाच मानवामध्ये नाही. आपण समाजात राहण्यायोग्य तयार झालेले आहोत. मानवी संस्कृतीचा इतिहासच तसा आहे. तथापि सामाजिक अलगीकरणामुळे अनेकांना अडचणी येत आहे. बंधने, समझोता किंवा तडजोड आणि भविष्याची चिंता या तीन गोष्टींमुळे मानसिक समस्या समाजाला निर्माण होत आहेत. कोरोनामुळे माणूस आज रस्त्यावर उतरू शकत नाही, फिरू शकत नाही, साधन सामुग्री आणायला जावू शकत नाही. शाळेला ऑफिसला जाऊ शकत नाही. हे एक वेगळ्या प्रकारचे बंधन आहे. त्यामुळे मग अनेक लोक नैराशेकडे झुकत आहे. या सर्व काळांत नव्या वस्तुस्थितीला ही सामोरे जावे लागत आहे. यासाठी संगणक, सॉफ्टवेअर, विविध ॲप्स याविषयीची माहिती आत्मसात करून घ्यावी लागत आहे. आणखी एक वस्तुस्थिती दिसून येत आहे. ती म्हणजे आपल्याला नको वाटत असले तरीही एकमेकांबरोबर जास्तीचा वेळ घालवावा लागत आहे. बाहेर कुठेही जायचे नसल्यामुळे मुलेदेखील कंटाळत आहे. आणखी एक महत्त्वाचा मुद्दा म्हणजे कोरोनाच्या संसर्गाबाबत कोणालाच काहीच माहीत नाही आणि ठामपणाने भविष्याविषयी काहीच सांगाताही येत नाही अशी भविष्याबद्दलची अनिश्चितीतता मानवी मनात निर्माण झालेली आहे. ³

कोरोना आणि भारतीय अर्थव्यवस्थेची आर्थिक स्थिती :-

कोरोनापूर्वी भारताचा विकासदर हा पाच ते सहा टक्क्यांच्या आसपास राहिल असा अंदाज तज्ज्ञांनी वर्तवला होता. नुकतीच कच्च्या तेलाच्या किंमती 50 टक्क्याहून अधिक झालेली घट भारताच्या सकल राष्ट्रीय उत्पन्नात एक टक्क्याची भर घालू शकते. कच्च्या तेलाचे दर किती खालच्या पातळीवर राहतात यावरही ते अवलंबून आहे. उत्पन्न आणि खर्च यावर होणाऱ्या नकारात्मक परिणामामुळे सकल राष्ट्रीय उत्पन्न साधारण दोन टक्क्यांनी कमी होण्याची शक्यता आहे. जागतिक बँकेने स्पष्ट संकेत दिले आहेत. कोरोनामुळे 2020-21 मध्ये भारताचा विकास दर 1.5 ते 2.8 टक्के इतका कमी राहिल. याशिवाय आशियाई विकास बँकेने 4 टक्के, जी अँड पी रेटिंग्स ने 3.5 टक्के तर 'मुडीज' ने 2.5 टक्के विकासदराचे भाकित वर्तवले आहे. टाळेबंदीमुळे देशाच्या जीएसटी संकलनात घट झाली आहे. ते 95,597 कोटींवर सीमित राहिले. गेल्या वर्षाच्या मार्चच्या तुलनेत ते 8 टक्क्यांनी घटले आहे. गेल्या पाच महिन्यातील महसुलाचा हा नीचांक आहे. भारतीय रेल्वे ही देशाची जीवनवाहिनी असून देशाच्या विकासात रेल्वेची भूमिका महत्त्वपूर्ण आहे. तीच रेल्वे सेवा सध्या बंद असल्याने रेल्वेच्या दररोज 450 कोटी रु. मिळणाऱ्या उत्पन्नाला मुकावे लागले आहे. टाळेबंदीच्या काळात 12 हजार कोटीहून अधिक महसुलास मुकावे लागेल असा जाणत्यांचा अंदाज आहे. असंघटित क्षेत्रात काम करणाऱ्या 40 कोटी लोकांचा रोजगार गेला आहे. ते दारिद्र्याच्या खाईत लोटले जातील अशी भीती संयुक्त राष्ट्र संघटनांच्या आंतरराष्ट्रीय कामगार संघटनेने व्यक्त केली आहे. ⁴

कोरोना आणि शेतीक्षेत्र :-

कोरोनामुळे बाजारभाव अचानक पडल्यामुळे नाशवंत शेतीमाल शेतकऱ्याला रस्त्यावर फेकून देतांना पहायला मिळाले आहे. भाज्या आणि फळांच्या पिकांवरून ट्रॅक्टर फिरवतांना

जीवापाड जपलेली पिके ट्रॅक्टरच्या चाकाखाली कुस्करतांना बळीराजाला काय यातना झाल्या असतील याची कल्पना करणेच कठीण झाले आहे. अनेक कारणांनी शेतीमाल पून्हा जागच्या जागीच सडून चालला आहे. ही दुर्दैवाची बाब आहे. खरे तर या वर्षी रब्बी हंगामात विक्रमी शेती उत्पादन होईल असा अंदाज व्यक्त करण्यात आला होता. पावसाळ्यात कुठे महापूराने पिके वाहून गेली तर कुठे दुष्काळामुळे हंगाम वाया गेला. त्यामुळे रब्बी हंगामाची अधिक भिस्त शेतकऱ्याला होती परंतु त्याच वेळी लॉकडाऊन जाहीर झाल्यामुळे ती बाजारपेठेत पोहचविण्यात शेतकऱ्यांना अनेक अडचणी येत आहेत. प्रशासकीय यंत्रणा कोविड 19 च्या नियंत्रणात व्यस्त असल्यामुळे सरकारकडून अन्नधान्य खरेदी केले जाण्याच्या प्रक्रियेवर मोठा परिणाम झाला आहे. इकडे शेतात पिकाची कापणी, मळणी, शेतीमाल पोत्यात भरणे, वाहतुकीसाठी मालाची चढउतार आदि कामे करण्यासाठी कामगार मिळणार नाही अशी स्थिती आहे. शेतमालच विकला गेला नाही तर या वर्षाची तोंडावर आलेली पेरणी शेतकरी कशी करू शकेल ही चिंता शेतकऱ्याला निर्माण झाली आहे. सर्वाधिक संकटाची परिस्थिती देशाच्या वायव्य भागात उद्भवली आहे. अवकाळी पाऊस पडला तर पिके भिजल्यास हातातोंडाशी आलेला घास हिरावला जाण्याचे संकट शेतकऱ्यासमोर आहे. संपूर्ण देशात कमी अधिक फरकाने हीच स्थिती आहे. ⁵

कोरोना आणि उद्योग व सेवा क्षेत्र :-

भारतात 25 मार्चपासून लॉकडाऊन करण्यात आले. लोकांचे दैनंदिन जीवन, व्यापार, उद्योग, कारखाने ह्यांची प्रचंड मोठी चक्रे एकदम बंद पडली. उत्पादन, वितरण, विक्री, सेवा सर्व काही थांबले. ह्या बंदमुळे ह्या वर्षातील उद्योगांचा नफा हा नाहिसा झाला आहे. असे नक्कीच म्हणता येईल. आजच्या उत्पादन प्रक्रियेत कच्चा माल, मुख्य उत्पादनात लागणारे अनेक सुटे भाग आज जगातील अनेक देशांतून इतर देशातील उद्योगांना पुरवले जातात.

भारतातील वाहन उद्योग असो किंवा पोलाद उद्योग असो किंवा इलेक्ट्रॉनिक्स असे सर्वच उद्योग आज चीनवर मोठ्या प्रमाणावर अवलंबून आहेत. इलेक्ट्रॉनिक्स सुट्या भागांच्या एकूण आयातीपैकी सुमारे 55 % इलेक्ट्रॉनिक्स भाग हे आपल्या उद्योगांना चीनकडून मिळतात ही आयात मार्चमध्ये 40 % वर येऊन ठेपली होती, ती अजूनही कमी झाली आहे. त्यामुळे उत्पादन कमी झाले आहे. ह्याशिवाय चीनकडून आपल्याला मोठ्या प्रमाणात रसायने, औषधांचा कच्चा माल, अवडज यंत्रे, यंत्राचे सुटे भाग यांचा पुरवठा होतो. तो बंद झाल्याने उद्योगांची दशा ही दयनीय झालेली आहे. औषध उद्योगाचा जवळजवळ 70 % कच्चा माल चीनमधून येतो. उद्योगाचे चाक एकदा थांबले की त्याला गती देण्यासाठी खूप वेळ व प्रयत्न लागतात. साधे उदाहरण घेतले तर आज अनेक उद्योगातील कामगार कोरोनाच्या भीतीने, लॉकडाऊनमुळे आपापल्या गावी परत गेले आहेत. लॉकडाऊन जरी उठला तरी त्यांना आपल्या गावातून परत येऊन कामावर रुजू होण्यासाठी बराच काळ लागणार आहे. जी गोष्ट कामगारांची आहे तीच कच्च्या मालाची, सुट्या भागांची आहे. ⁶ उत्पादन, व्यापार, व्यवसाय ह्यांची मोठी साखळी असते. या साखळीला पहिला घटक जेव्हा उत्पादन सुरू करेल व माल बनवेल त्यानंतरच साखळीतील दुसरा घटक जो पहिल्या घटकावर अवलंबून आहे ते आपले उत्पादन सुरू करेल. ह्या साखळीतील शेवटचा घटक म्हणजे मालाचा विक्रेता मालाची विक्री व आपला व्यवसाय तेव्हाच सुरू करू शकेल जेव्हा त्याच्याकडे माल येईल. ह्या सर्व घटकांना चालना देण्यासाठी मुख्य गरज आहे ती मागणीची. आता तर ह्या कोरोनामुळे रोजगार गेल्यामुळे उत्पन्न कमी होईल, कर्ज फेडण्याची क्षमता कमी होणार ह्याचा परिणाम मागणीवर नक्कीच होईल. मोठ्या उद्योगांबरोबरच बंद झालेले उत्पादन, बंद बाजार, कमी झालेली मागणी ह्यामुळे अनेक सूक्ष्म, लघु, मध्यम उद्योग ही आपली अस्तित्वाची लढाई आता लढणार आहे. अत्यावश्यक सेवा वगळता सर्व सेवा ठप्प झालेल्या आहेत.

कोरोना आणि भारतीय रुपया :-

कोरोनामुळे भारतीय रुपयाची घसरण झाली आहे. फेब्रुवारीच्या प्रारंभी व डॉलर = 71.27 रु. असा विनिमय होता तो मार्चच्या मध्यात 1 डॉलर = 74.21 रु. असा म्हणजे दीड महिन्यात रुपयाची किंमत एका डॉलरमागे तीन रुपयांनी कमी झाली. येणाऱ्या काळांत रुपया अधिक कमजोर होण्याची शक्यता वर्तवली जात आहे. एकीकडे कच्च्या तेलाच्या किंमती कमी होत आहेत. मात्र, त्याचवेळी रुपया कमजोर झाल्याने या कमी झालेल्या किंमतीचा पूर्ण फायदा भारताला मिळू शकणार नाही असे मानले जाते. रुपयाच्या घसरणीमुळे सारी अर्थव्यवस्थाच प्रभावित होईल असे सांगितले जाते.⁷ कोरोना रोखण्यासाठी सरकारकडून प्रयत्न केले जात आहेत मात्र कोरोना प्रकोपाचा अर्थव्यवस्थेवर किती व कसा परिणाम होईल याचा अंदाज बांधता येणे शक्य झालेले नाही. 2020 हे वर्ष जागतिक व भारतीय अर्थव्यवस्थेसाठी आव्हानाचे राहील हे मात्र निश्चित आहे.

भारताचा शेअर बाजारालाही कोरोना व्हायरसमुळे फटका बसला आहे. भारताचा शेअरबाजार कोलमडून पडत आहे. त्यामुळे गुंतवणूकदार व अर्थव्यवस्था दोन्ही आघाड्यांवर मोठे नुकसान होत आहे. शेअरबाजाराची स्थिती 2008 सालापेक्षाही कमजोर झाली असल्याचे म्हटले जात आहे. जगातील शेअर बाजार कोसळत आहे त्याचा परिणाम भारतीय शेअर बाजारावर होणे अपरिहार्य असून येणारा काळ चांगला नसेल असे सांगितले जाते. अमेरिकन शेअर बाजार तर भारतीय शेअर बाजारापेक्षाही संकटात असून तेथील बाजारासमोर 1987 नंतरचे हे सर्वात मोठे संकट असल्याचे म्हटले जात आहे.⁸

कोरोना आणि शैक्षणिक क्षेत्र :-

कोरोना आणि लॉकडाऊनमुळे शिक्षण क्षेत्रात बरेच प्रश्न निर्माण झाले आहेत. जवळपास दोन ते अडीच महिन्यांपासून देशात सर्वत्र शिक्षण संस्था बंद आहेत विद्यार्थ्यांच्या

अभ्यासात झालेल्या कमतरतेची भरपाई करण्याचे मार्ग शोधले जात आहेत. शहरातील साधनसंपन्न शाळांनी ऑनलाईन शिक्षण सुरू केले आहे. विद्यार्थ्यांना घरबसल्या स्मार्टफोनवर किंवा संगणकावर अभ्यास शिकविला जात आहे. तथापि याचा फायदा फार तर चाळीस टक्के विद्यार्थी वर्गाला मिळत असावा असा अंदाज 'एक्टिव्ह टीचर्स फोरम' या संस्थेने वर्तवला आहे. ऑनलाईन अभ्यासाचा लाभ ग्रामीण भारतातील मुलांपर्यंत कसा पोचणार ? अजूनही खेड्यापाड्यातून दिवसाकाठी जेमतेम आठ-दहा तास वीजपुरवठा केला जातो. जिल्हा परिषदेच्या शाळेत शिकणाऱ्या मुलांपैकी फक्त 36-38 टक्के पालकांकडे स्मार्ट फोन आहे. तर जेमतेम पाच ते सात टक्के विद्यार्थ्यांना स्मार्टफोनची चैन हाताळता येते.⁹ ई-साहित्याचा उपयोग करण्यासाठी विद्यार्थ्यांच्या घरी किमान व इंटरनेट जोडणी आवश्यक आहे. ग्रामीण भागाची स्थिती अशी आहे की, बहुतांशी पालक आपल्या मुलांची शाळेची फी आपल्या उत्पन्नातून भरू शकत नाही. संगणक व इंटरनेट सेवा कशा उपलब्ध करू शकेल हा गरीब पालक. याप्रमाणे ग्रामीण भागातील अनेक शाळाही अजून डिजिटल झालेल्या नाहीत. ज्या डिजिटल आहेत त्या शाळांमधील संगणक वीज पुरवठ्याअभावी धुळ खात आहेत. दुर्गम व अतिदुर्गम भागातील शाळांमध्ये अजूनही वीजपुरवठा नाही.¹⁰ देश बंदमुळे शैक्षणिक क्षेत्रात संभ्रमावस्था निर्माण झाली आहे.

दिशादर्शन : अर्थव्यवस्थेच्या पुढील मार्गक्रमणाचे :-

लॉकडाऊन काळात 135 कोटी लोकांना किती काळ बंदिस्त ठेवायचे, याला मर्यादा आहेत. त्याचप्रमाणे या विषाणूचे पूर्ण उच्चाटनही होणार नाहीये. जेव्हा-केव्हा लोक घराबाहेर पडतील तेव्हा त्या वातावरणात हा विषाणू असणारच आहे. त्यामुळे लॉकडाऊनच्या मर्यादा स्पष्ट होतात, अर्थात शिथिलीकरण असताना काही गोष्टीचे पालन आणि अंमलबजावणी केली जाणे ही आवश्यक राहिल. उदा. - सार्वजनिक स्वच्छता पाळणे, मास्कचा वापर करणे, बस-

ट्रेनमधील गर्दी काही दिवसांसाठी कमी करणे, सामाजिक दुरांतर काही महिने पाळांचेच लागणार आहे. तसेच शेतीसाठी नव्या हंगामासाठी पूर्वीच्या कर्जापेक्षा जास्त कर्जपुरवठा केला जावा. रब्बीचा माल शेतकऱ्यांच्या जवळ पडून आहे या सर्व मालाची हमी खरेदी सरकारने अत्यंत कार्यक्षमतेने राबविली पाहिजे. लघु उद्योजकांना पुढील सहा महिन्यांचे अॅडव्हान्स क्रेडीट मिळाले तरच पैशाचे चक्र फिरत राहील. लघु, सूक्ष्म, मध्यम उद्योगांना पुढील सहा महिन्यांचा पगार देता येण्यासाठी नेहमीच्या कॅश-क्रेडिटच्या दुप्पट कॅश-क्रेडिट करावे अशा प्रकारे रोखतेची टंचाई कमी केल्याशिवाय उद्योजकांचे चक्र सुरळीत होवू शकणार नाही. परिणामी रोजगार व्यवस्थित होत राहील. या सर्व उपाययोजना करण्यासाठी पैसा कोठून आणायचा ? हा प्रश्न भेडसावू शकतो. मात्र भारत सरकार कर्जाचे रूपांतर चलनात करण्यासाठी रिझर्व्ह बँकेला विनंती करू शकते. इतर देशांच्या तुलनेत आपल्या देशाच्या राष्ट्रीय कर्जाचे प्रमाण राष्ट्रीय उत्पन्नाशी मर्यादित आहे. जागतिक महामंदीनंतर रूझवेल्टने सामाजिक बांधकामाचा एक प्रकल्प राबवला. अमेरिकेतील बहुतेक सर्व राष्ट्रीय महामार्ग त्या काळांत बांधले गेले. त्यासाठी त्यांनी नोटा छापल्या त्यातून कामगारांच्या हातात पैसा गेला आणि मागणी निर्माण झाली. याचप्रकारे भारतालाही नदीजोड किंवा तत्सम योजना राबविता येतील त्यातून रोजगार निर्मिती होईल. माणसे कामात गुंतली की सामाजिक असंतोष कमी होतो. परिस्थितीनुरूप बदल करावा लागेल. कॅटसारख्या अर्थशास्त्रज्ञाने सांगितले की लोकांच्या हातात खरेदीशक्ती द्या, मंदी आपोआपच जाईल. दुसऱ्या महायुद्धानंतर जर्मनीचे चान्सलर लुडविंग एरहार्ड यांनी धाडसी निर्णय घेतले आणि पाहता पाहता जर्मनीने आर्थिक भरारी घेतली.¹¹ त्यामुळे आताच्या परिस्थितीत साहस, कल्पकता आणि जोखीम पत्करण्याची इच्छाशक्ती यांची गरज आहे. एकट्या नेत्याच्या निर्णय प्रक्रियेला मर्यादा असतात म्हणूनच समाजातील अभ्यासू तज्ज्ञांचे सल्ले घेऊन लोकशाही पध्दतीने निर्णय घेतले गेले पाहिजे.

कोरोना विषाणुच्या परिणामामुळे जागतिक पातळीवर विचार करता भारतामध्ये काही चांगल्या संधी उपलब्ध होण्याची शक्यता आहे. आज चीनने कोरोना विषाणुबद्दल योग्य वेळी अचुक माहिती जगाला न दिल्याने अमेरिका व इतर पाश्चिमात्य राष्ट्रे चीनवर नाराजी व्यक्त करतांना दिसत आहेत. त्यामुळे चीनवरचा जागतिक विश्वास डळमळीत होईल असे वातावरण निर्माण होतांना दिसत आहे. त्यामुळे जगातील प्रमुख देश चीनवरील अवलंबित्व कमी करण्यासाठी प्रयत्न करीत असून भारतासारख्या लोकशाही प्रधान देशास प्राधान्य देण्यास सुरुवात केल्याचे दिसून येत आहे. भारताचे भौगोलिक क्षेत्र, उपलब्ध मनुष्यबळ आणि विश्वासर्हता इ. बाबी लक्षात घेता परकीय कंपन्या तंत्रज्ञानासह आपले भांडवल भारतात गुंतवतील यामुळे देशातील छोट्या मोठ्या उद्योगांना चांगल्या संधी उपलब्ध होतील, कुशल-अकुशल कामगारांना रोजगार उपलब्ध होईल अशी अपेक्षा आहे. भारत सरकारने उद्योगधंद्यांच्या वाढीसाठी तसेच परकीय गुंतवणूक आकर्षित करण्यासाठी योग्य ते वातावरण तयार केल्यास भाग उत्पादन क्षेत्रातील एक मोठे केंद्र म्हणून उद्याला येऊ शकेल.¹²

कोरोनाशी दोन हात करताना भारत माणूसकी धर्मसुध्दा पाळत असल्याचा अनुभव जगाला येत आहे. कोरोनाच्या उपचारासाठी अमेरिकेसारख्या महाशक्तीशाली देशाला हायड्रोक्सीक्लोरोक्विन या औषधाचा पुरवठा मागणीनुसार भारताने केलेला आहे. एकूण 55 देशांना भारताकडून या औषधाचा पुरवठा केला आहे. यानिमित्ताने भारताला निर्यातीच्या नव्या संधी निर्माण होणे अपेक्षित आहे. त्याचा किती लाभ उठवला जाईल. यावर पुढचे चित्र अवलंबून आहे. शेती व्यवसाय आणि शेतकऱ्यांना बळ देण्याची ही नामी संधी आहे. देशात पिकणारा भाजीपाला अन्नधान्य, फळ-फळांवळ आदि शेतमालाला नव्या बाजारपेठा शोधाच्या लागतात. विविध देशांना मदत करतांना तेथील बाजारपेठांमध्ये भारतीय शेतमाल तसेच विविध औद्योगिक उत्पादनांना स्थान मिळविणे कदाचित सोपे होईल.¹³

समारोप :-

चीनमधून जन्मलेल्या कोरोना ह्या साथीचा आणि लॉकडाऊनचा फटका जागतिक अर्थव्यवस्थेसह भारताला बसलेला आहे. पुढील काळात या साथीच्या आजाराची तीव्रता जोरदार जाणवण्याचे वर्तविले जात आहे. देशातील लघुउद्योग, शेतकरी, मजूरवर्ग, लघु व्यावसायिक यांच्यासाठी येणारा काळ आव्हानाचा राहील विशेषतः ग्रामीण भागातील अर्थव्यवस्था बेरोजगारीमुळे जास्त प्रभावित आहे व पुढील काळात होणार आहे. असे असले तरी कोरोना लढाईच्या विरोधातील नियमांचे पालन व अंमलबजावणी काटेकोरपणाने केल्यास अर्थव्यवस्थेचे चक्र सुरू करता येईल. शासनाने देशातील सर्व नागरिकांना विश्वासात घेऊन काम केले तर नक्कीच आपण कोरोना विषाणूचा प्रसार होण्याला प्रतिबंध घालू शकतो. परिणामी अर्थव्यवस्था पूर्वपदावर येऊ शकेल.

संदर्भ सूची :-

- 1) m.marathi.thewire.in
- 2) दैनिक देशदुत, दि. 7 एप्रिल 2020, पृ. 4
- 3) दैनिक देशदुत, दि. 8 मे 2020, पृ. 4
- 4) दैनिक देशदुत, दि. 23 एप्रिल 2020, पृ. 4
- 5) दैनिक देशदुत, दि. 7 मे 2020, पृ. 4
- 6) दैनिक देशदुत, दि. 11 मे 2020, पृ. 4
- 7) <https://www.tarunbharat.net>
- 8) तत्रैव
- 9) दैनिक देशदुत, दि. 15 मे 2020, पृ. 4
- 10) दैनिक देशदुत, दि. 9 एप्रिल 2020, पृ. 4
- 11) दैनिक देशदुत, दि. 13 मे 2020, पृ. 4
- 12) e-paper : esakal.com दि. 27 मे 2020
- 13) दैनिक देशदुत, दि. 23 एप्रिल 2020, पृ. 4

कोविड -19 आणि भारतीय अर्थव्यवस्थेची दशा व दिशा

-गोविंद पुंडलिक पवार

प्रस्तावना :

कोरोना व्हायरस (Covid-१९) रुग्णांची संख्या दिवसेंदिवस भारतासह जगभरामध्ये वाढत आहे. जागतिक पातळीवर जागतिक आरोग्य संघटना (WHO) covid-१९ वर नियंत्रण मिळवण्याचा पूर्ण प्रयत्न करीत आहे. तसेच भारतीय आरोग्य विभागाद्वारे देखील covid-१९ वर नियंत्रण मिळवण्याचा पूर्ण प्रयत्न केला जात आहे. Covid-१९ हा एक संसर्गजन्य रोग आहे. कोरोना (Covid-१९) ची लागण एक सामान्य व्यक्ती दुसऱ्या पॉझिटिव व्यक्तीच्या संपर्कात आल्यास होतो. Covid-१९ हा आजार चीनमधील वुहान शहरात सर्वप्रथम दिसून आला. त्यानंतर हा आजार वाऱ्यासारखा संपूर्ण जगभरामध्ये पसरला. विशेषज्ञांच्या म्हणण्यानुसार कोरोना झाल्याची लक्षणे १४ दिवसानंतर दिसायला लागतात. तर कोरोना होताना व्यक्तीला सर्वप्रथम घशामध्ये खवखवणे, त्यानंतर सुका खोकला येणे, ताप येणे, श्वास घ्यायला त्रास होणे आणि थकवा येणे इत्यादी लक्षणे दिसून येतात. वेळेमध्ये रुग्णावर इलाज नाही केल्यास, रुग्णास श्वसनाची समस्या होऊन रुग्ण मृत्युमुखी पडतो. या आजारामुळे जागतिक पातळीवर मृत्युमुखी पडणाऱ्यांची संख्या प्रचंड आहे. २९ मे २०२० च्या आकडेवारीनुसार विचार केल्यास जागतिक पातळीवर कोरोनामुळे मृत्युमुखी पडणाऱ्यांची संख्या ३,६२,३६० इतकी आहे. तर भारतामध्ये मृत्युमुखी पडणाऱ्यांची संख्या ४,७०६ इतकी आहे. Covid-१९ हा आजार संसर्गजन्य असल्याने दिवसेंदिवस कोरोना लागण होणाऱ्या रुग्णांची संख्या वाढत आहे. २९ मे २०२० च्या आकडेवारीनुसार विचार केल्यास जागतिक पातळीवर कोरोरोनाची लागण झालेल्यांची संख्या ५,९२०,०८६ इतकी आहे. तर भारतामध्ये कोरोना झालेल्यांची संख्या १,६५,७९९ इतकी आहे. कोरोना लागण होणाऱ्यांची संख्या आणि कोरोनामुळे

मृत्युमुखी पडणाऱ्यांची संख्या रोज दिवसेंदिवस वाढत आहे. ही वाढती संख्या कधी आणि कुठे जाऊन थांबेल हे सांगणे कठीण आहे.

भारतामध्ये कोरोनावर उपाय म्हणून संपूर्ण भारतभर लॉकडाऊन करण्यात आले आहे. या लॉकडाऊनचा परिणाम विविध उद्योग, सेवा आणि कृषीवर होऊन त्याचा परिणाम भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेला दिसून येतो. २०२० मध्ये भारतीय अर्थव्यवस्थेचा अंदाजित विकासाचा दर ७ टक्के पर्यंत वर्तविण्यात आला होता. मात्र covid-१९ च्या पार्श्वभूमीवर लॉकडाऊनचा परिणाम सर्वच क्षेत्रावर होऊन आर्थिक विकासाचा दर १.५ टक्केपर्यंत घट झालेला दिसून येतो. सद्यस्थितीत सरकारच्या उत्पन्नाचे सर्व स्रोत बंद होऊन, सरकारला अल्प उत्पन्न मिळत आहे. याउलट सरकारचा मोठ्या प्रमाणावर खर्च होत आहे. यामुळे सरकारला तूट सहन करावी लागत आहे. लॉकडाऊन मुळे देशातील सर्व प्रकारच्या बाजारपेठा बंद आहेत. कंपन्या, उद्योगधंदे बंद आहेत. पर्यटन, हॉटेल्स बंद आहेत. देशातील विविध सेवा क्षेत्रे आणि उद्योग क्षेत्र बंद असल्यामुळे देशाला अल्प उत्पन्न, भाववाढ आणि बेरोजगारी सारख्या समस्यांना सामोरे जावे लागत आहे. कोरोना आणि लॉकडाऊनमुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेला ३४८ दशलक्ष डॉलर इतके नुकसान झालेले दिसून येते.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

- १) covid-१९ मुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर होणाऱ्या परिणामाचे अध्ययन करणे.
- २) covid-१९ मुळे अर्थव्यवस्थेतील कोणकोणत्या क्षेत्रावर कसा परिणाम झाला आहे याचे अध्ययन करणे.
- ३) देशातील उत्पन्न, खर्च, भाववाढ, स्थलांतर, बेरोजगारी आणि उपासमारीची स्थिती जाणून घेणे.
- ४) घसरत्या भारतीय अर्थव्यवस्थेची स्थिती सुधारण्याकरिता उपाय योजना सुचविणे.

संशोधनाची गृहितके :

- १) covid-१९ चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर नकारात्मक परिणाम झाले आहे.
- २) अर्थव्यवस्थेतील उद्योग, सेवा इत्यादी क्षेत्रावर विपरीत परिणाम झाले आहे.
- ३) देशातील गरीब आणि रोजंदार व्यक्तींवर बेरोजगारीची समस्या येऊन, अल्प उत्पन्न आणि वाढत्या खर्चामुळे उपासमारीची वेळ आली आहे.
- ४) देशामध्ये भाववाढ आणि बेरोजगारीचे प्रमाण वाढून शहराकडून गावाकडे होणारे स्थलांतराचे प्रमाण वाढले आहे.

संशोधन पद्धत :

सदर संशोधन हे द्वितीय संशोधन पद्धतीचा अवलंब करून पूर्ण करण्यात आलेला आहे. सदर संशोधनाकरिता ई-वर्तमानपत्रे, विकिपीडिया, आर्टिकल्स, मासिके, पुस्तके, साप्ताहिके, जर्नल्स आणि इंटरनेटचा वापर करण्यात आलेला आहे. वरील माध्यमाद्वारे माहिती गोळा करून विश्लेषण करण्यात आलेला आहे.

covid-१९ मुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेची झालेली दशा :

covid-१९ मुळे देशामध्ये मोठ्या प्रमाणावर मानवी आणि आर्थिक हानी झालेली दिसून येते. भारतीय अर्थव्यवस्थेतील अशा काही समस्या पुढीलप्रमाणे सांगता येईल :

१) विकासाच्या दरात घट :

covid-१९ मुळे देशभरामध्ये लॉकडाऊन जाहीर करण्यात आले आहे. लॉकडाऊनमुळे देशातील सर्व उद्योग आणि सेवा क्षेत्र बंद असून, उत्पादन प्रक्रिया बंद आहे. त्याचा परिणाम देशातील विकास दरावर होऊन, विकास दरामध्ये १.५ टक्के इतका घट झालेला आहे. त्याचा अर्थव्यवस्थेवर नकारात्मक परिणाम झालेला दिसून येत आहे.

२) मानवी संसाधनाची हानी :

covid-१९ मुळे देशभरामध्ये मृत्युमुखी पडणाऱ्यांची संख्या प्रचंड आहे. २९ मे २०२० च्या आकडेवारीनुसार जागतिक पातळीवर कोरोनामुळे मृत्युमुखी पडणाऱ्यांची संख्या ३,६२,३६० इतकी आहे, तर भारतामध्ये ४,७०६ इतकी आहे. देशामध्ये मानवी संसाधनांचा नुकसान मोठ्या प्रमाणावर झालेला दिसून येत आहे.

३) जीडीपीच्या दरात घट :

covid-१९ मुळे देशभरामध्ये लॉकडाऊन जाहीर करण्यात आले आहे. लॉकडाऊनमुळे देशातील सर्व उद्योग आणि उत्पादन प्रक्रिया बंद आहे. त्याचा परिणाम स्थूल देशांतर्गत उत्पादनावर नकारात्मक झालेला दिसून येतो. लॉकडाऊनच्या काळात जीडीपी मध्ये ५ टक्के वरून १.८७ टक्के इतकी घट झाली आहे.

४) अल्प उत्पन्नाची समस्या :

लॉकडाऊनमुळे देशातील सर्व उद्योग आणि सेवा क्षेत्र बंद असल्याने त्यांच्याकडून मिळणारा कर देखील आता सरकारला मिळत नाही. याउलट सरकारचा दिवसेंदिवस खर्च वाढत आहे. खर्च जास्त आणि उत्पन्न मिळत नसल्याने सरकारला अल्प उत्पन्नाची समस्या भासत आहे.

५) सरकारी खर्चात प्रचंड वाढ :

लॉकडाऊनमुळे सर्वजण घरामध्येच बंद असल्याने सरकारला सगळ्यांना वित्तीय मदत करावी लागत आहे. या कालावधीमध्ये अनेकांचे रोजगार गेल्याने त्यांच्याकरिताही सरकार पॅकेज देत आहे. कामगाराकरिता ६,७५० करोड रुपये देण्यात आले. तसेच सरकार शेतकरी आणि गरीब लोकांकरिता अशा वेगवेगळ्या प्रकारच्या पॅकेजद्वारे खर्च करीत आहे. त्यामुळे सरकारच्या खर्चामध्ये प्रचंड वाढ झाली आहे.

६) स्थलांतराच्या प्रमाणात वाढ :

लॉकडाऊनमुळे कंपन्या आणि उद्योगधंदे बंद असल्याने अनेक कामगार बेरोजगार झाले आहे. असे सर्व कामगार शहराकडून ग्रामीण भागाकडे मोठ्या प्रमाणावर स्थलांतर करीत आहेत. या स्थलांतरामुळे पुढे उत्पादन प्रक्रिया आणि उद्योगधंद्यावर विपरीत परिणाम दिसून येईल.

७) बेरोजगारीची समस्या :

लॉकडाऊनमुळे अनेक कंपन्या आणि उद्योगधंदे बंद असल्याने अनेक कामगार बेरोजगार झाले आहेत. असे सर्व कामगार शहरी भागाकडून ग्रामीण भागाकडे स्थलांतर करीत आहेत. तर या कामगारांसमोर उत्पन्नाची सर्वात मोठी समस्या निर्माण झाली आहे.

८) अनेक कंपन्या आणि उद्योग - धंदे बंद :

कोरोनामुळे देशभरामध्ये लॉकडाऊन असल्याने अनेक कंपन्या आणि उद्योगधंदे बंद आहेत. त्यामुळे देशाला रोज अब्जावधी रुपयांचा नुकसान होत आहे. तर देशामध्ये बेरोजगारांची संख्या प्रचंड वाढली आहे. उद्योग क्षेत्र बंद असल्याने देशाचा जीडीपी आणि विकास दर घटत आहे.

९) व्यापारात घट :

कोरोनाचा संसर्ग टाळण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय व्यापार देशाने बंद ठेवला आहे. आयात-निर्यात बंद असल्याने निर्यातीतून मिळणारा परकीय चलन मीळणे देशाला बंद झाले आहे. त्यामुळे देशाला निर्यात अभावातून नुकसान होत आहे.

१०) आर्थिक हानी :

लॉकडाऊन मुळे देशाला मोठ्या प्रमाणावर आर्थिक हानी होत आहे. देशातील सर्व उद्योग, व्यापार आणि सेवा क्षेत्र बंद असल्याने देशाला अब्जावधी रुपयांचा नुकसान रोज होत आहे. अल्प उत्पन्न आणि अधिक खर्चातून कोरोनामुळे देशासमोर आर्थिक संकट निर्माण झाले आहे.

covid-१९ संकटातून भारतीय अर्थव्यवस्थेला वर आणण्याकरिता उपायोजना /

दिशा :

covid-१९ संकटातून भारतीय अर्थव्यवस्थेला वर आणण्यासाठी आपल्याला काही उपायोजना सांगता येईल ते पुढील प्रमाणे :

१) मेक इन इंडियाला चालना :

मेक इन इंडियाला चालना दिल्यास देशांमध्ये गुंतवणूक होऊन अनेक उद्योगधंद्यांचा विकास होईल. त्यातून उत्पादन निर्मिती आणि रोजगार विकसित होऊन देश विकासाला चालना मिळेल. याद्वारे भारतीय अर्थव्यवस्था सुधारण्यास मदत मिळेल.

२) परकीय गुंतवणुकीला चालना :

देशांतर्गत परकीय गुंतवणूक झाल्यास त्यातून मोठ्या प्रमाणावर देशांमध्ये नवीन उद्योगधंद्यांचा विकास होईल. गुंतवणुकीतून नवीन रोजगार, उत्पादन आणि पायाभूत सोयीसुविधांचा विकास मोठ्या प्रमाणावर होईल. देशाला आर्थिक संकटातून बाहेर काढणे सोपे होईल.

३) निर्यातीला चालना :

निर्यातीतून देशाला परकीय चलन उपलब्ध होते. परकीय चलनाचा वापर देशातील गुंतवणूक आणि विकासात्मक कार्य करण्यासाठी होतो. निर्यात देश विकासाचे मुख्य साधन ठरून देशाला आर्थिक संकटातून बाहेर काढण्यात मुख्य भूमिका बजावतो.

४) नवीन उद्योग स्थापनेला चालना :

देशातील मौद्रिक आणि राजकोषीय नीती मध्ये सुधारणा करून देशांतर्गत नवीन उद्योग स्थापनेला चालना दिल्यास, देशांतर्गत मागणी पूर्ण करून देशाला आत्मनिर्भर बनवणे शक्य होते. नवीन उद्योगातून अतिरिक्त उत्पादन होऊन निर्यातीतून परकीय चलन मिळते.

५) अंतर्गत रोजगार संधी उपलब्धता :

सरकारने अंतर्गत रोजगार संधी उपलब्ध करून द्यावे जेणेकरून देशातील कौशल्यपूर्ण कामगार हा देशामध्येच राहिल. लोकांना रोजगारासाठी परदेशी जाण्याची गरज भासणार नाही. यातून देशाला उपलब्ध मानवी संसाधनाचा योग्य वापर करून विकासाकडे वाटचाल करता येईल.

६) महागाई नियंत्रण आणि नवीन उत्पादनास चालना :

अर्थव्यवस्थेमध्ये महागाई ही एक समस्या समजली जाते. महागाईमुळे मागणीवर विपरीत परिणाम होतो. याउलट महागाई नियंत्रित असेल तर मागणी वाढते, मागणीमुळे पुरवठा वाढतो, त्यातून नवीन रोजगार संधी निर्माण होऊन नवीन उत्पादनात वाढ होते.

७) आत्मनिर्भरता आणि स्वदेशी वापरा चालना :

जागतिकीकरणामध्ये देशाला आत्मनिर्भर होणे गरजेचे झाले आहे. त्याकरिता देशाला गुंतवणूक, उद्योग निर्मिती आणि स्वदेशीचा वापर करण्यावर भर द्यावे लागेल. देश स्वयंपूर्ण असणे हे राष्ट्र विकसिताचे लक्षण आहे.

सारांश :

covid-१९ हे सद्यस्थितीमध्ये जरी मारक असले, तरी ही एक अल्पकालीन समस्या आहे. कोरोनाने फक्त भारतच नव्हे तर संपूर्ण जगाच्या अर्थव्यवस्थेची कंबर तोडून ठेवली आहे. covid-१९ मुळे देशातील मानवीय आणि वित्तीय हानी प्रचंड झाली आहे. देशाचा जीडीपी आणि विकासाचा दर खूप घटला आहे. पण ही एक आणीबाणीची परिस्थिती आहे. लवकरच या आजारावर मात करून सर्व काही व्यवस्थित, सुरळीत होईल आणि पुन्हा अर्थव्यवस्था प्रगतीकडे वाटचाल करेल.

संदर्भसूची :

- १) संपादकीय लेख - पुढारी वृत्तपत्र १८/०५/२०२०
- २) लोकमत ई - वृत्तपत्र १४/०४/२०२०
- ३) महाराष्ट्र टाइम्स वृत्तपत्र ०३/०५/२०२०
- ४) www.wikipedia.com
- ५) <http://arthsanket.in>

कोविड -19 विषाणूचा कृषी क्षेत्रावर विध्वंसक परिणाम

-डॉ. प्रविण म. चंद्रगिरीवार

कोविड -१९चा अर्थव्यवस्थेवर होणारा परिणाम निःसंशय विनाशक आहे. कोणतेही क्षेत्र त्याच्या परीणामातून सुटलेले नाही. त्याचा शेतीवर होणारा परिणाम विवादास्पद आणि कृषी मूल्य असलेल्या भिन्न विभागांमध्ये भिन्न आहे. जरी भिन्न विभागांमध्ये, त्याचे परिणाम वेगवेगळ्या ठिकाणी आणि उत्पादक खेळाडू आणि कृषी मजुरी कामगार समुदायामध्ये मोठ्या प्रमाणात बदलतात. हा परिणाम मोठ्या अर्थव्यवस्थेत पुन्हा दिसून येईल आणि काही महिन्यांपेक्षा जास्त काळ टिकेल.

या आव्हानात्मक काळात भारतीय कृषी संकटाला कसा प्रतिसाद देईल आणि सरकारी उपाययोजनांचा देशभरातील 140 दशलक्ष शेतकऱ्यांवर कसा परिणाम होतो आणि त्यानंतर विकसनशील जगातील महत्त्वपूर्ण देशांच्या अर्थकारणावर त्याचा कसा परिणाम होतो. तसेच कोविड-१९ ने शेती क्षेत्रासमोर निर्माण केलेल्या त्वरित आव्हानांचे आम्ही मूल्यांकन करून संकटानंतरच्या काळात शाश्वत अन्न व्यवस्था सुनिश्चित करण्यासाठी ;योग्य उपाय सुचविले.

परिचय

कोविड -19च्या आधीच्या परिणामी]अर्थव्यवस्था आधीच मंदावली होती]बेरोजगारी]कमी उत्पन्न, कुपोषण आणि असमानतेच्या अस्तित्वातील समस्या - या दोन कारणांमुळे भारताला आर्थिक धक्का बसण्याची शक्यता अधिक तीव्र आहे. दुसरे म्हणजे, भारतातील मोठे अनौपचारिक क्षेत्र विशेषतः कुंपण नसलेले आहे. सन 2017-18 मध्ये राष्ट्रीय एकूण 466 दशलक्ष कामगारांपैकी सुमारे 91.2% (422.4 दशलक्ष) अनौपचारिक कामगार होते. लॉकडाऊन कालावधीत उत्पन्नाअभावी ही शेती, स्थलांतरित आणि इतर कामगार फारसा फटका बसतील.

येथे, शेती, पुरवठा साखळी, अन्न आणि पोषण आणि रोजीरोटीच्या गोष्टींवर होणाऱ्या संभाव्य प्रभावांवर लक्ष केंद्रित करूया.

कोविड -19च्या आसपास सुरु असलेल्या आरोग्याच्या संकटाचा परिणाम सर्व स्तरातील लोकांवर झाला आहे. या आजाराने पीडित लोकांचे जीवन तसेच त्यांचे संरक्षण करणारे राष्ट्रांचे प्राधान्य आहे. कोरोना विषाणूच्या हल्ल्यामुळे अभूतपूर्व परिस्थिती निर्माण झाली तेव्हापासून सरकार कृतीमध्ये उतरले आहेत. प्रारंभीच्या टप्प्यात एप्रिलच्या मध्यापर्यंत भारताने तीन आठवड्यांच्या देशव्यापी लॉकडाऊन जाहीर केले, त्यानंतर विषाणूच्या संसर्गाचे समाधानकारक नियंत्रण मिळविण्यासाठी वाढविण्यात आली.

समस्यांची यादी

याक्षणी शेतीतील समस्या प्रामुख्याने संबंधित आहेत (अ) कामगार उपलब्धता आणि (ब) वाहतुकीच्या तसेच बाजाराच्या कारभारामुळे उत्पादनांसाठी बाजारपेठांमध्ये प्रवेश करण्यास असमर्थता.

कामगारांच्या अनुपलब्धतेमुळे बऱ्याच भागांमध्ये कामकाजास दुखापत झाली आहे. भात आणि गहू याप्रमाणे कापणीसाठी तंत्रज्ञानाची तैनात करण्याची शेतीतील काही भाग तुलनेने अधिक उष्णतारोधक असतात कारण त्यांना बऱ्याचदा मॅन्युअल श्रमांवर अवलंबून रहावे लागत नाही. तांदळासाठी मेकॅनिकल हार्वेस्टर्सच्या वाढत्या वापराने सद्य परिस्थितीत मदत केली आहे, जरी त्यांचे आंतरराज्यीय हालचाली कठोरपणे कमी करण्यात आल्या आहेत.

तथापि, व्यावसायिक पिकांवर मोठ्या प्रमाणात फटका बसला आहे कारण ते प्रवासी कामगारांवर अधिक अवलंबून आहेत. परिणामी, परप्रवासी कामगारांच्या कमतरतेमुळे पिके घेण्याकरिता रोजंदारीत मोठी वाढ झाली आहे. बऱ्याच भागात ही वाढ टक्क्यांपर्यंत वाढली आहे. यामुळे उत्पादकांना अडथळा निर्माण झाला आहे कारण वाहतूक थांबविणे आणि सीमा बंद करण्यासह बाजारपेठेतील प्रवेश नसल्यामुळे किंमती खाली कोसळल्या आहेत. हे शहरी

भागातून परप्रांतीय कामगार घरी परताव्याच्या क्षेत्राच्या विपरित आहे आणि यामुळे शेतीच्या वेतनात घट झाली आहे.

विशेषतः कृषी उत्पादकांना नेहमीच्या एक तृतीयांश किंवा संपूर्ण तोटा उत्पादनाच्या उत्पन्नावर चांगला फटका बसतो. बऱ्याच जिल्ह्यांमध्ये, वाणिज्य पिकांमध्ये आंतरराज्यीय व्यापार किंवा शहरी भागाच्या जवळील बाजारपेठ प्रवेश आणि चांगल्या किंमती प्रदान करतात. हे बहुतेकदा थेट राज्य समर्थनाऐवजी वैयक्तिक शेतकऱ्यांच्या पुढाकाराने होते. कांदा, कापूस, आंबा, अंतर्देशीय मत्स्यपालन, फुले व भाज्या या पिकांच्या बाबतीत असेच घडते. कामगार खर्च आणि वाढ न झाल्याने शेतकरी मोठ्या प्रमाणात नुकसान करीत आहेत आणि म्हणूनच पिके शेतात पडून राहू शकतात, ही एक चांगली गोष्ट आहे. 'स्टॉप-लॉस' यंत्रणा. ज्यांनी संपूर्ण तोटा टाळला असेल त्यांनी घरातील देखभाल किंवा जमीन भाड्याने द्यायचा खर्च भागवण्यासाठी केवळ पैसे खर्च केले.

संभाव्य कमतरता

याचा त्वरित निकाल लागल्याने पिकाच्या पद्धतीमध्ये मोठ्या प्रमाणात बदल झाल्यामुळे भाजीपाला व इतर व्यावसायिक पिकांच्या किंमतीत होणारी वाढीबाबत सरकारने कंटाळवाणे व सावध केले पाहिजे. धान आणि गहू मधील मोठ्या बफर साठ्यांचा अर्थ असा आहे की कमी हंगामा झाल्यामुळे धान्य पिकांची कमतरता संभवत नाही. व्यावसायिक पिके आणि भाज्यांचे प्रकरण अधिक गुंतागुंतीचे आहे. या लागवडीचा निर्णय मागील हंगामात मुख्यत्वे वसूलीच्या दरावर अवलंबून असतो. परतावा घसरल्याचा अर्थ असा आहे की शेतकरी दुसऱ्या पिकाकडे जाण्याची शक्यता आहे ज्यायोगे पुरवठा गतिशीलता आणि त्यातील किंमतींमध्ये मोठ्या प्रमाणात बदल होईल. याचा परिणाम अन्नधान्य चलनवाढीवरही होऊ शकतो.

वाढत्या लोकसंख्येसह, भारतात अन्नाच्या मागणीत अनुरूप वाढ झाली आहे. तथापि, हरित क्रांतीच्या नकारात्मक बाह्यत्वांचा, विशेषतः पर्यावरणीय व्यापार आणि मुख्य अन्नधान्य कट्टरतावाद याची जाणीव झाली. जेणेकरून आहार अधिक वैविध्यपूर्ण असेल अशा पौष्टिक

लक्ष केंद्रित असलेल्या योग्य मॉडेलवर स्विच करणे योग्य आहे. एक कोविडनंतरची परिस्थिती निरोगी लोकसंख्येसाठी विद्यमान अन्न आणि कृषी धोरणे पुन्हा नव्याने आणण्याची अनोखी संधी देते.

आकस्मिक योजनेची आवश्यकता

जगाला पोसण्याचे काम करीत असताना, अनेक कृषी कामगार गरीबी आणि अन्नाच्या असुरक्षिततेपासून स्वतः ला उचलू शकले नाहीत. (साथीचा रोग) सर्वत्र (साथीचा रोग) सर्वत्र (साथीचा रोग) सर्वत्र पसरले आहे, अन्नपुरवठा रोखण्यासाठी आणि जागतिक अर्थव्यवस्थेवरील नकारात्मक प्रभाव कमी करण्यासाठी अन्नपुरवठा साखळींचे सतत काम करणे महत्त्वपूर्ण आहे. संबंधित आंतरराष्ट्रीय कामगार मानकांच्या अनुषंगाने कोट्यवधी कृषी कामगारांच्या रोजीरोटी आणि कामकाजाच्या परिस्थितीस समर्थन देण्यासाठी समन्वित धोरणात्मक प्रतिसाद आवश्यक आहेत.

लॉकडाउन संपल्यानंतर समस्या संपणार नाहीत. उलटपक्षी, नवीन शेती पेरणीच्या हंगामाच्या प्रारंभाच्या वेळी ते अधिकच वाढलेले असण्याची शक्यता आहे. सर्वात महत्त्वाचा मुद्दा म्हणजे शेतकऱ्यांना सर्वात जास्त महत्त्वाचे म्हणजे कमीतकमी औपचारिक बँकिंग क्षेत्राकडून कर्ज घेतलेल्यांसाठी त्यांचे पीक कर्ज आणि सुवर्ण कर्ज परतफेड करण्याची समस्या. एप्रिल ते मे दरम्यान पीक कर्जाची परतफेड केली जाते आणि नवीन हंगाम सुरू झाल्यावर नवीन कर्ज दिले जाते अलीकडील भाव कोसळण्याचा अर्थ असा आहे की शेतकरी मोठ्या प्रमाणात नुकसान करीत आहेत आणि त्यापैकी बहुतेक कर्ज आधीच कर्जबाजारी आहेत आणि त्यामुळे त्यांचे परतफेड करण्याचे साधन नसण्याची शक्यता आहे.

असे करण्यात कोणत्याही अयशस्वी होण्याचा अर्थ असा आहे की नवीन हंगामासाठी त्यांना अनौपचारिक क्षेत्राकडून उच्च व्याज दराने पैसे घेण्यास भाग पाडले जाईल. म्हणूनच, कर्जाचे फेरबदल करण्याचा विचार करण्याचा सरकारला सल्ला देण्यात येईल ज्यामध्ये विद्यमान कर्जे तीन वर्षांच्या कालावधीत देय असलेल्या दीर्घ मुदतीच्या कर्जात रूपांतरित केली जातात. इतर

कृषी साधनांना पाठिंबा देण्याच्या स्वरूपात सरकारी पाठिंब्याचीही अधिक गरज आहे. कोणत्याही प्रकारचा दिलासा न मिळाल्यास शेती संकट आणखीनच बिघडेल.

शिफारस

1.भारत सरकारने आता पोषण (अन्न व्यतिरिक्त) - सुरक्षा आणि शेतकऱ्यांचे उत्पन्न वाढविणे (शेतीची उत्पादकता वाढविण्याऐवजी) वर आपले लक्ष केंद्रित केले आहे. योग्य कार्यक्रम आणि प्रोत्साहन देऊन ग्राहकांचे वागणे बदलणे यापूर्वी अजेंडे आहे. हे सर्व होण्यासाठी, गहू आणि तांदूळ या दोन मोठ्या मुख्य गोष्टींना अनुकूल असलेल्या धोरणात्मक प्रोत्साहनांचा सध्याचा लँडस्केप बदलला पाहिजे. शेतीविषयक धोरणे बनवताना, कोविडनंतरच्या परिस्थितीत भारतातील अन्न प्रणालीच्या परिवर्तनासाठी या आवश्यक गोष्टी समाविष्ट केल्या पाहिजेत.

2.Covid-19साठीच्या लॉकडाऊनच्या पार्श्वभूमीवर इंडियन चॅंबर्स ऑफ कॉमर्स अँड इंडस्ट्री (एफआयसीसीआय) ने रब्बी हंगामाची प्रभावी खरेदी व साठवण आणि खरीप पेरणी जवळ जाण्याची शिफारस केली आहे. देशव्यापी लॉकडाऊनने देशभरातील रब्बी पिकांचे पीक उधळले आहे.

3.सरकार पोलिसांनी हे सुनिश्चित केले पाहिजे की जे लोक आपले उत्पादन मंडपात आणतात किंवा जिथून विक्री करता येईल अशा ठिकाणी त्यांना मदत करतात. यात किरकोळ दुकाने तसेच शहरी भागात उत्पादन विक्री करणाऱ्या पथ विक्रेत्यांचा समावेश आहे. सर्व खाद्यपदार्थांच्या शहरी भागात सहज वाहतुकीस परवानगी दिली जाणे आवश्यक आहे

4. (Warehousing Development regulatory Authority) नोंदणीकृत गोदामे किंवा कोल्ड स्टोअरेजमध्ये छोट्या व सीमांतिक शेतकऱ्यांकडून सहा महिन्यांच्या साठ्यासाठी घेतलेला साठा शुल्क ज्यासाठी ईएनडब्ल्यूआर (इलेक्ट्रॉनिक स्वरूपात बोलणीयोग्य गोदाम पावती) देण्यात आले आहेत, त्यांची काळजी घ्यावी.

संदर्भ:-

- 1.<https://www.deccanherald.com/opinion/covid-19-impact-on-agriculture-varied-and-devastating-828390.html>
- 2..<https://www.cgiar.org/news-events/news/containing-covid19-impacts-on-indian-agriculture/>
- 3.https://www.ilo.org/sector/Resources/publications/WCMS_742023/lang--en/index.htm
- 4.<https://www.preventionweb.net/news/view/71330>

वैश्विक महामारी कोरोना विषाणू : भारतीय अर्थव्यवस्थे वरील विविधांगी परिणाम व त्यावरील उपाय

- गणेश तम्मा जाधव

प्रस्तावना :

कोरोना विषाणू (covid - 19) ही एक वैश्विक महामारी आहे. अनेक विश्लेषक याला जैविक युद्ध असे संबोधतात तर अर्थतज्ज्ञ जेम्स मिडवे यांच्या म्हणण्यानुसार "कोरोनाची तुलना युद्धाशी होत असली तरी युद्धकाळात अर्थव्यवस्थेची जी रणनिती असते ती आता वापरात येणार नाही" कारण युद्धकाळात उत्पादन व उत्पादकता वाढते. परंतु आता या कोरोना बाधित स्थितीत उत्पादन करणे कठीण आहे. या कोरोना विषाणूच्या प्रादुर्भावामुळे जागतिक अर्थव्यवस्थेचा विकासदर सुमारे २% ने कमी होणार आहे. अशाप्रकारे विषाणूचा प्रादुर्भाव वाढत गेला तर जगात सन १९२९ च्या महामंदी पेक्षाही भयंकर मोठ्या मंदीची परिस्थिती जगासमोर निर्माण होऊ शकते. थॉमस माल्थस यांच्यामते 'लोकसंख्यावाढ ही नजीकच्या किंवा नंतरच्या काळात दुष्काळ आणि रोगराई किंवा महामारीने नियंत्रित होते. याला ' माल्थस आपत्ती ' (multithution catastrophe) असे म्हणतात. तस गेल्या ४०० वर्षांपासून दर १०० वर्षांनी एक महामारी या जगात डोके वर काढते यामध्ये १७२० सालचा प्लेग, १८२० मध्ये कॉलरा तर १९२० सालचा स्पॅनिश फ्ल्यू आणि आता तब्बल १०० वर्षांनी २०२० मध्ये आलेला कोरोना विषाणू यामुळे जगातील अविकसित, विकसनशील तसेच विकसित देश देखील प्रभावित झाले आहेत व याविषाणूचा विळखा त्यादेशांच्या ढासळत्या अर्थव्यवस्थेचं कारण बनलं आहे.

आपल्या भारतीय अर्थव्यवस्थेवरही याविषाणूचा दूरोगामी परिणाम होत आहे किंबहुना पुढील काळात होईल. यापुर्वीच भारतीय अर्थव्यवस्थेही सततच घसरता स्थूल देशांतर्गत उत्पादनाचा दर (GDP rate) आणि देशातील चलन फुगवट्याची समस्या म्हणजेच 'stagflation' अशा दुहेरी संकटातून जात होती. अशातच कोरोना विषाणूच्या प्रादुर्भावामुळे देशात लागू झालेल्या लॉकडाऊन मुळे देशातील उत्पादनघट, वाढता सरकारी खर्च, क्रय शक्तीचा अभाव, बेरोजगारी, कमी झालेल्या पैशांच्या चक्रीयप्रवाहाची समस्या, महसुली तूट, घटते राष्ट्रीय उत्पन्न व उद्योग आणि शेती क्षेत्राचे नुकसान यांचा भारतीय अर्थव्यवस्थे वर विपरीत परिणाम होत आहे. त्यातून बाहेर पडण्यासाठी काही ठोस, अल्पकालीन वा दीर्घकालीन उपायांचा विचार करावा लागेल.

➤ **अध्ययनाची कक्षा :**

कोरोना विषाणू महामारीचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर होणाऱ्या परिणामांच्या प्रमुख घटकांचा अभ्यास करणे.

➤ **अध्यायनाची उद्दिष्टे :**

(१) कोरोना विषाणूंच्या महामारीचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर होणाऱ्या परिणामांचे अध्ययन करणे.

(२) कोरोना विषाणूंचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर होणाऱ्या परिणामांवर उपायात्मक विश्लेषण व अध्ययन करणे.

➤ **संशोधन पद्धती:**

प्रस्तुत शोधनिबंध लिहण्यासाठी दुय्यम तथ्य संकलन पद्धतीचा अवलंब केला आहे. यासाठी मासिक, वृत्तमान पत्रे, आणि इंटरनेट इत्यादींच्या माध्यमातून माहितीचे संकलन करण्यात आले आहे.

➤ **कोरोना विषाणू म्हणजे काय?**

कोरोना विषाणू हा शब्द मुळ लॅटिन भाषेतील 'कोरोना' ह्या शब्दा पासून ज्याचा अर्थ मूकट किंवा पुष्पहार असाही होतो. कोरोना विषाणू हे आकाराने मोठे असून त्याचा आकार (१२०-१६०mm) आहे. कोरोना विषाणूंचा प्रादुर्भाव हा प्राणी किंवा पक्षांना होतो मानवी प्रादुर्भाव हा तेव्हाच शक्य आहे जेव्हा हा विषाणू मानवी स्थितीला अनूकरण करून होतो मानवी प्रादुर्भाव हा कोरोना च्या सहा प्रकारच्या विषाणू मुळे होतो. कोरोना विषाणू पहिल्यांदा १९३० च्या दशकात सापडला होता. आणि याचा कहर तब्बल ९० वर्षांनंतर संपूर्ण जगाला भोगावा लागत आहे.

➤ **कोरोना विषाणूंचा भारतीय अर्थ व्यवस्थेवर होणारा परिणाम :**

१. स्थूल देशांतर्गत उत्पादन (GDP)

कोरोनाच्या संकटाचा परिणाम जगभरातील आर्थिक घडामोडीवर झाला आहे. विशेषतः भारताचा स्थूल देशांतर्गत उत्पादनाचा दर हा गेल्या आर्थिक वर्षाच्या शेवटच्या दोन तिमाहीत घसरत राहीला होता. देशात आर्थिक विकासाचा दर कोरोना विषाणूंचा प्रादुर्भाव होण्यापूर्वी तो ४.५% राहिल असे भाकित करण्यात आले होते. परंतु काही अर्थ तज्ज्ञांनी हा विकास दर २.५% पर्यंत खाली येईल असे सांगितले आहे. तर विशेष म्हणजे मुडीजने भारतातील वाढता कोरोना विषाणूंचा प्रादुर्भाव पाहून आगामी

आर्थिक वर्षात आर्थिक विकासाचा दर हा नकारात्मक किंवा शून्य असु शकतो. असे म्हटले आहे. हे देशाच्या अर्थव्यवस्थेला खुप हानिकारक आहे. मागील आर्थिक वर्षाचा भारताचा विकास दर ४.२% इतका नोंदविण्यात आला होता. तर २०२०-२१ च्या आर्थिक वर्षाच्या पहिल्या तिमाहीत ०% जीडीपी व त्यामुळे आगामी काळात याचे दिर्घकालीन परिणाम दिसून येतील. हा आर्थिक विकासाचा दर गेल्या ४५ वर्षातील निचांकी वर गेला आहे. २०२०-२१ मध्ये भारताचा आर्थिक विकासाचा दर ०.८% रहिल असा अंदाज वर्तविण्यात आला आहे.

२. बेरोजगारी

कोरोना विषाणूंच्या प्रादुर्भावामुळे संपूर्ण जगात बेरोजगारीचा प्रश्न मोठ्या प्रमाणात निर्माण झाला आहे. यापूर्वी भारतात २०१६ मध्ये चलन निश्चितीकरण व २०१७ मधील वस्तु व सेवाकर (GST) चा फटका हा प्रामुख्याने अर्थव्यवस्थेत उद्योग क्षेत्राला बसला होता. त्यामुळे बऱ्याच उद्योग संस्था या बंद देखील पडल्या. त्यामुळे बराच बेरोजगारीचा दर वाढला होता. कोरोना विषाणूंच्या प्रादुर्भावा पुर्वी भारतात बेरोजगारीचा दर जवळजवळ २३% पर्यंत वाढला होता. मार्च २०२० मध्ये हा दर ८.७४% इतका होता. विशेष म्हणजे भारतात ४०% मजुर हे असंघटित क्षेत्रात काम करतात. या कामगारांची व मजुरांची कामाची कोणतीही हमी नसते. भारतात मे अखेर बेरोजगारी चा दर २३.५५% पोहोचला आहे. तसेच महाराष्ट्र राज्यचा बेरोजगारीचा दर हा २०.९% पर्यंत वाढला आहे. भारतात कोरोना विषाणूंच्या प्रादुर्भावामुळे वाढणारा लॉकडाऊन व त्यामुळे उद्योग संस्थांचे होणारे नुकसान भरून काढण्यासाठी मजुरांच्या वेतनात किंवा कामगारांच्या संख्येत कपात केली जात आहे. त्यामुळे भारतात मोठ्या प्रमाणात आगामी काळात बेरोजगारी निर्माण होईल. हे एक कोरोनानंतर (After Corona) भारता समोरील मोठ आव्हान राहणार आहे.

३. कर संकलन

कोरोना साथीच्या उद्रेकाचा भारताच्या अर्थव्यवस्थेवर सर्वात पहिला मोठा परिणाम दिसून आला तो म्हणजे वस्तु व सेवा करातून...! वस्तु व सेवाकर हे मागील पाच महिन्यांचा निचांक गाठणारा दिसून आला आहे. कोरोना विषाणूजन्य साथीला प्रतिबंध म्हणून २४ मार्चच्या मध्यरात्री पासून देशव्यापी टाळेबंदी लागू करण्यात आली पण कोरोना साथीच्या धसक्याने एकंदर ग्राहक व खरेदीदारांच्या भावनांना ग्रासले. त्यामुळे २०२० च्या मार्च महिन्यात ९५,५९७ कोटी रुपयांचे जीएसटी कर संकलन झाले आहे. हे गेल्या आर्थिक वर्षाच्या मार्च महिन्यातील संकलनाच्या तुलनेत ते ८% इतके घटले आहे. तो २०१९ मार्च महिन्यात जवळजवळ १,०६,५७७ कोटी इतका होता तर एप्रिल महिन्यात २०२० मध्ये वस्तु व सेवाकर संकलन ७०% घटले आहे. तो एप्रिल महिन्यात वस्तु व सेवाकर संकलनाचा इतर एकुण करातील वाटा वगळता ३४,३०० कोटी इतका

आहे. तोच गेल्यावर्षी २०१९ च्या महिन्यात १,१३,८६५ कोटी इतका जमा झाला होता. अशा पद्धतीने मे २०२० मध्ये जीएसटी संकलनातील वाटा थोडाफार वाढण्याची शक्यता आहे परंतु हे महसूली तुटीचे प्रमुख कारण आहे यामुळे महसूली तुट आगामी काळात वाढण्याची शक्यता आहे.

४. वाहन क्षेत्र

वाहन क्षेत्रावर कोरोनाच्या पुर्वी पासूनच मंदीचे सावट घोगांवत होते. व नवीन आर्थिक वर्षापासून कालबाह्य झालेले बी.एस-४ मानक बंद झाले. त्यामुळे मदांवेलेल्या वाहन क्षेत्रात कोरोनाच्या वाढत्या फैलावाने आणखीनच दणका दिला आहे. देशातील वाहन विक्रीमध्ये गेल्यावर्षीच्या तुलनेत मोठी घट झाली आहे. बी. एस-६ मानकातील वाहनांच्या वाढत्या किंमती व कोरोना मुळे बंद झालेल्या उद्योगांमुळे वाहन मागणीत मोठ्या प्रमाणात घट झाली. त्यामध्ये मारुती सुझुकीला गेल्या वर्षीच्या तुलनेत ५१% घट सोसावी लागली आहे. तर प्रामुख्याने वाणिज्य वाहन विक्रीत आघाडीच्या स्थानावर असलेली टाटामोटारच्या वाहन विक्रीत ही तब्बल ८७% घसरण झाली आहे. ह्युंडाई मोटारीच्या कार विक्रीतील घट ४७% तर एसयुव्ही प्रकारातील वाहनतळ आग्रस्थानी महिंद्रा अँड महिंद्राच्या गेल्या वर्षीच्या विक्रीच्या तुलनेत ८.८% तुट सोसावी लागली आहे. व याचाच परिणाम म्हणून वाहन क्षेत्रातील १.५ ते २.० लाख लोकांनाच्या रोजगारांची कपात या क्षेत्रात करण्यात आली आहे. त्यामुळे वाहन क्षेत्रातील सध्याच्या बेरोजगारीचा वाटा जास्त आहे.

५. कृषीक्षेत्र :

कोरोना विषाणूच्या प्रादुर्भावामुळे कृषी क्षेत्रावर विपरीत परिणाम झाले आहेत. लॉकडाऊनमुळे देशातील कृषी माल हा शेतात पडून राहिला. त्यामुळे शेतकऱ्यांचे मोठे नुकसान झाले आहे. अन्नधान्य पुरवठा, बाजारातील अनिश्चितता व कृषी उत्पादनावर नकारात्मक परिणाम झाले आहेत. गेल्या आर्थिक वर्षात जवळजवळ कृषी क्षेत्राचा जीडीपी दर ९.७% इतका होता. परंतु मात्र यावर्षी रब्बी पिके शेतात पडून राहिल्यामुळे शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नात घट झाली आहे. व त्यांचा कर्ज बाजारीपणा वाढीस लागला आहे. विशेष म्हणजे भारताच्या एकूण जीडीपीच्या १५% वाटा हा कृषी क्षेत्राचा असतो. परंतु तो येत्या अर्थिक वर्षात जीडीपीत शेतीक्षेत्राचा वाटा हा ९% पर्यंत खाली येणार असल्याचे सांगण्यात आले आहे. त्यासोबत केळी, द्राक्षे, संत्री व आंबा अशा फळबाग उत्पादकांचा माल देखील बाजार पेठेतील घटती मागणी, वाहतूक व दळणवळणांतील अपुऱ्या सोई या मुळे माल शेतात पडून राहून या शेतकऱ्यांना मोठे नुकसान सहन करावे लागले आहे.

६. मागणीच्या अभावाचा परिणाम

कोरोना विषाणूमुळे देशातील अर्थव्यवस्थेवर महत्त्वाचा मागणी घटीचा परिणाम झाला तो विमानवाहतूक व इतर वाहतूक बंद झाल्याने देशातील बऱ्याच मालाची ने-आण थांबली व त्यामुळे मोठ्या प्रमाणात ईंधनाची मागणी घटली व सरकारी तिजोरीत जमा होणारा निधी कमी झाला याच बरोबर देशांतर्गत वाहतूक आंतरराज्य वाहतूक लॉकडाऊन बंद झाली तसेच बेरोजगारीचे प्रमाण वाढल्याने लोकांची उपभोग्य वस्तु साठीची मागणी घटली. मानवी वाहतूक बंद असल्यामुळे पर्यटन क्षेत्रातून येणाऱ्या उत्पन्नाला कात्री लागली त्यामुळे देशातील एकूण वस्तु बाजारातील मागणीवर परिणाम झाला भारतीय अर्थव्यवस्था कोरोना विषाणूने प्रभावित होण्यापूर्वीचा उत्पादित माल साठवणूकग्रहात पडून राहिला नाशवंत मालाचे नुकसान झाले तर टिकाऊ वस्तूंच्या दळणवळणांचा प्रश्न निर्माण झाला. व वाहतुकीचा खर्च ही वाढला याचा उलट परिणाम वस्तूंच्या किंमत वाढीवर झालेला दिसून येतो. त्यामुळे पुन्हा काही वस्तूंच्या किंमती वाढल्यामुळे त्या वस्तूंच्या मागणीत घट होत गेली आहे.

७. पुरवठा साखळीतील अडथळा

उद्योगधंदे, व्यवसाय विविध कंपन्या या कोरोनाच्या प्रादुर्भावामुळे अडचणीत सापडले याचे मुख्य कारण होते ते म्हणजे लॉकडाऊन वा बंद झालेली वाहतूक, कच्च्या मालाच्या पुरवठ्याचा अभाव, कामगारांच्या आरोग्याचा प्रश्न यामुळे कंपन्यांना आपले उत्पादन बंद करावे लागले. बाजारात वस्तूंची मागणी ग्राहकांकडून घटल्यामुळे विक्रीजन्य उत्पादनात वाढ या मुळे उद्योग व व्यवसाय हे दुहेरीसंकटात सापडले तरीही उत्पादकाला करावा लागणारा खर्च त्यात कामगारांच्या वेतनावरील खर्च हा मोठा बोजा उत्पादकांवर पडला आहे. यातून झालेले नुकसान भरून काढण्यासाठी वेतन कपात किंवा कामगार कपात असे उपाय उद्योजकांकडून वापरले जात आहेत. अशातूनच भारतातील जवळजवळ १४ लाख लोकांचा रोजगार गेला आहे. पुढील काळात बेरोजगारी मोठ्या प्रमाणात वाढण्याचा धोका आहे. वरील सर्व घटकामुळे पुरवठ्याच्या साखळीत बाधा येऊन पुन्हा उत्पादनातील घट व राष्ट्रीय उत्पन्नातील घट यामुळे देशाच्या अर्थव्यवस्थेवर दिर्घकालीन परिणाम होत आहेत.

➤ कोरोनानंतर भारतीय अर्थव्यवस्थेवर होणाऱ्या अल्पकालीन व दिर्घकालीन परिणामावरील उपाययोजना

- जगातील सर्व अर्थव्यवस्थे मध्ये जागतिक संस्थानी मध्यस्थी करून विकसनशील, विकसित व अविकसित अर्थव्यवस्थांसाठी वैश्विक किमान वेतन म्हणजे UBI ठरवावे.
- भारतातील मोठ्या व मेट्रो सिटीजमध्ये असलेल्या सेवाक्षेत्रातील कामगारांचे नेहमीसाठीच घरातून कामाला प्राधान्य द्यावे त्यामुळे सार्वजनिक वाहतूकीवरील

ताण, पर्यावरणातील प्रदुषण आणि असे साथीचे रोग याचा प्रादुर्भाव कमी करण्यासाठी या उपायांचा विचार करावा.

- भारतीय अर्थव्यवस्थेतील वाढत्या बेरोजगारीचे प्रमाण कमी करण्यासाठी शक्यत्या उपयोगात श्रम-प्रधान तंत्रज्ञानाचा वापर करावा.
- भारतीय अर्थव्यवस्थेत जवळजवळ ८०% मजुर हे असंघटित क्षेत्रात व आठवडी किंवा दिवसांच्या वेतनावर काम करणारे मजुर आहेत यांच्या क्रयशक्ती वाढ करणे आवश्यक आहे.
- भारतातील सुक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योगांना पुढील आर्थिक वर्षात कर सवलती व विविध धोरणात्मक उपाय व अनुदाने द्यावीत.
- केंद्र सरकारने निर्यातक्षम उत्पादनातील उद्योगांना विशेष मदत करून प्रोत्साहन देणे.
- भारताने विदेशी कंपन्यांना आपल्याकडे उद्योग करण्यासाठी विज सवलत, जमीन अधिग्रहण व करसवलती अशा आकर्षक मदती द्याव्यात आणि थेट परकीय गुंतवणुकीला प्रोत्साहन द्यावे.
- शेतकऱ्यांना थेट रास्त धान्य दुकानामार्फत पेरणी साठी बी-बियानाची व खताची किमान दरात वाटप करावे व कर्जमाफी ही देण्यात यावी.
- भारतात रोजगारनिर्मिती वाढवण्यासाठी उच्चस्तरीय आयोगाची नियुक्ती करावी की जे केंद्र व राज्यांना आवश्यक ते उपाय सुचवतील.
- भारतात औषध निर्मिती क्षेत्राला सक्षम बनवण्यासाठी स्वतंत्र निधीची तरतूद करावी व संशोधनासाठी विशेष प्रोत्साहनात्मक उपाय करावेत.

➤ समारोप

कोरोना विषाणू (covid - 19) हा एक रोग व वैश्विक महामारी आहे. आज याने देशालाच नाही तर संपूर्ण जगाला वेटिस धरले आहे. यामध्ये अविकसित, विकसनशील व विकसीत देशांच्या अर्थव्यवस्थेला देखील धक्का पोहोचला आहे. सर्व देशांच्या अर्थव्यवस्था सुधारण्याचे व पुर्वपदावर आणण्याचे मोठे आव्हान जगासमोर आहे. त्यात चीन, जपान, जर्मनी आणि अमेरिका अशा बलाढ्य अर्थव्यवस्थांचा समावेश होता. तसेच आशियातील तिसऱ्या क्रमांकाची समृद्ध अर्थव्यवस्था म्हणून आपल्या भारताकडे पाहिले जाते. चीनच्या वुहान शहरातून मानवी व्यक्तींना प्रभावित करत संपूर्ण जगात प्रसारित झालेला कोरोना विषाणूचा पहिला रुग्ण भारतात केरळ राज्यात ३० जानेवारी २०२० ला सापडला होता. आजही संख्या मे अखेर १ लाख ९१ हजारांवर येऊन पोहोचली आहे. भारतात जवळजवळ २ महिने ८ दिवसांपासून लॉकडाऊन असुनही कोरोना विषाणूचा प्रादुर्भाव वाढत आहे. यामध्ये रुग्णाचे आरोग्य संभाळण्यावर विशेष लक्ष दिले जात आहे. परंतु त्याच बरोबर आर्थिक अडचणी व आव्हानांना सामोरे जावे लागत आहे. यावरील सर्व घटकांचा दिर्घकालीन अर्थव्यवस्थेवर परिणाम होत आहे. त्यामुळे

भारतासारख्या लोकसंख्येने मोठ्या असलेल्या देशाला आरोग्य सेवा सोबतच देशाचा आर्थिक गाडा हाकण्यासाठी लागणार्या ठोस, सुटसुटीत व सरळ अशा आर्थिक धोरणाचा विचार करून ते अर्थव्यवस्थेत पारदर्शकपणे अवलंबावी लागतील यामध्ये रोजगारनिर्मिती, शेतीचा शाश्वत विकास, सुक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योगांना उभारी देणै व यासोबतच भाववाढीवर नियंत्रण ठेवणे. ही भारतीय अर्थव्यवस्थे समोरील आव्हाने आहेत. अशाप्रकारे आपणांस कोरोना विषाणूच्या प्रादुर्भावाचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम, विविध उपाय व आव्हानांचा दृष्टीक्षेप घेता येतो.

➤ **संदर्भसुची :**

- (१) श्री. रजनंकोळंबे, (तेरावी आवृत्ती २०१९), भारतीय अर्थव्यवस्था (मराठी), भगीरथ प्रकाशन. पुणे, पान. क्र- ९६.
- (२) योजना मासिक, मे २०२० (इंग्रजी), पान.क्र- ११.
- (३) टाईम्स ऑफ इंडिया, २७ मे २०२०,(इंग्रजी), पान .क्र-१७.
- (४) ईकोनोमिक्स टाईम्स, ८ मे २०२०,(इंग्रजी) पान. क्र-९.
- (५) लोकसत्ता वर्तमानपत्र (मराठी), ३० मे २०२०, पान. क्र-१२.
- (६) लोकसत्ता वर्तमानपत्र (मराठी), ८ मे २०२०, पान क्र- १०.
- (७) लोकसत्ता वर्तमानपत्र (मराठी), २५ एप्रिल २०२०, पान. क्र-१२.
- (८) लोकसत्ता वर्तमानपत्र (मराठी), ३० एप्रिल २०२०, पान क्र-१०.

कोविड -१९ मुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामाचे अध्ययन

-मयुरी वानखेडे

प्रस्तावना :

Covid-१९ हा आजार चीनमधील वुहान शहरात सर्वप्रथम दिसून आला. त्यानंतर हा आजार वाऱ्यासारखा संपूर्ण जगभरामध्ये पसरला. Covid-१९ हा एक संसर्गजन्य रोग आहे. विशेषज्ञांच्या म्हणण्यानुसार कोरोना झाल्याची लक्षणे १४ दिवसानंतर दिसायला लागतात. तर कोरोना होताना व्यक्तीला सर्वप्रथम घशामध्ये खवखवणे, त्यानंतर सुका खोकला येणे, ताप येणे, श्वास घ्यायला त्रास होणे आणि थकवा येणे इत्यादी लक्षणे दिसून येतात. वेळेमध्ये रुग्णावर इलाज नाही केल्यास, रुग्णास श्वसनाची समस्या होऊन रुग्ण मृत्युमुखी पडतो. या आजारामुळे जागतिक पातळीवर मृत्युमुखी पडणाऱ्यांची संख्या प्रचंड आहे. २९ मे २०२० च्या आकडेवारीनुसार विचार केल्यास जागतिक पातळीवर कोरोनामुळे मृत्युमुखी पडणाऱ्यांची संख्या ३,६२,३६० इतकी आहे. तर भारतामध्ये मृत्युमुखी पडणाऱ्यांची संख्या ४,७०६ इतकी आहे. Covid-१९ हा आजार संसर्गजन्य असल्याने दिवसेंदिवस कोरोना लागण होणाऱ्या रुग्णांची संख्या वाढत आहे. २९ मे २०२० च्या आकडेवारीनुसार विचार केल्यास जागतिक पातळीवर कोरोनाची लागण झालेल्यांची संख्या ५,९२०,०८६ इतकी आहे. तर भारतामध्ये कोरोना झालेल्यांची संख्या १,६५,७९९ इतकी आहे. कोरोना लागण होणाऱ्यांची संख्या आणि कोरोनामुळे मृत्युमुखी पडणाऱ्यांची संख्या रोज दिवसेंदिवस वाढत आहे. ही वाढती संख्या कधी आणि कुठे जाऊन थांबेल हे सांगणे कठीण आहे भारतामध्ये. कोरोनावर उपाय म्हणून संपूर्ण भारतभर लॉकडाऊन करण्यात आले आहे. या लॉकडाऊनचा परिणाम विविध उद्योग, सेवा आणि कृषीवर होऊन त्याचा परिणाम भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेला दिसून येतो. २०२० मध्ये भारतीय अर्थव्यवस्थेचा अंदाजित विकासाचा दर ७ टक्के पर्यंत वर्तविण्यात आला होता. मात्र

covid-१९ च्या पार्श्वभूमीवर लॉकडाऊनचा परिणाम सर्वच क्षेत्रावर होऊन आर्थिक विकासाचा दर १.५ टक्केपर्यंत घट झालेला दिसून येतो. सद्यस्थितीत सरकारच्या उत्पन्नाचे सर्व स्त्रोत बंद होऊन, सरकारला अल्प उत्पन्न मिळत आहे. याउलट सरकारचा मोठ्या प्रमाणावर खर्च होत आहे. यामुळे सरकारला तूट सहन करावी लागत आहे. लॉकडाऊन मुळे देशातील सर्व प्रकारच्या बाजारपेठा बंद आहेत. कंपन्या, उद्योगधंदे बंद आहेत. पर्यटन, हॉटेल्स बंद आहेत. देशातील विविध सेवा क्षेत्रे आणि उद्योग क्षेत्र बंद असल्यामुळे देशाला अल्प उत्पन्न, भाववाढ आणि बेरोजगारी सारख्या समस्यांना सामोरे जावे लागत आहे. थोडक्यात सांगायचे झाल्यास covid-19 चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर विपरीत, नकारात्मक परिणाम झालेले दिसून आले आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

- १) अर्थव्यवस्थेतील कोणकोणत्या क्षेत्रावर covid-१९ चा कसा परिणाम झाला आहे याचे अध्ययन करणे.
- २) भारतीय अर्थव्यवस्थेवर covid-१९ चे झालेल्या परिणामाचे अध्ययन करणे.
- ३) देशातील भाववाढ आणि बेरोजगारीची स्थिती जाणून घेणे.
- ४) देशातील गरीबी आणि उपासमारीची स्थिती जाणून घेणे.
- ५) भारतीय अर्थव्यवस्थेची स्थिती सुधारण्याकसाठी उपाय योजना सुचविणे.

संशोधनाची गृहितके :

- १) अर्थव्यवस्थेतील उद्योग, सेवा आणि कृषी या क्षेत्रावर विपरीत परिणाम झाले आहे.
- २) भारतीय अर्थव्यवस्थेवर covid-१९ चे नकारात्मक परिणाम झाले आहे.
- ३) देशातील गरीब आणि रोजंदार व्यक्तींवर बेरोजगारीची समस्या आली आहे.
- ४) देशातील अल्प उत्पन्न आणि वाढत्या खर्चामुळे उपासमारीची वेळ आली आहे.
- ५) देशामध्ये भाववाढ आणि बेरोजगारीचे प्रमाण वाढून स्थलांतराचे प्रमाण वाढले आहे.

संशोधन पद्धत :

सदर संशोधना करिता द्वितीय संशोधन पद्धतीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे. सदर संशोधनाकरिता मासिके, वर्तमानपत्रे, पुस्तके, साप्ताहिके, जर्नल्स आणि इंटरनेटचा वापर करण्यात आलेला आहे. इत्यादी माध्यमाद्वारे माहिती गोळा करून विश्लेषण करण्यात आलेला आहे.

covid-१९ मुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेले परिणाम :

covid-१९ मुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर सकारात्मक आणि नकारात्मक अशा दोन्ही प्रकारचे परिणाम झालेले दिसून येते. भारतीय अर्थव्यवस्थेतील सकारात्मक आणि नकारात्मक अशा दोन्ही प्रकारच्या समस्या पुढीलप्रमाणे सांगता येईल :

अ) नकारात्मक परिणाम :

१. जीडीपी दरात घट :

कोरोनामुळे देशभरामध्ये लॉकडाऊन जाहीर करण्यात आले आहे. लॉकडाऊनमुळे देशातील उद्योग आणि उत्पादन प्रक्रिया बंद आहेत. लॉकडाऊनमुळे जीडीपी मध्ये ५ टक्के वरून १.८७ टक्के इतकी घट झाली आहे.

२. मानवी हानी :

covid-१९ मुळे देशांमध्ये मानवी हानी प्रचंड झाली आहे. २९ मे २०२० च्या आकडेवारीनुसार जागतिक पातळीवर कोरोनामुळे मृत्युमुखी पडणाऱ्यांची संख्या ३,६२,३६० इतकी आहे, तर भारतामध्ये ४,७०६ आहे.

३. बेरोजगारीची समस्या :

लॉकडाऊनमुळे अनेक कंपन्या आणि उद्योगधंदे बंद असल्याने अनेक कामगार बेरोजगार झाले आहेत. बेरोजगारीमुळे लोकांना अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागत आहे.

४. स्थलांतराच्या प्रमाणात वाढ :

लॉकडाऊनमुळे कंपन्या आणि उद्योगधंदे बंद असल्याने अनेक कामगार बेरोजगार झाले आहेत. असे सर्व कामगार मोठ्या प्रमाणावर स्थलांतर करीत आहेत.

५. विकास दरात घट :

लॉकडाऊनमुळे देशातील सर्व उद्योग आणि सेवा क्षेत्र बंद असून, त्याचा परिणाम देशातील विकास दरावर होत आहे. विकास दरामध्ये १.५ टक्के इतका घट झालेला आहे.

६. आर्थिक हानी :

लॉकडाऊन मुळे देशातील सर्व उद्योग, व्यापार आणि सेवा क्षेत्र बंद असल्याने देशाला अब्जावधी रुपयांचा नुकसान रोज होत आहे. त्यातून देशाला मोठ्या प्रमाणावर आर्थिक हानी होत आहे.

७. व्यापारात घट :

कोरोनाचा संसर्ग टाळण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय व्यापार देशाने बंद ठेवला आहे. त्यामुळे परकीय चलन मीळणे देशाला बंद झाले आहे. त्यामुळे देशाला निर्यात अभावातून नुकसान होत आहे.

८. सरकारी खर्चात प्रचंड वाढ :

लॉकडाऊनमुळे सर्वजण घरामध्येच बंद असल्याने सरकारला सगळ्यांना वित्तीय मदत करावी लागत आहे. कामगाराकरिता ६,७५० करोड रुपये तसेच सरकार शेतकरी आणि गरीब लोकांकरिता देखील वेगवेगळ्या प्रकारच्या पॅकेजद्वारे खर्च करीत आहे.

९. अनेक कंपन्या आणि उद्योग - धंदे बंद :

लॉकडाऊनमुळे अनेक कंपन्या आणि उद्योगधंदे बंद आहेत. त्यामुळे देशामध्ये बेरोजगारांची संख्या प्रचंड वाढली आहे. करअभावी देशाला रोज करोडो रुपयांचा नुकसान होत आहे.

१०. अल्प उत्पन्नाची समस्या :

लॉकडाऊनमुळे देशातील सर्व उद्योग आणि सेवा क्षेत्र बंद असल्याने त्यांच्याकडून मिळणाऱ्या करांमध्ये घट झाली आहे. त्यामुळे सरकारला अल्प उत्पन्नाची समस्या भासत आहे.

ब) सकारात्मक परिणाम :

covid-19 चे नकारात्मक परिणामाप्रमाणेच सकारात्मक परिणाम देखील झालेले दिसून आले आहे. असे काही सकारात्मक परिणाम पुढील प्रमाणे पाहता येईल :

१. प्रदूषणात घट :

देशभरामध्ये लॉकडाऊन असल्यामुळे देशातील प्रदूषण वाढवणारे वाहतूक, कारखाने इ. सर्व बंद आहेत. त्यातून देशामध्ये हवा, ध्वनी, मृदा आणि जल प्रदूषणामध्ये घट झाल्याचे दिसते.

२. ओझोनच्या छेदामध्ये घट :

लॉकडाऊनमुळे देशातील प्रदूषण वाढवणारे वाहतूक, कारखाने इ. सर्व बंद असल्याने प्रदूषणाचा उत्सर्जन कमी झाला आहे. त्या कारणाने ओझोनचा छेद भरत आहे.

३. आयातीत घट :

आयात जास्त राहिली तर व्यवहारशेषामध्ये तूट निर्माण करतो. आयात मर्यादित राहिला तर तो फायदेशीर ठरतो. या अनुषंगाने विचार केल्यास लॉकडाऊन काळात आयातीत घट झाली आहे.

४. ऑनलाइन आणि डिजिटल व्यापारास चालना :

लॉकडाऊनमुळे सगळ्यांना घरांमध्येच रहावे लागत आहे. त्यातून सगळेजण घरी राहून व्यवहार करणे पसंत करत आहेत. म्हणून ऑनलाइन आणि डिजिटल व्यवहारामध्ये प्रचंड प्रमाणावर वाढ झाली आहे.

५. ग्लोबल वार्मिंगमध्ये घट :

देशासमोर ग्लोबल वार्मिंगची समस्या मोठी आहे. ग्लोबल वार्मिंग लॉकडाऊनच्या काळात कमी झाल्याचे आढळते. कारण प्रदूषण वाढवणारे वाहतूक, कारखाने इ. सर्व बंद असल्याने प्रदूषण कमी झाले आहे.

६. आत्मनिर्भरतेस चालना :

लॉकडाऊनच्या काळात व्यापार आयातनिर्यात बंद- असल्याने, देशाला देशांतर्गत उपलब्ध असलेल्या वस्तूंचा उपभोग घ्यावा लागत आहे. त्यातून आत्मनिर्भरतेस चालना मिळत आहे.

७. ई-लर्निंगला चालना :

लॉकडाऊनमुळे शाळा, कॉलेजेस सर्व बंद करण्यात आले आहे. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना घरीच बसून इंटरनेटद्वारे शिकवणी घ्यावी लागत आहे. त्यातून ई-लर्निंगला चालना मिळत आहे.

८. निसर्गावर सकारात्मक परिणाम :

covid-19 च्या पार्श्वभूमीवर सर्वत्र लॉकडाऊन असल्याने सर्व प्रक्रिया जणूकाही थांबली आहे. त्याचा परिणामस्वरूप प्रदूषणामध्ये घट झाली आहे त्याचा सगळ्यात मोठा फायदा हा निसर्गाला मिळत आहे.

covid-१९ संकटातून भारतीय अर्थव्यवस्थेची स्थिती सुधारण्यासाठी उपाययोजना :

कोरोना (covid-१९) संकटातून भारतीय अर्थव्यवस्थेला वर आणण्याकरिता आपल्याला पुढील काही उपाययोजना पाहता येईल :

१) निर्यातीस प्रोत्साहन :

देशाने निर्यातीस प्रोत्साहन दिल्यास, निर्यातीतून देशाला परकीय चलन उपलब्ध होईल. परकीय चलनाचा वापर देशातील गुंतवणूक आणि विकासात्मक कार्य करण्यासाठी होईल.

२) स्वदेशी वापरास चालना :

जागतिकीकरणामध्ये देशाला आत्मनिर्भर होणे गरजेचे झाले आहे. त्याकरिता देशाला गुंतवणूक, उद्योग निर्मिती आणि स्वदेशीचा वापर करण्यावर भर द्यावे लागेल. देश स्वयंपूर्ण असणे हे राष्ट्र विकसिताचे लक्षण आहे.

३) रोजगार संधी उपलब्धता :

देशामध्ये सरकारने नवीन उद्योगास प्रोत्साहन देऊन देशांतर्गत रोजगार संधी उपलब्ध करून द्यावे जेणेकरून देशातील कौशल्यपूर्ण कामगार हा देशामध्येच राहील. रोजगारामुळे लोकांच्या अनेक समस्या सुटतील.

४) मेक इन इंडिया प्रकल्पाला चालना :

मेक इन इंडियाला चालना दिल्यास उत्पादन निर्मिती आणि रोजगार विकसित होऊन देश विकासाला चालना मिळेल. याद्वारे भारतीय अर्थव्यवस्था सुधारण्यास मदत मिळेल.

५) नवीन उद्योग स्थापनेस प्रोत्साहन :

नवीन उद्योगातून रोजगार आणि उत्पादन उपलब्ध होईल. अतिरिक्त उत्पादनाचा वापर निर्यातीसाठी करून देशाला परकीय चलन मिळेल.

६) संशोधन आणि नवीन उत्पादन प्रक्रियेस चालना :

देशामध्ये नवसंशोधनास चालना देऊन नवीन उत्पादन प्रक्रिया प्रोत्साहन देण्यात यावे. यातून बेरोजगारीची समस्या कमी होऊन समग्र पुरवठ्यामध्ये वाढ होईल.

सारांश :

covid-१९ चा फक्त भारतावरच नव्हे तर पूर्ण जगावर नकारात्मक परिणाम झालेला दिसून आला आहे. covid-19 मुळे जरी काही सकारात्मक बाबी घडल्या असल्या तरी

कोरोनामुळे जगभरामध्ये प्रचंड हानी झाली आहे. भारताबरोबरच जगातील अनेक देशांची अर्थव्यवस्था कोरोनामुळे उध्वस्त झाली आहे. हा नुकसान भरून काढण्यास देशांला अनेक वर्षे जाणार आहेत. हि विपत्ति सगळ्यांकरिता इतिहासात नोंदणीकृत ठरणार आहे. यावर मात करण्यासाठी सर्व देशांनी आवश्यकतेनुसार एकमेकास सहाय्य करावे.

संदर्भसूची :

- १) महाराष्ट्र टाइम्स वृत्तपत्र
- २) संपादकीय लेख - पुढारी वृत्तपत्र
- ३) लोकमत वृत्तपत्र
- ४) www.wikipedia.com

Corona's Overall Impact and Awareness on the Indian Economy

-Prasad Pramod Yawalkar

INTRODUCTION :

Corona is a Contagious Disease called COVID-19. The Longest Form of COVID-19 is Corona Virus Disease - 2019. In 2019, the First Case of the Disease was found in Wuhan Province, China. Today, the Disease is rampant all over the World. The challenge of how to combat this disease is facing the whole world. At present, India ranks Third in the world in terms of disease and Maharashtra ranks First among the States in India. Due to the rising Corona outbreak, the Government has had to a Lockdown policy since March 18. Since then it has continued to Lockdown with a slight difference. So the whole system has come to a standstill.

OBJECTIVE:

- 1) Exploring the Impact of Corona on the Indian Economy
- 2) To Create Awareness so that Corona Infection does not Increase

EXPLANATION :

No Vaccine or Drug has yet been Developed against the Corona Virus. The alternative is to use lockdown and wear a mask. The deadly disease Corona has adversely affected all Sectors and Sectors of the Economy. The analysis is based on the following points.

(1) Educational Area -

The Temples of knowledge Imparting Knowledge to the students have been kept closed to prevent the spread of Corona. This is affecting young children to College Students. The school, college environment cannot be created through E-Education, the knowledge of the students will be wasted due to Non-Examination and the Students will not be satisfied with the result due to getting average marks.

(2) Impact on the Agricultural Sector -

In the period of lockdown, Even though the work in the Agricultural Sector has been going on from the beginning, the Farmers are also facing many problems. It is not possible to move farm produce from one place to another as the Transport System is closed. As a result, commodity prices are falling. Also, it is becoming difficult for the Farmers to get a fair and reasonable price.

(3) Consequences in the Industrial Sector -

The Corona Crisis is having a serious impact on the Industrial Sector. Initially, the Factories were completely shut down, which led to the closure of expenses and the closure of revenue. At present, Factories are allowed to start but due to border restrictions, it is becoming difficult to procure and transport goods. The problem of laborers has arisen as the laborers have gone to their villages.

(4) Transport Sector -

Government Transport System has been closed since the beginning of the lockdown. As a result, the revenue from Railways and Bus has been completely closed. Due to the District Ban and Internal Transport Ban, the Private Transport System is also suffering.

(5) Stress on Health System -

As the Number of Corona patients is increasing day by day, Stress is coming on the Health System. The Hospital lacks the necessary facilities for patients.

(6) Increase in Government Expenditure -

To overcome Corona, the Government has to spend a lot and all avenues of income are closed. Therefore, the Question before the Government is how to reconcile income and expenditure.

(7) Increase in Mortality Rate -

The Number of Deaths due to corona infection is high. At the same time, difficulties in accessing medical care for people suffering from other ailments, lack of transportation, fear of corona have increased the number of deaths.

(8) Inflation -

Prices of Essential Commodities have risen sharply due to the Corona Crisis. As a result, Citizens have to pay higher prices for inferior goods.

(9) Decline in Employment -

Many people have Lost their jobs due to lockdown. The question is how to living them.

(10) Inconvenience of Citizens -

Due to lockdown, citizens have to bear a lot of inconvenience. There are difficulties in getting the necessities of life. The Question is how to get to the hospital when they get sick. Hospitals are also closed in many places.

(11) Humanity is Lost -

It seems that Humanity is lost somewhere due to the Corona Disaster. Man is moving away from man. No one can go to anyone's house for happiness

or sorrow. Parent's funeral is being held mutually, kids Can't go because they are far away. The person is being returned through the door.

Awareness -

The main reason for the large increase in the number of Corona patients day by day is the indifference of the people. People are not cooperating properly with the government. Does not follow the rules. Walking out even when there is no work. Still coming in groups of people. So the infection is increasing.

Considering the intensity and severity of Corona disease, Citizens should be aware and follow Government Rules and the following things to prevent Corona from affecting to them:

- 1) Be aware of social distances When talking to anyone, there should be a distance of two feet.
- 2) Don't come together as a group.
- 3) Avoid going in crowded area.
- 4) It is necessary to wear a mask like slippers while going out.
- 5) Wash your hands from time to time with a sanitizer.
- 6) Avoid going out as much as possible.

If the Citizens follow the above, it will be possible to Overcome the Corona as soon as possible.

STAY HOME !

STAY SAFE !!

भारतीय अर्थव्यवस्था पर कोरोना वायरस का प्रभाव

-डॉ. जगदीश प्रेमजीभाई तंकोडरा

कोरोना वायरस का प्रकोप सबसे पहले 31 दिसंबर, 2019 को वुहान, चीन में हुआ था. अर्थव्यवस्था पर प्रभाव के बारे में विस्तार से पढ़ने से पहले, सबसे पहले कोरोना वायरस के बारे में जानते हैं.

कोरोना वायरस (CoV) वायरस का एक बड़ा परिवार है जो बीमारी का कारण बनता है. इससे आम सर्दी से लेकर Middle East Respiratory Syndrome (MERS-CoV) और Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS-CoV) जैसी गंभीर बीमारियाँ हो सकती हैं. नॉवेल कोरोना वायरस वायरस का एक नया प्रकार है जो कि अभी तक मानव में नहीं पाया गया था. हम इस तथ्य को नजरअंदाज नहीं कर सकते हैं कि चीन और दुनिया के अन्य देशों में COVID-19 के प्रकोप से वैश्विक स्तर पर आर्थिक मंदी, व्यापार, सप्लाई चैन का व्यवधान, वस्तुओं और लोजिस्टिक्स सहित अर्थव्यवस्था पर महत्वपूर्ण प्रभाव पड़ने की उम्मीद है.

भारतीय अर्थव्यवस्था पर कोरोना वायरस का प्रभाव

आयात में, चीन पर भारत की निर्भरता बहुत बड़ी है. शीर्ष 20 उत्पादों में से (एचएस कोड के दो अंकों में) जो भारत दुनिया से आयात करता है, चीन उनमें से अधिकांश में एक महत्वपूर्ण हिस्सेदारी रखता है.

भारत का कुल इलेक्ट्रॉनिक आयात यानी लगभग 45% चीन पर निर्भर है. लगभग एक-तिहाई मशीनरी और लगभग two-fifth कार्बनिक रसायन जिन्हें भारत दुनिया से खरीदता

है, चीन से आते हैं? मोटर वाहन भागों और उर्वरकों के लिए भारत के आयात में चीन की हिस्सेदारी 25% से अधिक है. लगभग 65 से 70% सक्रिय फार्मास्युटिकल सामग्री और लगभग 90% मोबाइल फोन चीन से भारत में आते हैं. इसलिए, हम कह सकते हैं कि चीन में कोरोना वायरस के प्रकोप के कारण, चीन पर आयात निर्भरता का भारतीय उद्योग पर महत्वपूर्ण प्रभाव पड़ सकता है. परन्तु अब चीन में हालात सुधर रहे हैं तो हो सकता है की आने वाले समय में कुछ बदलाव देखने को मिले.

COVID-19 से लड़ने के लिए वेंटीलेटर महत्वपूर्ण क्यों हैं?

निर्यात के मामले में, चीन भारत का तीसरा सबसे बड़ा निर्यात साझेदार है और लगभग 5% हिस्सेदारी रखता है. इसका असर निम्नलिखित क्षेत्रों में भी हो सकता है जैसे कि जैविक रसायन, प्लास्टिक, मछली उत्पाद, कपास, अयस्कों, इत्यादि.

हम यह भी अनदेखा नहीं कर सकते हैं कि अधिकांश भारतीय कंपनियां चीन के पूर्वी भाग में स्थित हैं. चीन में, भारत की लगभग 72% कंपनियां शंघाई, बीजिंग, ग्वांगदोंग, जियांग्सू और शानदोंग जैसे प्रांतों में स्थित हैं. विभिन्न क्षेत्रों में, ये कंपनियां औद्योगिक निर्माण, विनिर्माण सेवाओं, आईटी और बीपीओ, लॉजिस्टिक्स, रसायन, एयरलाइंस और पर्यटन सहित काम करती हैं. अब वहां पर COVID-19 को लेकर हालात सुधर रहे हैं और चीन फिर से ट्रैक पर आ रहा है तो देखा जाए कुल मिलाकर, उद्योग में कोरोना वायरस का प्रभाव मध्यम होगा.

कुछ विशेषज्ञों, अर्थशास्त्रियों और नीति निर्माताओं के अनुसार ये कुछ प्रभाव हो सकते हैं:

- कोस डाउन शटर के रूप में आर्थिक गतिविधि का नुकसान.
- लोगों को नौकरी खोने के कारण आय का नुकसान.
- वैश्विक बंद के कारण निर्यात में गिरावट.
- कई क्षेत्रों में उत्पादन में व्यवधान (disruption).

- FY21 की जीडीपी वृद्धि में 1 प्रतिशत की कमी आ सकती है.

डन एंड ब्रैडस्ट्रीट (Dun & Bradstreet) के नवीनतम अर्थव्यवस्था पूर्वानुमान के अनुसार, मंदी की स्थिति में आने वाले देशों और दिवालिया होने वाली कंपनियों में प्रवेश करने की संभावना बढ़ गई है और भारत वैश्विक मंदी से "विघटित" रहने की संभावना नहीं है.

अरुण सिंह, मुख्य अर्थशास्त्री डन और ब्रैडस्ट्रीट इंडिया ने कहा, "चीन के अलावा, अन्य वैश्विक विनिर्माण केंद्रों में भी तालेबंदी की जा रही है, जिससे वैश्विक आपूर्ति श्रृंखला और वैश्विक विकास में कमजोरी बढ़ सकती है".

भारत की आर्थिक वृद्धि पर सिंह ने कहा, "भारत में 21 दिनों के लॉकडाउन को देखते हुए, भारत की जीडीपी वृद्धि हमारे FY20 के लिए 5 प्रतिशत के पहले के अनुमान से आगे मध्यम रहने की उम्मीद है और FY21 के लिए विकास अत्यधिक अनिश्चित रहेगा".

रिपोर्ट के अनुसार, वाणिज्यिक गतिविधियों और लोगों की सभाओं पर तालाबंदी और प्रतिबंध से वैश्विक और घरेलू विकास को जोरदार रूप से प्रभावित करने की संभावना है.

सिंह ने आगे कहा कि आर्थिक वृद्धि का सटीक मात्रात्मक आकलन अलग-अलग होगा और संशोधित होने की उच्च संभावना है क्योंकि प्रकोप की गंभीरता और प्रसार अनिश्चित है.

मूल्य परिदृश्य पर, मांग और उत्पादन गतिविधियों में मंदी, कच्चे तेल की वैश्विक कीमत में तेज गिरावट और अन्य प्रमुख वस्तुओं जैसे ऊर्जा, आधार धातुओं और उर्वरकों में कीमत घट जाएगी, मुद्रास्फीति पर दबाव बढ़ने की उम्मीद है.

भारत के साथ कोरोना वायरस का विश्व पर प्रभाव

नवीनतम संयुक्त राष्ट्र व्यापार रिपोर्ट के अनुसार, भारत और चीन के अपवाद के साथ, विश्व अर्थव्यवस्था कोरोनावायरस महामारी के कारण मंदी में चली जाएगी.

विकासशील देशों में रहने वाले दुनिया के दो-तिहाई लोगों को अभूतपूर्व आर्थिक क्षति का सामना करना पड़ सकता है, व्यापार और विकास पर संयुक्त राष्ट्र सम्मेलन ने अपने नए विश्लेषण में कहा, इन राष्ट्रों के लिए \$ 2.5 ट्रिलियन बचाव पैकेज का आह्वान किया.

UNCTAD विश्लेषण के अनुसार, कमोडिटी से भरपूर निर्यातक देशों को अगले दो वर्षों में विदेशों से निवेश में \$ 2 - 3 ट्रिलियन की गिरावट का सामना करना पड़ सकता है.

UNCTAD के अनुसार, "फिर भी, विश्व अर्थव्यवस्था इस वर्ष मंदी के दौर में जाएगी, जिससे अरबों-खरबों डॉलर की वैश्विक आय का नुकसान होगा. यह चीन के संभावित अपवाद और भारत के संभावित अपवाद के साथ, विकासशील देशों के लिए गंभीर मुसीबत बन जाएगी". हालाँकि, रिपोर्ट में यह विस्तृत विवरण नहीं दिया गया है कि भारत और चीन अपवाद क्यों और कैसे होंगे.

UNCTAD की रिपोर्ट के अनुसार जिस गति से COVID-19 से विकासशील देशों को आर्थिक झटका लगा है, वह काफी ड्रामेटिक है. UNCTAD के महासचिव मुखिसा (Mukhisa) ने कहा, "सदमे से आर्थिक गिरावट जारी है और भविष्यवाणी करना मुश्किल है, लेकिन स्पष्ट संकेत हैं कि विकासशील अर्थव्यवस्थाओं के लिए चीजें बहुत खराब होंगी."

रिपोर्ट और कुछ विशेषज्ञों, अर्थशास्त्रियों और नीति निर्माताओं के अनुसार विश्व में कई देशों की अर्थव्यवस्था पर COVID-19 के कारण काफी प्रभाव पड़ने की आशंका है.

कोविड - १९ मुळे मध्यम व लघु उद्योगांवर झालेले परिणाम

-प्रा. विवेक अरुण जोशी

परिचय:

०१ जानेवारी, २०२० रोजी पहाटेच्या सुमारास जगभरातील प्रत्येकजण आनंदी झाला की समृद्धीचे नवीन युग, निरोगी, श्रीमंत आर्थिक आणि सामाजिक वातावरण विश्वासाठी उपयुक्त ठरेल. सर्व राष्ट्रांनी शुभेच्छा आणि सुखद गोष्टींची देवाणघेवाण केली आणि सार्वत्रिक कल्याणाची अपेक्षा केली. सर्व राजकीय, आर्थिक, औद्योगिक आणि सामाजिक उपक्रमांनी वेग पकडला होता. संपूर्ण वीस वर्षात काही नवीन आयाम साध्य करण्यासाठी सगळे जण नवे उत्साहाने पुढे जात होते. पण, डिसेंबर २०१९ च्या शेवटी, चीनमधील वुहान शहराला कोरोना विषाणूचा विळखा पडला व बळी त्याने लोकांचे बळी घेण्यास सुरुवात केली. सुरुवातीला या मागचे कारण वटवाघुळ असावे असा अंदाज वर्तवण्यात येत होता मात्र काही कळण्याच्या आत या विषाणू ने संपूर्ण वूहान शहरात व हळू हळू संपूर्ण देशात थैमान घालायला सुरुवात केली.

वुहान विद्यापीठाच्या विषाणूविज्ञान विभागाच्या चाचणी प्रयोगशाळेतून हा विषाणू पसरल्याचे सांगितले जात होते. जगात पुन्हा एकदा संसर्गजन्य (साथीचा रोग) सर्वत्र पसरला आहे. जरी जानेवारी २०२० मध्ये पहिला कोरोना बाधित रुग्ण भारतात आढळला असला तरी फेब्रुवारीच्या मध्यापर्यंत भारतात याची झळ पोहोचलेली नव्हती.

त्यानंतर केरळमधील काही लोक गल्फ आणि हाँगकाँगला गेलेल्या भारतात परतले आणि प्राणघातक कोरोना विषाणूचा शोध लागला. तोपर्यंत जवळजवळ सर्व दक्षिण-पूर्व आशियाई देशांसारख्या थायलंड, इंडोनेशिया, फिलीपिन्स, मलेशिया, सिंगापूर आणि तैवान, कोरिया आणि जपान या पूर्वकडील देशांना मोठ्या प्रमाणात विषाणूची लागण झाली होती. भारतात एकदा विषाणूचा फैलाव होण्याची तीव्र भीती एकदा वाढली, लोकांनी आपली कामे पूर्ण केल्यावर किंवा जवळच्या आणि प्रियजनांना भेटल्यानंतर परदेशातून भारतात परत येण्यास सुरुवात केली.

पहिल्या आठवड्यापर्यंत, भारतामध्ये नेहमीप्रमाणेच जीवन होते आणि ३१ मार्चपर्यंत पूर्ण होणाऱ्या आर्थिक वर्षाच्या समाप्तीच्या लक्षांची पूर्तता करण्यासाठी सर्व क्रियाकलाप चालू होते. १२ मार्च पर्यंत जवळजवळ सर्व ठिकाणी संक्रमित लोकांच्या संख्येत वाढ होण्याबरोबरच देखावा बदलू लागला. भारतातील राज्ये. शाळा आणि शैक्षणिक संस्थांनी विषाणूचा फैलाव कमी करण्यासाठी परीक्षेच्या वेळापत्रकात बंदची घोषणा केली. केंद्र सरकारने घातक कोरोनाचा पुढील त्रास टाळण्यासाठी सावधगिरीच्या आणि सुरक्षिततेच्या उपायांनी भरलेल्या वातावरणात आपले उपक्रम सुरू करण्याच्या सूचना आपल्या यंत्रणेला दिल्या. आरोग्य विभागाला २४x७ कारवाई करण्यात आली. पंतप्रधान श्री. नरेंद्र मोदी यांना जेव्हा कोरोना विषाणूच्या वेगाने होणाऱ्या प्रसारणावर नियंत्रण आणण्यासाठी राष्ट्रीय लॉकडाऊन लावणे योग्य राहिल असे वाटले जेणेकरून सुरुवातीच्या काळातच परिस्थिती नियंत्रणात राहू शकेल.

त्या अनुशंगाने प्रथम २२ मार्च २०२० ला १ दिवसाचा जनता कर्फ्यू पाळण्याचे आवाहन केले मात्र तो पुसेसा नाही हे लक्षात घेता, पंतप्रधानांनी २३ मार्च २०२० रोजी आपल्या राष्ट्रीय प्रसारणामध्ये नागरिकांना २५ मार्च ते १४ एप्रिल २०२० साठी २१ दिवस चालणाऱ्या राष्ट्रीय लॉकडाऊन विषयी घोषणा केली, त्यानुसार सर्व सार्वजनिक हालचालीवर बंधने आणली गेली आणि व्हायरसचा प्रसार कमी करण्यासाठी औद्योगिक युनिट्स तात्पुरती बंद करण्यासंबंधी माहिती दिली.

रोजच्या वापराच्या जीवनावश्यक वस्तू आणि व्यापार तसेच वैद्यकीय सेवा व व्यवसाय वगळता इतर उद्योग व व्यवसाय बंद ठेवण्यात आले होते. लॉकडाऊनमुळे, औद्योगिक उत्पादन आणि विपणनावर बऱ्याच मोठ्या प्रमाणात परिणाम झाला तसेच सामान्य जीवन अगदी स्थिर होऊन गेले, लोकांचे घरातून बाहेर निघणे बंद झाले, हाथमजुरी वर जगण्याऱ्यांचे मोठे हाल झाले, खूप मोठ्या प्रमाणात मजुरांची आपल्या घराच्या दिशेने वाटचाल सुरू झाली मात्र लॉकडाऊन मुळे वाहतूक सेवा बंद असल्याने दुर्दैवाने अतोनात हाल सहन करत हे मजूर आपल्या घराच्या ओढीने मार्गस्थ झाले. या परिस्थितीत आपल्याला समाजातील माणुसकीचे दर्शन झाले ते या मजुरांना परत जाताना त्यांना अन्न, पाणी व औषध व वैद्यकीय सेवा पुरवित मदत करतांना.

ग्रामीण भाग आणि ग्रामीण उद्योगांना या लॉकडाऊनचा फार त्रास सहन करावा लागला. मध्यम व लघु उद्योगांना या प्रदीर्घ लॉकडाऊनमुळे सर्वाधिक फटका बसला. आर्थिक हालचाली ठप्प झाल्यावर, एमएसएमई समस्या ग्रस्त आहेत. नंतरच्या टप्प्यात लॉकडाऊनमुळे निर्माण झालेल्या अंतरांची पूर्तता करण्यासाठी एमएसएमई क्षेत्रासाठी काही नवीन पुनरुज्जीवन उपाय योजना करणे आवश्यक आहे.

भारतातील एमएसएमई क्षेत्र :

भारतातील लघु आणि मध्यम उद्योगांनी भारताच्या मिश्रित आर्थिक परिस्थितीत महत्त्वपूर्ण स्थान बजावलेले आहे. ते आवश्यक वस्तू आणि सेवा देऊन जनतेच्या गरजा भागवतात. ग्रामीण भागातील बहुसंख्य लोकसंख्या आणि स्थानिक पातळीवर उपलब्ध पायाभूत सेवा व सुविधांमध्ये काम करून पोट भरताना दिसतात. या उद्योगांद्वारे सर्व साधारण ग्राहक्योगी वस्तू तसेच अत्याधुनिक वापरकर्त्यांसाठी कलात्मक आणि हाताने तयार केलेली उत्पादने, हातमाग, वन उत्पादने, आरोग्य उत्पादने आणि खाद्यपदार्थ, चामड्याच्या वस्तू, प्लास्टिक आणि रबर वस्तू, कापड आणि तयार वस्त्र, सौंदर्यप्रसाधने, भांडी, धातूचे घटक, साबण आणि डिटर्जंट्स, प्रक्रिया केलेले अन्न आणि भाज्या, लाकडी व स्टील फर्निचर इत्यादी आणि इतर वस्तूंचे उत्पादन करण्यात मदत होते.

ही उत्पादने अत्यंत काळजीने आणि त्यांच्या कल्पनांनी आणि त्यांच्या मागील पिढ्यांपासून प्राप्त झालेल्या पारंपारिक ज्ञानाने ते तयार करतात. उत्कृष्ट वस्तू तयार करण्यासाठी ते प्राचीन आणि वेळ परीक्षित साधने आणि अवजारे वापरतात.

वस्त्रोद्योग, हस्तकला आणि कॉटेज वस्तू जटिल कला आणि रंग संयोजनाने तयार केल्या जातात. त्यांच्याकडे तज्ञांचे मार्गदर्शन किंवा तांत्रिक आधार नसतो परंतु त्यांच्या कल्पनाशक्ती आणि सांस्कृतिक पार्श्वभूमीवर अवलंबून राहून अनुकरणीय, सुंदर आणि व्यापक स्तरावरील वस्तू तयार करण्याचा प्रयत्न करतात.

एमएसएमईचे चा जीडीपीच्या एकूण उत्पादनातील वाटा जवळपास ६.११%, सेवांमधील वाटा जीडीपीच्या २४.६३% आणि एकूण निर्यातीतील वाटा ३३.४% इतका आहे. सीएआयटी (अखिल भारतीय व्यापारी संघटना) च्या अहवालानुसार एमएसएमई क्षेत्रातील ३८० लाख पेक्षा जास्त उद्योगांना फटका

बसला. नुकत्याच उपलब्ध झालेल्या (२०१८-१९) एमएसएमई विभागांच्या वार्षिक अहवालानुसार, देशात एकूण ६.३४ कोटी एमएसएमई आहेत, त्यातील ५१% ग्रामीण भागातील आहेत. एकत्रितपणे, ते जवळपास १२ कोटी लोकांना रोजगार देतात. सूक्ष्म, लहान आणि मध्यम श्रेणीतील सर्व एमएसएमई चा ब्रेकअप आणखीन प्रकट करणारा आहे. ग्रामीण आणि शहरी भारतामध्ये सूक्ष्म उद्योग समान प्रमाणात वितरीत केले जातात, लहान आणि मध्यम उद्योग प्रामुख्याने शहरी भारतात आहेत. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे झाले तर, सूक्ष्म उद्योग मूलतः एकट्या पुरुष किंवा त्यांच्या घरातून स्वतःच काम करणाऱ्या स्त्रीचा द्वारे चालवले जातात.

भारतातील लॉकडाउन व त्याचा एसएमएसई क्षेत्रावरील परिणाम -

सावधगिरीचा उपाय म्हणून आणि कोरोना विषाणूचा प्रसार रोखण्यासाठी पंतप्रधानांनी २५ मार्च ते १४ एप्रिल २०२० दरम्यान पहिले लॉकडाउन प्रस्तावित केले. १७ एप्रिल ते ३० एप्रिल दरम्यान दुसरे, २ मे ते १७ मे दरम्यान तिसरे आणि १८ मे ते ३१ मे पर्यंत चौथ्या लॉकडाउन ची पूर्तता झाली. या लॉकडाउन कालावधीत औद्योगिक उत्पादनासह सर्व व्यावसायिक क्रिया थांबविण्यात आल्या. सरकारने उद्योगांना कर्मचाऱ्यांचे पगार न कपात करण्याचे आदेश दिले होते पण छोट्या उद्योगांना तो पर्याय परवडणाऱ्या सारखा नव्हता.

जसे की मोठे उद्योग जे एमएसएमईचे ग्राहक आहेत ते बंद झाले आहेत, एमएसएमईला बेरोजगारीसह विविध समस्यांचा सामना करावा लागला. या युनिटमध्ये काम करणारे स्थलांतरित कामगारही आपापल्या गावी परतले आणि त्यामुळे एमएसएमई क्षेत्राला नको असलेला थांबा मिळाला. आंशिक लॉकडाउनमुळे इतर समस्यांनाही चालना मिळाली जसे कि उत्पादन व निर्यातीत घट, लिक्विडिटी क्रांश, अनिश्चित उपभोग, कमी अर्थसहाय्य, कच्च्या मालाच्या पुरवठा साखळीतील अडचण, शासनाकडून देय देण्यास उशीर, विजेची जास्त किंमत, कामगार सुधारणे आणि कर्मचाऱ्यांचा अभाव. ऑल इंडिया मॅन्युफॅक्चरर्स ऑर्गनायझेशन (एआयएमओ) ने केलेल्या अभ्यासानुसार असे म्हटले आहे की जर टाळेबंदी चार आठवड्यांपेक्षा जास्त वाढली तर भारतात सुमारे २५% एमएसएमई बंद पडतील. एमएसएमई हा भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा बनला आहे. अर्थव्यवस्थेच्या वाढीस कारणीभूत ठरणाऱ्या सर्वात महत्वाच्या विभागातील जीवनाचा हा एक अत्यंत कठीण टप्प्यात आहे. या घटकांची

अत्यंत दुर्दशा या महामारी व पर्यायाने लॉकडाऊन मुळे झालेले आहे. त्यांच्याकडे असलेला कच्चा माल संपला होता, बाजारपेठ बंद झाल्यामुळे त्यांना नवीन साहित्य मिळू शकत नव्हते, उत्पादन रखडले होते, आवर्ती खर्च वाढतच होते पण उत्पन्न मात्र होत नव्हते. केलेले उत्पादन सडले आणि म्हणूनच स्थानिक बाजारपेठेत विक्री करावी लागली, त्यामुळे त्यांच्या कमाईत मोठ्या प्रमाणात घट झाली. रखडलेले उत्पादन व मागणीतील घट यामुळे एमएसएमई आपले कर्ज फेडण्यास व उधारी देण्यास भरण्यास असमर्थ ठरले. महसूल निर्मिती खालच्या पातळीवर राहिली असतानाही बऱ्याच खर्चात कंपन्या कर्मचाऱ्यांचे पगार, कर जमा करणे, गोदामांचे भाडे आणि कार्यालयातील जागा यासारख्या विलंब करू शकले नाहीत. जखमांवर मीठ लावण्यासारख्या कृतीमध्ये, एमएसएमई सेक्टरमध्ये काही स्थलांतरित कामगार देखील मूळच्या एमएसएमई क्षेत्राला गोंधळात टाकून मूळ गावी परत जाण्याचा पर्याय निवडला. दीर्घकाळ लॉकडाऊनमुळे आर्थिक घडामोडी थांबत आल्यामुळे, एमएसएमईंना वित्तीय उत्तेजनाची आवश्यकता होती. तो उच्च काळ होता आणि त्यानंतर सरकारचा हस्तक्षेप अधिक तीव्रपणे जाणवला गेला.

एमएसएमईच्या पुनरुज्जीवना सरकारचे प्रयत्नः

देशाच्या कमजोर अर्थव्यवस्थेला पुन्हा चालना देण्यासाठी पंतप्रधानांनी विविध क्षेत्रांसाठी २० लाख कोटी रुपयांचे सर्वसमावेशक पुनर्वसन पॅकेज जाहीर केले. अर्थमंत्र्यांनी आपल्या पत्रकार परिषदेत एमएसएमईसाठी आत्मनिर्भर आर्थिक पॅकेज जाहीर केले जेणेकरून कोविड-१९ पासून त्यांचे नुकसान कमी होईल.

एमएसएमईच्या पॅकेजची काही ठळक वैशिष्ट्ये अशी:

- १) एमएसएमई क्षेत्रासाठी नामनिर्देशनाची फेररचना (गुंतवणूकीच्या क्षमतेमध्ये बदल)
- २) काही मदत फंड व काही कन्या निधीद्वारे संचालित रु. ५० हजार कोटींच्या फंडाच्या माध्यमातून अर्थसहाय्य पुरविणे.
- ३) एमएसएमईसह इतर व्यवसायासाठी रु.३ लाख कोटी चे स्वतंत्ररित्या सहज कर्ज उपलब्धततेची व्यवस्था.

- ४) बँकांकडून व्यवसायासाठी आणि बाणी पतपुरवठा - मूलभूत पेमेंट आणि व्याजदरावरील व्याजावर ४ वर्षांचा कालावधी आणि १२ महिन्यांचे मुदत मिळण्यासाठी कर्ज. तसेच कोणतीही हमी फी किंवा गहाण न देता कर्ज उपलब्ध करून देणे.
- ५) परदेशी कंपन्यांकडून होणारी अन्यायकारक स्पर्धा थांबविण्यासाठी सरकारी निविदांमधील जागतिक निविदांना २०० कोटी पर्यंत परवानगी नाकारली.
- ६) रिझर्व्ह बँकेने मुदतीच्या कर्जावर हफता भरण्यास स्थगिती दिली आहे त्यामुळे कार्यरत भांडवली वित्तपुरवठा सुलभ झाला आहे तसेच मालमत्ता वर्गीकरण डाउनग्रेड न करता कार्यरत भांडवलाच्या सुविधांवर व्याज देय दिले आहे.
- ७) अनेक सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांनी आपत्कालीन पत रेषा सुरू केल्या ज्यायोगे एमएसएमई कर्जदार अधिकतम २०० कोटी रुपयांच्या कर्जाची रक्कम किंवा सध्याच्या निधी-आधारित कार्यरत भांडवलाच्या मर्यादेच्या १० टक्के लाभ घेऊ शकतात.
- ८) स्मॉल इंडस्ट्रीज डेव्हलपमेंट बँक ऑफ इंडियाने (एसआयडीबीआय) एमएसएमईना असलेल्या सर्व कर्जावर ५% सवलत जाहीर केली.
- ९) सरकारने जीएसटी पेमेंट साठी पण मुदत वाढ दिलेली आहे.

निष्कर्ष.

कोविड -१९ या जागतिक महामारी मुळे मानवी जीवन, मालमत्ता, जागतिक अर्थव्यवस्था आणि महसुलाच्या बाबतीत संपूर्ण जगावर विपरीत परिणाम केला आहे. यामुळे संपूर्ण संचार थांबला आणि अशा प्रकारे औद्योगिक क्रिया जवळपास थांबल्या. ही एक अत्यंत दुर्मिळ परिस्थिती होती जी जगभरात पाहिले गेली.

एमएसएमई क्षेत्राला सर्वच आघाड्यांमधील संसाधनांचा तुटवडा सहन करावा लागला. त्यांचे अस्तित्व धोक्यात आले आणि सरकारने त्यांचे अस्तित्व टिकवण्यासाठी शासनाच्या योग्य वेळी घेतलेल्या निर्णयामुळे नक्कीच एमएसएमई क्षेत्राला मदत झालेली आहे व परिस्थिती सुधारण्यास मदत झाली आहे व पुन्हा प्रगतीच्या मार्गावर आहे. परंतु लॉकडाऊन मुळे झालेले नुकसान लक्षात घेता,

सरकारने केलेली मदत तोकडी भासत आहेत व आज हि बऱ्याच सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योगांना आपला व्यवसाय पूर्व पदावर आणायला खूप कसरत करावी लागत आहे. अजून हि बाजाराची स्थिती पूर्व पदावर आलेली असल्याचे दिसून येत नाही. त्यामुळे या क्षेत्राला खूप संघर्षाला सामोरे जावे लागत आहे.

येत्या काही वर्षांत या युनिट्सचे पुनरुज्जीवन करण्यासाठी त्यांना उत्तेजन देण्यासाठी आणि त्यांना समृद्धीचे आधार म्हणून नवीन परिभाषित करण्यासाठी सरकारने सतत ट्रॅकिंग सिस्टम स्थापित करण्याची आवश्यकता आहे. पंतप्रधानांनी दिलेल्या “आत्म निर्भर” भारत हाकेला जर संपूर्ण देशाने मनापासून साथ दिली तर एमएसएमई क्षेत्रालाच नाही तर संपूर्ण अर्थव्यवस्थेला नक्कीच सुगीचे दिवस येतील दिलेली

कोविड २०१९ मुळे शिक्षण प्रक्रियेत झालेल्या बदलातील शिक्षक,पालक,विद्यार्थी,शिक्षणसंस्था,समाज यांची भूमिका

-प्रा.डॉ.निता एस वाणी

गेल्या काही महिन्यांपासून कोरोनाच्या संसर्गजन्य प्रादुर्भावामुळे जगातील सर्वच अर्थव्यवस्था कोलमडून पडल्या आहेत, अचानकपणे कुणालाही याची कल्पना नव्हती आणि आजपर्यंत अनेक रोगांच्या साथी आल्या पण पण असा कोणताच हा आजार ,रोग इतका काळ टिकून राहिला नाही तसेच त्याने जगभर प्रसार केला नाही. जागतिक स्तरावरील सर्वोच्च अर्थव्यवस्था अमेरिकन अर्थव्यवस्था या भीषण परिस्थितीला सर्वात जास्त प्रमाणात सामोरी जात आहे आणि आजसुद्धा कोरोनाची समस्या किती काळ टिकेल हा प्रश्न अनुत्तरित आहे

कोरोनावर नियंत्रण आणण्यासाठी लॉकडाऊन चा अवलंब करण्यात आला. सुरुवातीला १०० % लॉकडाऊन ठेवण्यात आले परंतु लोकांच्या रोजगाराचा प्रश्न विचारात घेऊन हळूहळू लॉकडाऊन खुले करण्यात आले.त्यात विद्यार्थ्यांचे आरोग्य विचारात घेऊन सर्वात प्रथम शिक्षणसंस्था बंद करण्यात आल्या शिक्षण ही दीर्घकालीन चालणारी प्रक्रिया आहे. शिक्षण थांबविता येत नाही

शिक्षणव्यवस्थेवर देशाची प्रगती अवलंबून असते तसेच शिक्षण व्यवस्थेवर देशाची संस्कृती,नागरिकांचे वर्तन राहणीमान अवलंबून असते कारण शिक्षणातून ज्ञानवंत नागरिकांबरोबरच सुसंस्कृत नागरिक निर्मितीचे कार्य केले जाते शिक्षणाचा प्रमुख उद्देश ज्ञानार्जन हा आहे

शिक्षणप्रक्रियेत महत्वाचे घटक शिक्षक,विद्यार्थी,पालक,शिक्षणसंस्था,समाज हे आहेत. या घटकांमुळेच शिक्षणप्रक्रिया योग्य रीतीने चालत आहे

ऑनलाईन टिचिंग लर्निंग समस्या -

गेल्या काही वर्षांपासून ज्या विषयाचा विचार अनेकांकडून होत होता कि भविष्यात ऑनलाईन टिचिंग लर्निंग सुरु होईल मुले कॉलेज मध्ये न जाता घरीच शिकतील तो विषय अचानकपणे अमलात आणावा लागला तसे ऑनलाईन टिचिंग लर्निंग नवे नाही अनेक वर्षांपासून रेडिओ,टेपरेकॉर्डर, शैक्षणिक सीडीजचा वापर शिक्षणात केला जात आहे ऑनलाईन टिचिंग लर्निंग शिक्षणाला पूरक आहे वर्तमानकाळात त्याचा वापर पर्याय म्हणून करण्यात येत आहे. ऑनलाईन टिचिंग लर्निंग मुळे काही समस्या निर्माण होत आहे

प्राथमिक, माध्यमिक, महाविद्यालयीन शिक्षण समस्या -

१. सर्वात जास्त वाईट परिणाम प्राथमिक शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांवर होणार आहे कारण हा शिक्षणाचा बेस आहे प्राथमिक शिक्षण संपूर्ण मानवी जीवनात महत्वाचे असते. बालवयात आकलनशक्ती सर्वात जास्त असते. या वयातील मुले ऑनलाईन पद्धतीने शिकू शकणार नाही या वयात सामूहिक पाठांतर होत असते. बाल्यवयोगटातील मुलांना तर शाळा शिक्षक काहीच माहित नसते.

२. ऑनलाईन शिक्षण कोणत्याही वयोगटाचे असो मोबाईल किंवा लॅपटॉप कॉम्प्युटर वर वर्गासारखे लक्ष केंद्रित होत नाही.

३. ज्या विद्यार्थ्यांकडे मोबाईल,कॉम्प्युटर नाही अशा मुलांना ऑनलाईन शिक्षणापासून वंचित राहावे लागणार आहे

४. नेट अनेकवेळा डिसकनेक्ट होते अशा वेळेला शिक्षण प्रक्रियेत अडथळे येतात.
५. वर्गात आजूबाजूला मित्र मैत्रिणी असतात त्यामुळे सहज रीतीने शिक्षण घेता येते पण घरी तसे वातावरण नसते
६. शिक्षकाच्या समोर विद्यार्थी नसल्यामुळे शिकविणे जरा अवघड असते.
७. पालकांचाही ताण वाढणार आहे

या समस्यांमधूनही विद्यार्थ्यांना जास्तीत जास्त ज्ञान मिळेल त्यांचे नुकसान होणार नाही यासाठी पालक, शिक्षक, विद्यार्थी, शिक्षणसंस्था, समाज यांची भूमिका महत्वाची आहे.

पालक, शिक्षक, विद्यार्थी, शिक्षणसंस्था, समाज यांची भूमिका :

१. शिक्षकाची भूमिका - ऑनलाईन टीचिंग मुले शिक्षकाची कामे तीन ते चार पट वाढली आहे. समोर दिसत नसणाऱ्या विद्यार्थ्यांना शिकवायचे आहे एखाद्या वेळेला शिक्षकाचा शिकवायचा मूड नसतो पण विद्यार्थ्यांना पाहूनच त्यांचा मूड येतो इथे शिक्षकाला स्वतःचा मूड तयार करावा लागेल त्यांचे एकाग्रता महत्वाचे आहे. शाळा, महाविद्यालयात शिकवायची सवय झालेली असते बाहेर कितीही गोंधळ चालू असला तरी समोर विद्यार्थी असल्यामुळे शिक्षकाचे लक्ष विचलित होत नाही घरी बाहेरच्या आवाजानेही लक्ष विचलित होईल, फोन येणे, पेपरवाला येणे, दूधवाला येणे, कुणीतरी बाहेरची व्यक्ती येणे पण या सर्वांकडे दुर्लक्ष करून त्याला एका खोलीत बंदिस्त करावे लागणार आहे ऑनलाईन पिरियड होत नाही तोपर्यंत तो पर्यंत कुठेच लक्ष द्यावयाचे नाही असे ठरवावे लागेल त्याबाबत घरातल्यानाही सुचना द्याव्या लागतील. शिक्षकाला मन एकाग्र करून शिकविणे थोडे कठीण होणार आहे पण विद्यार्थ्यांचे नुकसान होऊ

नये म्हणून त्याला सर्व गोष्टींवर नियंत्रण ठेऊन मन एकाग्र करून शिकवावे लागणार आहे.

२. विद्यार्थ्यांची भूमिका - या ऑनलाईन टीचिंग लर्निंग च्या काळात जे विद्यार्थी संधीचा फायदा घेतील ते खूप पुढे जाणार आहेत कारण ज्ञानाची फार मोठी साधने त्यांच्यापुढे असणार आहेत शाळा, कॉलेज मध्ये त्यांना फक्त एका शिक्षकाकडून वेळेची मर्यादा पळून शिक्षण मिळत होते पण आता तसे होणार नाही तर अनेकांचे विडिओ लेक्चर त्यांना उपलब्ध होतील त्यामुळे त्यांच्या ज्ञानात भर पडेल. पण जे विद्यार्थी या संधीचा फायदा घेणार नाहीत ते मागे पडणार आहे. संधीचे सोने विद्यार्थ्यांनी करावे. ज्यांच्याकडे मोबाईल नाही त्यांनी काटकसर करून मोबाईल घेण्याचा प्रयत्न करावा किंवा अनेकांकडे जास्तीचे मोबाईल असतात त्यांच्याकडून पिरियड साठी मोबाईल घ्यावा.

३. पालकाची भूमिका - या ऑनलाईन टीचिंग लर्निंग मध्ये सर्वच वयोगटातील विद्यार्थ्यांच्या पालकांची भूमिका महत्वाची आहे प्राथमिक शिक्षण घेणाऱ्या तसेच बालवर्गातील विद्यार्थ्यांच्या पालकांना तर स्वतः पिरियड अटेंड करून शिकवावे लागणार आहे. लहान वयात ज्ञान लवकर संग्रहीत होते. फक्त या वयात जास्तीत जास्त ज्ञान मिळणे आवश्यक असते. या वयात पुरेसे ज्ञान मिळाले नाही तर बुद्धीचा विकास होत नाही म्हणून या लहान मुलांच्या पालकांची भूमिका अतिशय महत्वाची आहे तसेच माध्यमिक शिक्षण घेणारे विद्यार्थी जेव्हा पिरियडला बसले असतील तेव्हा त्यांच्या पालकांनी अधून मधून ते काय बघत आहे हे पाहणे गरजेचे आहे नाहीतर कानात हेडफोन घालून मुले दुसरेच काही पाहण्याची शक्यता आहे म्हणून पालकांनी त्यांना वेळेवर पिरियड ला बसवावे आणि त्यांनी पिरियड जॉईन केला का नाही हे

पाहवे. कनिष्ठ महाविद्यालय व वरिष्ठ महाविद्यालयाचे विद्यार्थी मोठे असते तरी त्यांच्या समझदारीची खात्री नाही. आयुष्याच्या महत्वाच्या वळणावर ते उभे आहेत म्हणून पालकांनी त्यांचे पिरियडच्या वेळेची माहिती घेऊन त्यांना त्यावेळेस पिरियड अटेंड करणेस सांगावे पिरियड बाबत विचारणा करावी.

४. समाजाची भूमिका - शिक्षण प्रणालीवर समाजाचा न कळतपणे अंकुश असतो. शिक्षकाकडून विद्यार्थ्यांना योग्य ज्ञान मिळावे, मार्गदर्शन मिळावे, योग्य संस्कार मिळावे समाजाची अपेक्षा असते आणि असे होत नसेल तर समाज ओरड करीत असतो. समाजाच्या अप्रत्यक्ष वरद हस्तामुळेही शिक्षण प्रक्रिया योग्य रीतीने चालत आहे अपवादात्मक प्रकरण सोडल्यास शिक्षक वाईट मार्गाचा अवलंब करीत नाही त्याला समाजाचा धाक असतो. समाजानेही या ऑनलाईन टीचिंग लर्निंग कडे लक्ष द्यावे तसेच ज्या गरीब मुलांकडे मोबाईल नाही, कॉम्प्युटर नाही अशा मुलांना सहकार्य करावे, आपल्याकडील जास्तीचा मोबाईल त्यांना पिरियड साठी वापरायला द्यावा. त्यामुळे ते शिक्षणापासून वंचित राहणार नाही.

५. शिक्षण संस्थेची भूमिका - ऑनलाईन टीचिंग लर्निंग प्रक्रिया कशी राबविली जात आहे यावर विद्यार्थ्यांचे भवितव्य अवलंबून आहे म्हणून शिक्षणसंस्थेच्या व्यवस्थापक मंडळानेही हि प्रक्रिया कशी राबविली जात आहे याकडे लक्ष द्यावे. तसेच हे कार्य योग्य रीतीने करून घेणारे मुख्याध्यापक, केंद्रप्रमुख, प्राचार्य, संचालक यांनी नियमबद्ध यंत्रणा करून शिक्षकाकडून कोणती माध्यमे शिकविण्यासाठी वापरली जात आहे. ती कशी आहेत, शिक्षकाकडून कामात कुचराई तर होत नाही न , विद्यार्थ्यांना समजते आहे कि नाही याची पाहणी करावी ऑनलाईन टीचिंग लर्निंग प्रक्रियेची शिक्षकाकडून

अंमलबजावणी करणारे मुख्याध्यापक, प्राचार्य हे महत्वाचे घटक आहेत.त्यांनी वेळोवेळी ऑनलाईन मिटिंग आयोजित करून शिक्षकांना प्रोत्साहित करावे.

जोपर्यंत कोरोनाचा प्रश्न मिटत नाही किंवा शासनाचा निर्देश मिळत नाही तोपर्यंत ऑनलाईन टीचिंग लर्निंग प्रक्रिया चालू राहणार आहे. विद्यार्थ्यांना शिक्षणात अडकवून ठेवणे महत्वाचे आहे रिकामे मन सैतानाचे घर असे म्हणतात तसेच शिक्षणात जास्त खंड पडला तर विद्यार्थ्यांचे अभ्यासातून लक्ष उडते, अभ्यास करण्याची त्यांना इच्छा होत नाही तसेच ते वाम मार्गाला लागण्याची शक्यता असते म्हणून ज्ञान दान व ज्ञानार्जनाचे हे ऑनलाईन पिरियड हा जो मार्ग निवडण्यात आला आहे त्यात काही दोष असले तरी तो अतिशय योग्य आहे.

IMPACT OF COVID-19 IN ECONOMICAL, EDUCATION AND SOCIAL CHANGES IN INDIA

-Prof. V. H. Patil

1. Abstract

The pandemic has affected educational systems worldwide, resulting in the widespread closures of faculties and universities. According to data released by UNESCO on 25 March, school and university closures due to COVID-19 were implemented nationwide in 165 countries. Including localized closures, this affects over 1.5 billion students worldwide, accounting for 87% of enrolled learners. We face a worldwide health crisis unlike any within the 75-year history of United Nations one that's killing people, spreading human suffering and upending people's lives. However, this is much more than a health crisis. It is a human economic and social crisis. The corona virus disease. Which has been characterized as a pandemic by WHO is attacking societies at their core. Unemployment rose from 6.7% on 15 March to 26% on 19 April then backtrack to pre-lockdown levels by mid-June. ... The Indian economy was expected to lose over ₹32,000 crore (US\$4.5 billion) every day during the first 21-days of complete lockdown, which was declared following the corona virus outbreak.

2. Introduction

The COVID 19 is creating destruction for the Indian economy. Due to the corona virus, induced lockdown is weakening the country's GDP growth since it is having major disturbance across multiple sectors. The resulting reduction in human working hours will help us maintain better health, and can allow businesses to hold on without interruptions should a crisis hit again. Increased confidence in technology, technical performance, and online payment sectors are causing a change in consumer behaviour, away from traditional methods. This forces us to adapt to new trends, like performing from home, and move towards a future that would be freed from brick-and-mortar offices at large.

There will be a long-term decrease in business travel thanks to the emergence of video-conferencing tools, with High Net worth Individuals preferring to travel via private jet as opposed to first-class air travel. Governments, business leaders, and companies will allocate more budgets for investing in healthcare and healthcare products

after discovering the gaps in the global system while fighting the corona virus. More tech start-ups will emerge with creative applications. Central Banks have injected large sums for financial institutions and offered unprecedented exemptions that weren't provided before. The Indian economy was expected to lose over ₹32,000 crore (US\$4.5 billion) every day during the first 21-days of complete lockdown, which was declared following the corona virus outbreak. Under complete lockdown, but 1 / 4 of India's \$2.8 trillion economic movement was functional. Up to 53% of businesses in the country were projected to be significantly affected

3. Impact on the Indian Economy

The economic impact of the 2020 corona virus pandemic in India has been largely disruptive. India's growth in the fourth quarter of the fiscal year 2020 went down to 3.1% according to the Ministry of Statistics. The Chief Economic Adviser to the Government of India said that this drop is mainly due to the corona virus pandemic effect on the Indian economy. Notably India had also been witnessing a pre-pandemic slowdown, and according to the World Bank, the current pandemic has "magnified pre-existing risks to India's economic outlook".

The World Bank and rating agencies had initially revised India's growth for FY2021 with the lowest figures India has seen in three decades since India's economic liberalization in the 1990s. However, after the announcement of the economic package in mid-May, India's GDP estimates were downgraded even more to negative figures, signalling a deep recession. (The ratings of over 30 countries have been downgraded during this period.) On 26 May, CRISIL announced that this will perhaps be India's worst recession since independence. State Bank of India research estimates a contraction of over 40% in the GDP in Q1. The contraction will not be uniform, rather it will differ according to various parameters such as state and sector. On 1 September 2020, the Ministry of Statistics released the GDP figures for Q1 (April to June) FY21, which showed a contraction of 24% as compared to the same period the year before.

Year Quarter	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20
Q1	7.5%	7.2%	5.9%	7.7%	5.0%
Q2	7.6%	7.4%	6.6%	6.9%	4.5%
Q3	7.3%	7.0%	7.3%	6.3%	4.7%
Q4	7.9%	6.1%	7.9%	5.7%	

Sources: Ministry of statistics and Programme Implementation (MoSPI)

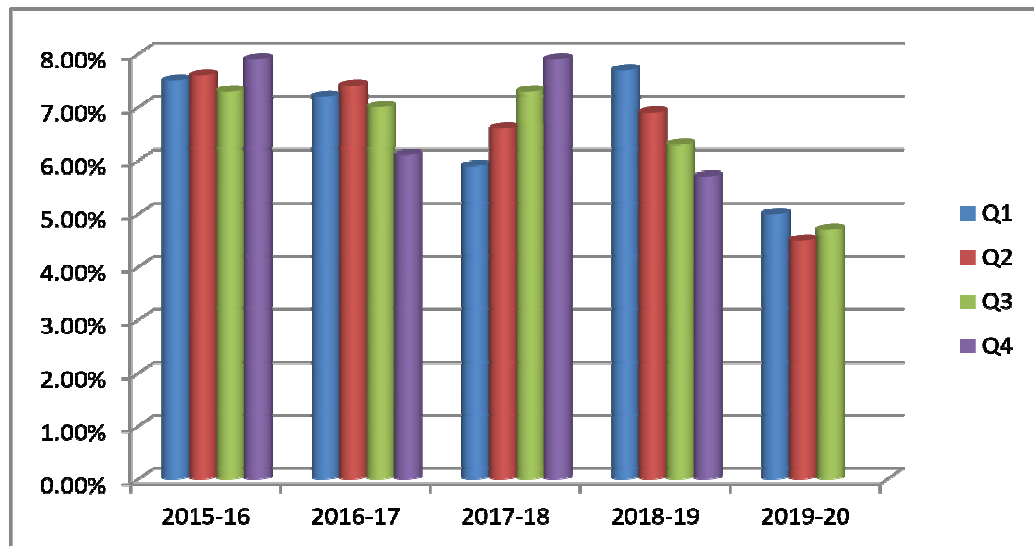

Figure 1: India GDP Trend

India's GDP growth for the present fiscal year is predicted to tumble to 4.3 per cent in Q4. The COVID-19 pandemic will impact in significant adverse economic crash globally. within the above Figure 1 and Table 2 we will see that India's real GDP was on endless downward trend and spread of the pandemic goes to affect it even worse. Government has taken steps to regulate its spread, like nationwide restriction for 45 days and an entire lockdown of states. This have brought a situation where there's no economic activity and will impact both consumption and investment. During FY 2015-16 the GDP was 7.5% in Q1 then there was a fall in Q3 which was 7.3%, available US\$52 billion (₹374,000 crore) to the country's economic system . On 29th Mar central government agreed for the movement of all essential consumables during the lockdown. On 3rd Apr the govt of India released more funds to states for handling the corona virus totalling to US\$4.0 billion (₹28,379 crore).

4. Impact on Education System in India

COVID-19 and its Impact on Education System in India. The petrifying and the extreme impact of COVID-19 has shaken the world to its core. Additional, the higher a part of the Governments across the globe have quickly closed academic establishments making an

attempt to comprise the unfold of the COVID-19 pandemic. In India as effectively, the federal government as a facet of the nationwide lockdown has closed each academic institution, as a consequence of which, learners going from school-going kids to postgraduate college students, are affected. These nationwide closures are affecting over 91% of the universes' pupil populace. A number of different international locations have applied localized closures affecting an enormous variety of further learners. UNESCO is supporting international locations of their efforts to mitigate the quick impact of faculty closures, particularly for extra weak and deprived communities, and to facilitate the coherence of training for all via distant studying. The UNESCO report estimates that the Covid pandemic will adversely have an effect on over 290 million college students throughout 22 international locations. The UNESCO estimates that round 32 crores college students are affected in India, incorporating these in faculties and faculties.

Therefore, the government has provide you with e-learning program. Quite a few ed-tech companies have tried to leverage the occasion by providing free on-line lessons or engaging limits on e-learning modules. These measures have been met with overwhelming response by college students with some new companies witnessing as excessive as 25% uptick in e-learning. Distant studying appears a viable reply for college kids throughout this time as they provide handy, on – the-go and reasonably priced entry to classes.

E-learning additionally comes as an attention-grabbing and interactive various as in comparison with classroom educating. However, Covid-19 has prompted specialists to rethink the traditional mode of training. Digital training seems to be a viable reply for make up for within the shortfall for classroom training for a interval of three to 4 months whereas limiting the probabilities of any an infection to college students until courses resume. Extra considerably, it has additionally introduced the hitherto peripheral problem of digital training in India to the middle stage. Going forward, digital training is more likely to be built-in into mainstream training. This may allow inclusive training by encouraging studying throughout various geographies in India. Furthermore, it's going to present an open door for educators to provide you with custom-made studying solutions for each pupil.

5. Social impact of Covid in India

COVID-19 which is said to have emerged from Wuhan (China) has caused a serious impact on almost every society of the earth. Due to the problems caused by this particular health crisis all over the world, the World Health Organisation (WHO) has declared it as a global

pandemic. Not only that but because of its rampant spread countries were forced to stop international travelling as well as locked up themselves. Also, the lockdown has been recognised as the only method to control the spread of the pandemic and almost every country has adopted this method. Amidst the lockdown in Indian society, multiple issues related to social, educational, economical, political, agricultural, psychological levels and many more have been noticed which has created the devastating impact on the lives of the people.

If we analyse the act of “social-distancing” sociologically, isn’t it a new form of untouchability? Of course yes, as earlier in the Indian society after the Vedic period, people of the upper caste used to maintain social-distancing with untouchables so that they don’t impure the people of upper caste. On the same pattern, in the contemporary society due to Covid-19 all the constitutional norms eliminating untouchability and promoting integration seems to be failed as people are asked to maintain social-distancing. Of course, it (social-distancing) is the only measure to control the influence of Covid-19 and it should be promoted but we need to see the impact of this pandemic on the society how it has revived the social discriminatory practices.

Impact of Covid-19 has been multiple and not only limited to society at large. From the perspective of the economy both rural and urban have been impacted adversely. Everyone has seen the issues being faced by migrant workers, will they be the same when Covid-19 ends? Of course not. The migrant workers depend on daily earnings, they barely have savings which they could spend during any emergency. Many of them have already abandoned this world (beautiful?). Those who didn’t have many resources left with them have started to move to their villages because of the unavailability of jobs and money in the cities. Walking thousands of miles barefoot with their child, pregnant wife, Can we feel that pain? No, never, we can’t feel the pain because only those can feel it who bear it.

6. Conclusion

Outbreak of corona virus has pushed the whole world into state of ambiguity. this depression may be a total change the from recessions that we had faced in 2008. This has many consequences like changed the state of mind of individuals, challenge for the industry, shakeup the world economic order. most are trying to live this pandemic. it's certain that we are gradually adapting the changes towards our life during a permanent manner.

Most companies have increases resilience to figure remotely and allowing their employees to work from home. While these many measures were already on the track, they need now going to be new normal very soon. Risks to provide chains are significant and can have future impact. Hence it's important that we improve the capabilities so as to counter the consequences of unforeseen events. we'd like quickly restore the profit of business and resume the original state which was destroyed by the danger . One small virus has devastated the planet which is beyond imaginable for mankind. The important learning we've learnt thus far is that the criticality of overall cost control in business and living our livelihood to the minimum.

References

- [1] COVID-19: EMEA Telecoms Will Prevail, But Not Completely Unscathed, Apr 6, 20
- [2] Mark Habib, Paris, (33) 1-4420-6736, mark.habib@spglobal.com
- [3] (WHO), W. H. O. Corona virus disease (COVID-2019) situation reports.
- [4] An article by KPMG on “Potential impact of COVID-19 on the Indian Economy”.
- [5] Arthsanvad by Marathi arthshashtra parishad, April- June 2020
- [6]Arthsanvad by Marathi arthshastra parishad, July- Sept 2020

PUBLICATION DIVISION

The Publications Division of Sardar Vallabhbhai Patel Arts and Science College, Ainpur is an academic venture with the aim of promoting the dissemination of seminal and innovative themes and creative writing of teachers and students as well as interested academic personalities . The Publications Division is governed by a committee with the Principal as Chairman, one staff member as Secretary and Teachers with literary aptitude are the members of the Committee. The fund for running the Division will be generated by marketing the published works, support from the Managing Committee of the College and the donations received from the well wishers.

Proposals Invited:

Authors, Intellectuals are invited to publish with us their Books in the form of Electronic and Hard bound ISBN number books with No Profit No Loss basis.

Ainpur Parisar Shikshan Prasarak Mandal's

SARDAR VALLABHBHAI PATEL ARTS & SCIENCE COLLEGE, AINPUR

Ainpur Tal-Raver, Dist-Jalgaon, [Maharashtra] Pin-4255507. INDIA

Website:- <http://ainpurcollege.org/PublicationDivision/Default.aspx>

Email ID:- svpca.librarian@gmail.com

Contact Person Dr. S. S. Salunke, Mob. No. 9890441409